

Dat batement van recepten.

Een secreetboek uit de zestiende eeuw

Willy L. Braekman

bron

Dat batement van recepten. Een secreetboek uit de zestiende eeuw (ed. Willy L. Braekman).
Omirel UFSAL, Brussel 1990

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/_bat002wlbr01_01/colofon.htm

© 2009 dbnl / erven Willy L. Braekman

Inleiding

1. Het 'Batement van recepten'.

Het secreetboek dat hier wordt herdrukt, is van Italiaanse origine. Het verscheen te Venetië, waarschijnlijk voor het eerst in 1525, als *Opera nuova intitolata Dificio di ricetta*¹, het Gebouw, het *edificium*, *le bâtiment* of het Huis der recepten (Sander, nr. 6480).

Het werk bleek al vlug een grote populariteit te genieten en werd in de loop van de zestiende eeuw in geheel Westeuropa verspreid. In deze internationale bekendheid speelde de Franse vertaling een grote rol. Zo was het langs deze Franse vertaling om dat het werk ook in de Nederlanden bekendheid kreeg, waar er ook al snel, naast een Franse versie, een vertaling in het Nederlands in omloop werd gebracht.

Het werk was duidelijk bedoeld om in de praktijk veelvuldig te worden geconsulteerd, gebruikt en verbruikt. Alhoewel het boek herhaalde malen werd gedrukt en dit vermoedelijk in steeds groter wordende oplagen, is het aantal bewaarde exemplaren van elke druk dan ook gering. De meeste exemplaren zullen wel zo intens gebruikt zijn dat ze uiteindelijk, beduimd, los in hun band hangend en 'verbruikt' werden weggegooid. Dit is een lot dat zovele populaire, praktische handboeken is te beurt gevallen. Dat was nu eenmaal de prijs die ze voor het op de dagelijkse praktijk gericht zijn moesten betalen.

Van veruit de meeste drukken die ons bekend zijn is slechts een enkel, soms onvolledig exemplaar bewaard. Het

1 Vier van de hierna vermelde drukken komen niet in de *Index aureliensis* (Baden-Baden, 1962 e.v.) voor, twee Franse en twee Nederlandse. Alle drukken zijn in 8° en bevatten geen houtsneden.

is dus meer dan waarschijnlijk dat er nog andere drukken zijn geweest, waarvan geen enkel exemplaar is bewaard gebleven.

De hiernavolgende lijst van drukken van de Franse en de Nederlandse vertaling beperkt zich tot de zestiende eeuw. Volledigheid werd betracht maar kan uiteraard niet worden gegarandeerd.

De inhoud van alle uitgaven is substantieel dezelfde maar kleine verschillen en toevoegingen komen voor, zoals uit de vergelijking van enkele drukken duidelijk is gebleken.

A. De Franse Vertaling.

1. *Traicte nouveau, Intitule Bastiment de receptes: Nouuellement traduit de Italien... contenant trois petites parties de receptaires ... Oultre la precedente impression ont este adioustez aucuns secretz pour les malades des femmes tant en trauail denfant que aultrement* (Lyon, 1541).
2. Zelfde titel als nr. 1.
(Anvers, 1541: Mathieu Crom). Een exemplaar bevindt zich in de BL (1038.a.1).

De nrs. 224-258 uit de hierna uitgegeven Ned. vertaling komen hier niet voor.

3. Zelfde titel als nr. 1.
(Poitiers, 1544: Jacques Bouchet). Een ex. bevindt zich in de BN (Res. Te 18/5 p. T 73).
Onder de hoofding: 'Aultres secretz Adioustez oultre les precedentes impressions 'treffen we hier de nrs. 224-250 uit de hiernavolgende Ned. tekst aan. De nrs. 251-258 echter ontbreken er, maar zijn er vervangen

door vijf recepten (die niet in de Ned. tekst voorkomen): Recepte pour garir mallaundres et grappes de cheuaulx; Pour rompre vng fer de cheual; Pour garder froumaige de pourrir; Pouldre de senteurs; Aultre pouldre de senteurs.

Op het einde is er een 'table des choses contenues en ce present liuret ...'.

4. Zelfde titel als nr. 1
(Lyon, 1548).
5. Zelfde titel als nr. 1 met toevoeging op einde: *Auecq certains remedes contre la peste. Item Le plaisant jardin de receptes ...*

(Anvers, 1555: Ihean Richart). Een ex. bevindt zich in de KB Brussel (VI 26.662 A), een ander (onvolledig) in de BL (1169.a.3).

Deze editie bevat op het einde een tweede werkje (Sig. Lij^r - tot einde) dat een apart titelblad heeft:

Le plaisant iardin des receptes, ou sont plantez diuers arbrisseaulx & odorantes fleurs du creu de Philosophie naturelle cultiue par Medecins tres-expertz en phisique speculation, contenant deux parties:

La premier tractera des remedes pour maladies suruenantes au corps humain.

La seconde de plusieurs ioyeussetez a faire en toute honneste compaignie.

Item plusieurs receptes pour faire pouldre a Canon.

Item la medecine de Maistre Grimache, contre plusieurs maladies.

Item plusieurs nouveautez composez par Symon de Milan.

Traduit de langue Italique en Francoys par Mais-Quillery de passebreue.

Le plaisant iardin des recettes dat hier als aanhangsel werd toegevoegd blijkt dus eveneens een Italiaans boekje te zijn dat door Quillery de Passebreve in het Frans werd vertaald². Het bestaat uit vijf traktaatjes, drie anonieme en twee, respectievelijk toegeschreven aan een Maistre Grimache en aan Symon de Milan. De 'nouveautez composez par Symon de Milan' zijn prozarecepten maar 'la medecine de Maistre Grimache' verdient onze bijzondere aandacht. Het bestaat immers uit veertig nep-recepten op rijm, met op het einde een aantal zonderlinge recepten in proza om vogels en dieren te vangen. Een voorbeeld ter illustratie van dit zonderling en zeer interessant geheel:

Pour nauoir iamais soif.

Tant en yuer comme en este
 Pour auoir le gosier plus frais,
 Il fault sans contrariete
 Boire souuent a longs traicts,
 Il fault sans contrariete
 Boire souuent a longs traicts.
 Et auoir tousiours le vin pres
 Bon de saueur, et de couleur:
 Et retenez pour tout expres,
 Quil vault mieulx boire du meilleur.

Ook het tweede deel, de 'ioyeussetez a faire en toute honneste compaignie', truuikjes om het gezelschap te amuseren en te verbazen, bevat veel zonderlinge zaken.

6. Zelfde titel als nr. 1.
 (Lyon 1559).

Uit de zeventiende eeuw signaleren we nog uitgaven te Troyes: ca. 1660 door D. Clement, een van

2 Het. verscheen ook als afzonderlijke boekje: *Le iardin des recettes* (Poitiers [1540 ?]: I. Bouchet). Een ex. bevindt zich in de BL (C. 31.b.36).

ca. 1665, en een van J. Oudot in 1699. Ook te Lyon werd het werkje in 1693 herdrukt door Jacques Lions. Uit de achttiende eeuw is er een uitgave te Troyes van ca. 1770 door Jean Antoine Garnier, en uit de negentiende twee uitgaven te Montbéliard: 1824 en 1828.

B. De nederlandse vertaling.

1. *Een nieuwe tractaet / ghenaeamt dat Batement van recepten / inhoudende drye deelen van Recepten. Nv van nieuws gecorrigeert ende verbeterd.*

(Antwerpen, 1549: Hans de Laet). Het enig bekende ex. bevindt zich in de UB Gent (Res. 491)¹. Zie afb. titelpagina. Het is dit uniek ex. dat hier wordt herdrukt.

2. *Een nyeuwe Tractaet / ghenaeamt dat Batement van recepten, inhoudende drie deelen van recepten. Nu van nyeuws ghecorrigeert ende verbeterd.*

(Antwerpen, 1551: Hans de Laet). Een ex. in de U.S. Nat. Libr. of Medicine.

3. *Een Nyeuw Receptboexken. Inholdende veel ende mennigerhande wel geapproveerde schoone Secreten ende Consten / Ende is ghedeelt in Dry Deelen.*

(Rees, 1578: Derick Wylix van Santen). Een exemplaar bevindt zich in de UB Gent (H 1845).

Op de titel na is dit een zogoed als ongewijzigde herdruk van nr. 1 (of 2) hierboven. Wel zijn er kleine verschillen in spelling maar veranderingen als *Inhaldende* i.pl.v. *inhoudende* op het titelblad zijn weinig talrijk.

Op het einde zijn zes didactische spreuken op rijm toegevoegd. De eerste luidt als volgt:

¹ M.T. Lenger, *Bibliotheca belgica* (Bruxelles, 1964), s.v. *Tractaet*.

Her. 1845

Den Nieuwen

Receptboeken.

Inhoudende veel ende menig-
gerhande wel geapprobeerde schoone Se-
creten ende Conften/ Ende is gheheel
in Drie Deelen.

Dat Verste tracteert van menigher-
lepe crachten/proprieteyten ende duechden
van sommighe dingen/inde welke men sal
groot vermaeck ende ghenuechte hebben/
soomen int leesen veel vieder beuynden sal.

Dat Tweede is/ van menighelepe ma-
nieren van soete en consofterende Suetten
ende confectionen vanden seluen.

Dat Derde begriypt sommighe secrete
Medicynen/ nutt om die ghesontheit te
onderhouden.

* Nu van Nieuw gecourigeert
ende verbeterd.

Ghedrukt toe Keelz/ Op my Verick
Wijlrix van Santen. Anno. 1578.

Doe ict hadde ende conde gheuen /
 Doe most iet mit den vrienden leuen /
 Mer nv is mij dat guedt ontgaen /
 Nv sint mij die vrienden afghestaen /
 Die Buydel is mij gheworden licht /
 Sij sien my wel / sy en kennen mij nicht.

2. Structurering van de tekst.

Zoals op de titelpagina wordt aangegeven, is het *Batement* verdeeld in drie grote delen, 'Receptbussen' genoemd.

De eerste Receptbusse (nrs. 1-108) is zeer gevarieerd van inhoud. Hierin wordt immers over 'menigherley crachten' en 'secreten' gehandeld.

Tussen de eerste en de tweede Receptbusse zijn een aantal 'Recepten om een dinck van ghenoechte ende vrolijcheden te doene' toegevoegd (nrs. 109-128). Maar dergelijke trুকjes komen ook reeds in de eerste Receptbusse voor (nrs. 10, 12, 13).

De tweede Receptbusse (nrs. 129-142) is veel kleiner dan de eerste en de inhoud is ook veel homogener: het gaat om 'diuersche soorten van ruecken ende de makinghe van die selve'.

De derde Receptbusse (nrs. 143-197) bestaat uit 'medicinale secreten, profijtelijck om dat menschelijck leuen te conserueren'.

Dit laatste deel wordt gevolgd door zestig 'Ander secreten toe gheuoecht, bouen die voors. geprinte' (nrs. 198-258). Het zijn voor het grootste gedeelte recepten voor vrouwenziekten en het geslachtsverkeer, maar naar het einde toe zijn er allerlei andere medische en technische recepten aan toegevoegd.

De structurering van de tekst is dus zeer weinig strak, zoals uit een overzicht van de inhoud nog duidelijker blijkt.

3. Inhoudsoverzicht (opschriften soms ingekort).

1. Tegen alle stanck oft quade ruecken vanden mont of quaden asem.
2. Om te weten aen wien dat ghebreect dat die ontfanckenisse niet en gheschiet.
3. Om goede memorie te hebben.
4. Om te doen hebben een goede stemme om singen oft couten.
5. Om poeder te maken om die tanden wit te maken ...
6. Om te maecken dat druyuen, eerthauwen, kweken ... alle dat iaer goet blijuen sullen sonder rotten.
7. Om een poeder te maken, welcke op papier ghedaen ... scrijuende opt voorscreuen papier met water, maect die letter swart.
8. Om die sterren op den middach te sien ...
9. Om te kennen of een persoon maghet is ...
10. Om eenen snutdoeck te doen bernen, ende na dat hi gebernt sal zijn, so en salt daer aen blijken ...
11. Is 't dat ghi weten wilt van wat grootte die voet van een man oft vrouwe is ...
12. Om een keerse te maken die welcke ... sal dat gheselschap vreesse aendoen ...
13. Om een hinneney in een gelas ... dat eenen nauwen hals heeft te steken.
14. Om te bewaren dat die haren ... noch grijs noch wit en sullen worden.
15. Om te maken dat een laken dat zijn verwe verloren heeft, wederom keere in sinen eersten staet.
16. Om scharlaken te wasschen ende dat van vetheyt te suyueren.

17. Om sendael te veruerschen ...
18. Om alle side lakenen wederom in haer verwe te doen comen.
19. Voor die tantsweere ...
20. Om te maken dat het haer terstont wt valle ...
21. Om een ijzer also hert te maken, dattet een ander snijde oft hout ware.
22. Om haer ende den baert te doen wassen.
23. Om een papier swart te maecken daer ghi sonder inct op scrijuen maecht.
24. Die maniere om deech te maken om veel duyuen in een duyfhuys te doen versamen.
25. Water om die tanden wit te maken.
26. Om gebroken ghelas of cristal wederomme te versamen.
27. Om saecht te maken ... alderhande maniere van ijser ...
28. Om een blaffeture te maecken die van ghelas schijnen sal ...
29. Om eenen wijn die smake van muscadel te geuen.
30. Een ander maniere.
31. Om te maken dat een wijndruyue versch zijn sal ... ontrent Kersmisse ...
32. Om seepe te maken die, suyuere ende wt doe alderhande smetten ...
33. Om rosen te houden ende te bewaren ... alle dat iaer dore.
34. Om alle smetten op een gheuerwet laken wt te doen, of op wit laken ...
35. Om een smette wt te doen op scharlaken oft gheuerwet fluweel ...
36. Om smetten van olie wt te doen, op parkement oft op fijn wit papier ...
37. Om plecken van olie oft vet op papier wt te doen.

38. Om alle plecken van inct wt te doene, dat op die boecken ghestort is.
39. Om parkement van menigherhande verwen te maken ...
40. Om fijn gout oft siluer ... om met penne te scrijuen oft pinceel ...
41. Om gouden oft silueren letteren te scrijuen op alderhande papier ...
42. Om gouden letteren te scrijuen oft schilderen ...
43. Om letteren van silueren te scrijuen, oft met dat pinceel te schilderen ...
44. Om op papier of lywaet te scryuen ... ghewermt, sullen die letteren swart worden.
45. Om een letter te scriuen die nemmermeer gesien en sal zijn dan by nachte ...
46. Om artificiael gout te maken, met dat welcke ghi scrijuen moecht.
47. Om een water te maken dat ... sal des nachts licht gheuen.
48. Om seer schoone rosette te maken met de welcke ghi sult moghen scrijuen in vier manieren ... ghi noch verwen moecht dat ghi wilt ...
49. Generale regel voor die ghene die dat haer swart hebben ...
50. Om schoon hayr te maken.
51. Om dat hayr te doen wassen ende schoon worden.
52. Om dat haer swart te maken.
53. Om dat hayr van eenich deel van dat lichaem af te doen ...
54. Van dat selue op een ander maniere.
55. Om eenen witten baert swart te maken ...
56. Om die vrouwen aensicht schoon te maken.
57. Om een root te maken om dat aensicht van die vrouwen te verwen.
58. Om een schoon aensicht te maken.

59. Een ander maniere.
60. Noch een ander maniere.
61. Om die sproeten te doen vergaen, ende die rootheyt des aensichts ...
62. Om water te maken dat het aensicht wit make.
63. Om dat aensicht wit ende schoon te maken.
64. Om een vrouwe haer bloemen weder te doen comen ...
65. Om den natuerlijcken loop te bedwingen van een vrouwe ...
66. Teghen die sproeten in 't aensicht.
67. Teghen groote ende dicke rudicheden.
68. Teghen die werten ende sweeren van dat aensicht ...
69. Om die sieren te verdrijven.
70. Om welriekende seepe te maken teghen die crawagie.
71. Om water te maken dat verdrijft ... alle smetten ... van die handen van ambachtsluyden ...
72. Om een exterooghe te doen vergaen.
73. Om te maecken dat die weechluysen ... niet hinderen en sullen.
74. Om een salue te maken de welcke die weechluysen doot ...
75. Om die vloyen wt een camer te verdrijven.
76. Om een salue te maken die de weechluysen ... dodet.
77. Om die luysen ende die neten te doden.
78. Om ghemeyn inct te maken.
79. Ander maniere sonder vier, ende met putwater.
80. Een ander om perfecten goeden inct te maken.
81. Om een raew gheytevel terstont te touwen.
82. Om een getout vel een groene verwe te gheuen oft oock gepapt papier ...
83. Om vellen op een ander maniere te verwen.

84. Om schoone gheel verwe te maken op vellen oft ghepapt papier.
85. Een recept voor ... garen ... in diuersche colueren te verwen.
 - (a) Om garen swart te verwen.
 - (b) Om graew garen te verwen.
 - (c) Om garen te verwen in verwe van Terrace.
86. Om te maken dat ... een leuende haghe seer schoone comen sal ...
87. Om groote menichte van asperges ... te doen groeyen.
88. Een schoon secreet om wel claerlijcken bi nacht te sien ...
89. Om cristal saecht te connen maken ...
90. Om te maken als een peert niet stallen en mach ...
91. Om die vliegen wt eenige plaetse te verdrijven.
92. Om een lemmet te maken dat altijd dueren sal ...
93. Om te lijmen alle 't ghene dat ghi wilt.
94. Voor die ghene die 't snachts ... pissen.
95. Om te weten offer water in den most is.
96. Om een lijm te maken dat noch aen vier ... ontgaen en sal.
97. Om eenen excellenten vernis van claer water te maken ...
98. Om alle voghelen met der hant ... te vanghen.
99. Om hinnen oft duyuen ... metter hant te vanghen.
100. Om een aes te maken, dat die visschen ... om sal doen keeren.
101. Een ander maniere.
102. Om te connen verwen oft colueren die manen ende steert van een peert ...
103. Om harnas ... schoon te houden sonder roesten.
104. Om terstont vier te maken.

105. Om een middel te vinden om een vrouw kint te doen draghen ...
106. Om te weten of die vrouwe ontfanghen mach oft niet.
107. Om te weten hoeveel kinderen een vrouwe behoort te hebben ...
108. Om te weten hoeveel sonen dat een vrouwe hebben sal.
109. Om te maken dat een hont oft peert v duncken sal al groen zijn.
110. Om een keerse oft fackel van snee te maken ...
111. Om een keerse te maken die onder 't water bernt.
112. Om een keerse te maken die nemmermer met blasen wt gaen en sal.
113. Om een keerse van ijs te maken ...
114. Om eenen rinc lancx dat huys te doen dansen ...
115. Om een ey sonder vier te connen braden.
116. Om vleesch dat gaer is, te maken schijnen dat noch raew is.
117. Om te maken dat een vleesch dat gesoden is, schijnen sal vol wormen te zijne.
118. Om te maken dattet schijnen sal in een camer veel druyuen te zijne.
119. Om te maken dat yemant tsnachts niet rusten en mach.
120. Om te doen duncken dat in een camer een iacht van wilde beesten si.
121. Om hayr op eenen arm te doen comen ...
122. Om meloenen te confituren.
123. Om ghesuykerde oft volmaecte soete meloenen te doen comen.
124. Om schellen van araengien te confitueren ...
125. Om groen noten te confitueren.
126. Om cawoerden te confiten.
127. Om muscaetperen te confijten.
128. Om kriecken te confijten.

129. Om roosen te bereyden ... dat si in een coffer vol lywaets oft cleederen gheleyt ... ghenoechlijcke ruecke gheuen.
130. Om hantschoenen te perfumeren.
131. Om noch beter dat perfum van v hantschoenen te onderhouden ...
132. Om seepe rosaet te maken ...
133. Om seepe girofflat te maken.
134. Deech van fijn ambre.
135. Voghelkens van Cypre.
136. Fijne pomade.
137. Welriekende die olie die de handen saecht maect ...
138. Seer fijnriekende water.
139. Seepe voor barbiers met weynich costs.
140. Welriekende ende goede beroockinghe.
141. Deech om welriekende paternosteren te maken.
142. Beroockinge in poeder.
143. ... Olie van roosen ... maken ...
144. Om water te maken van cruyden, bloemen, wortelen ...
145. Om dat bloet te sueren ...
146. Teghen alle fledercijn ... oft schorfticheyt ...
147. Seer goede remedie als ghi in eenige suspecte plaetse gaet ...
148. Om een rieckenden appel te maken die teghen die peste dient.
149. Een sonderlinghe remedie op die peste ...
150. Remedie om eenen siecken die ... wtgeteert is ...
151. Opcoestinghe ... voor die voors. siecte.
152. Om te maecken dat een die ... zijn sprake verloren heeft ...
153. Een costelijck water teghen rootheyt ende pijn der ooghen ende ... verstoptheyt (van de neus).

154. Om een seer costelijck olie te maken, die welcke doet toegaen ... alle wonden.
155. Een wonderlijke medecijne de welcke dat flerecijn ende leemten geneest ...
156. Teghen den steen.
157. Om dat graueel te doen scheidt.
158. Om te weten oft v kint wormen heeft.
159. Tegen die wormen die de kinderen toecomen.
160. Tegen die squinancie, dat's quade kele.
161. Om terstont te genesen opgewreuen vel dat aen 't ghemechte coemt ...
162. Tegens der vierden daechs cortse.
163. Om terstont ... die hoofswere te doen vergaen.
164. Om te doen sluyten ... wonden ... in die beenen.
165. Tegen schorfde hoofden.
166. Om die roode steenpuysten ... op dat aensicht ... te ghenesen.
167. Anders.
168. Om dat bloet van een wonde te stelpen.
169. Tegen die tantswere ende geswollen tantvleesch.
170. Teghen versenghinghe oft verschouwinghe van heten water.
171. Teghen verberninghe van vier.
172. Teghen den hoest ende cortheyte van aseme.
173. Tegen die treckinge, crimpinge, dunheit van buyken.
174. Om die spenen te ghenesen.
175. Teghen clieren die om den hals comen.
176. Om goet gesichte te maken ...
177. Om litteekenen van wonden te doen vergaen ...
178. Om dat verrot tantvleesch te genesen.
179. Om een ghebreck te ghenesen dat in die neuse coemt...

180. Een smeeringe om 't sproet ende saphirkens van den nuese ...
181. Teghen die doofheyt ...
182. Om een pijn, ijser oft eenen doren ... wt te trecken.
183. Om een wonderlijck water te maken, dat sal doen vergaen eenen crop die tegen naturen coemt ...
184. Om die gesontheyt ... te bewaren.
185. Recepten om aes te maken om beesten te vanghen ...
186. Maniere om dat voors. aes te gebruyken.
187. Om die calanders te doen steruen ende coren ... te bewaren ...
188. Noch een ander maniere.
189. Om schueren ende solders die van die calanders stincken, te suyeren.
190. Om ratten, muysen, fluwijnen ... te doen steruen.
191. Om die voorscreuen ratten te vanghen.
192. Om die walluysen te dooden.
193. Om die vlooiën te doen steruen.
194. Om die vlooiën te vanghen.
195. Om die coorde van die vossen ende roouende beesten ... te verwinnen.
196. Om welriekende poeder te maken.
197. Ander welriekende poeder.
198. Om te weten wanneer een vrouwe kint ontfanghen heeft.
199. Om te weten oft die vrouwe begordt is met een sone...
200. Teghen die pijn der borsten.
201. Anders.
202. Om een voester oueruloedicheyt van melcke te doen hebben.
203. Een ander maniere.
204. Anders.

205. Om die moeyer van een vrouwe nieuw ghelegghen, te doen hebben.
206. Een ander maniere.
207. Anders.
208. Anders ende het beste van allen ...
209. Voor een vrouwe die haer bloemen niet hebben en mach.
210. Anders.
211. Tegens groote oueruvloet van die voorscreuen dinghen.
212. Anders.
213. Om die matrice te suyueren.
214. Anders.
215. Voor vrouwen die in arbeyt zijn.
216. Om dat kint terstont te verlossen.
217. Een ander, dwelck geprobeert is.
218. Voor een vrouwe die langhe in arbeyde van kinde is.
219. Om goede mellicraet oft hidromel te maecken voor een vrouwe die in arbeyde gaet.
220. Om kinderen te hebben.
221. Om die vrouwe te vertroosten als 't kint doot in haren lichaem is.
222. Om een vrouwe te bedwinghen die te oncuysch is.
223. Om een vrouwe die haer te seer suyuert.
224. Om cleyne borsten in haren staet te doen blijuen ...
225. Anders.
226. Anders ende sonderlinghe voor een ionghe dochter.
227. Om borsten te genesen die root ende seer hert sijn.
228. Om borstsweer te ghesenen, als een vrouwe nyewelijcken ghelegghen is.
229. Om die rootheyt van dat aensicht wech te doen.
230. Om dat aensicht ... die van de sonne ghebernt sijn.
231. Om dat aensicht versch te houden ...

232. Om te maken dat het hayr nyet wt en valle ...
233. Teghen climminghe van die mannelickheyt.
234. Voor cullen die gheswollen zijn.
235. Teghen die cancker aen 't ghemacht.
236. Voor dat ghemacht dat gheswollen is.
237. Een wtnemende recept om die coude pisse ...
238. Om die pocken te ghenesen ...
239. Een medecine na die iulep nemen.
240. Salue voor den siecken.
241. Om luxurie te vermijden.
242. Om een persooe magher te maecken ...
243. Teghen die plueresie ...
244. Om die swaermoedicheyt te verdrijven.
245. Voor die weedom der ooren.
246. Om die ghesontheyt ende goede ruecke der tanden ...
247. Teghen gheclouen lippen.
248. Om sterck ende licht te sine.
249. Om die winden quijt te worden.
250. Teghen het bijten van eenen dullen hont.
251. Om verwe te maecken om ijser oft stael te grauen.
252. Om een water te maecken om op ijser oft stael te vergulden.
253. Om verwe van witte steenen te maken.
254. Om costelijck water te maken, ende is goet teghen die lazarije.
255. Om een seer costelijck water te maken.
256. Teghens fenijn dat eenen mensche becropen heeft.
257. Teghens een fenijnde diers bete.
258. Teghen eenen worm die in eenen mensche gecropen is.

De tekst¹.

Een nieuwe tractaet, ghenaemt dat Batement van recepten, inhoudende drye deelen van Recepten.

Nv van nieuws gecorrigeert ende verbeteret.

Dat eerste tracteert van menigherley crachten, proprieteyten ende duechden van sommighe dinghen, in die welcke men sal groot vermaeck ende ghenuechte hebben, soo men dat in 't lesen veel breeder beuinden sal.

Dat tweede is van menigherley manieren van soete ende conforterende ruecken ende confectien van den seluen.

Dat derde begrijpt sommige secrete medicinen, nut om die gesontheyt te onderhouden.

Gheprint Tantwerpen op die Lombaerde veste teghen ouer den Yshont, by my Hans de Laet van Stabroeck.

M.D. XLJX

1. De recepten zijn door mij doorlopend genummerd. Om de leesbaarheid te bevorderen werd de indeling in alinea's, het gebruik van hoofdletters en de punctuatie aan het hedendaags gebruik aangepast.
Wat in de tekst niet voorkomt maar door mij werd toegevoegd, staat tussen haakjes.

Een nieuwe trac^{Res. 491}

taet/ghenaemt dat Batement van
recepten/inhoudende d'ye dee-
len van Recepten.

Nu van nieuws gecorrigeert.
ende verbeteret

Dat eerste tracteert vā menigherley crachtē
proprieteyten ende duerhden van sommighe din-
ghen \ in die welcke men sal groot vermaeck ende
ghenuechte hebben \ soomen dat int lesen veel bree-
der beunden sal.

Dat tweede \ is van menigherley manierē vā
soete ende conforterende ruecken \ ende confection
van den seluen.

Dat derde begrijpt sommighe secreete medici-
nen \ nut om die gesontheit te onderhouden.

Ghepint Tanwerpen op die Tom-
bards velle/teghen ouer den Rhont/
d'ynp Hans de Laet/van Sta-
broeck. M.D.C.III.

Een cort Relaes tot den Leser.

Eerwerdich leser, vernuft delicaet,
Die hem in natuerlijcke consten verstaet,
In danck ontfacet dit cleyn werck co(r)rectelijck,
Al zijn somtijts de costen swaer, alsmer mede gaet
Totter ghesontheyt, die *den mensche* hout subiectelijc,
So en ist niet te vergeefs: ghi vint hier in *perfectelijc*,
De conste om u te curerene, ia wildy wesen vroet.
Het is gheprobeert¹: *aen* veel menschen beulectelijc²,
Dus leset 't smeesters werck, 't verlicht sinen moet.
Die conste is om draghen goet,
Soo is oock het ghelt dat ghijer voor sult gheuen,
Al haddy hier der weerelt voorspoet,
Wat is 't als ghi hier moeste in ongesondicheit leuen?

1. *gheprobeert*: de tekst heeft *gheaprobeert*.
2. *beulectelijc*: eigenlijk, bevekt; hier: besmet, ziek.

Tot den Leser.

Goedertieren Leser, ick heb in die iaren voorleden, niet sonder mijnen grooten arbeyt ende oetmoetheyt, verghadert ende versaemt menigherhande beproefde recepten, die welcke moghen leeren een groot ghetal van schoone secreten. Ende die voorscreuen secreten ghetoot ende versocht, met sommige van mijnen vrienden, die hebben mi in 't leste ghebeden, ia bedwonghen, om dat ghemeyn profijt, die te doen printen ende in forme te stellen, op dat si ende alle der seluer gelijcken, die genoechte hebben ende behagen in alsulcke eerlijcke dinghen, die Copie daer af mogen hebben. Ende also wilde ic onderdanich zijn haeren goeden begheerten, so hebbe ic my beraden mijn voorschreuen receptboecxken te doen printen van 't welcke (na mijn adujs) een yegelijc sal moghen ontfangen groot profijt ende ghenuechte, ende sal dat selue tractaet ghedeylt zijn in drie deelen.

In dat eerste sullen ghescreuen zijn menigherhande seer nutte recepten, van die welcke men sal moghen eenich vermaeck hebben ende ghenoechte, alsoo men in 't lesen breeder beuinden sal.

In dat tweede sult ghi gescreuen vinden een groot ghetal van schoone ende edele secreten, aenghaende die conste ende compositie van menigherhande soete ende conforterende ruelen.

In dat derde ende laetste, sal men tracteren van sommighe secreten behoeffelijcken der ghesontheit des menschen lichaems, die welcke niet soo cleyne en zijn, si en zijn wel eenen grooten schat weert. Want voorwaer, sonder die grote secreten van die conste der medicinen, sonder twijfele soude onse leuen veel corter zijn, daeromme, beminde Leser, neemt waer te leuene ende dy in gesontheit te onderhoudene.

□ **Die eerste Receptbusse is van menigherley crachten ende gheneghentheden van sommige secreten.**

1. Remedie tegen alle stanck oft quade ruecken vanden mont of quaden asem, comende wt vuylheyte der maghen oft andersins.

Neemt sauiepoeder een unce, bloemen van rosemarijn drye uncen, groffelsnaghelen vijue dragmen, gestooten caneel een dragme ende een halue, een half dragme noten muscater, een greyn muscelgiaetes, oft also vele als 't u belieuen sal.

Daerna suldi nemen also vele honichs als behoeftlijck zijn sal, om die voors. compositie te mengen, van welke ghi gebruycken sult als u goet duncken sal, die grootte van een haesnote¹, meer of min tot dinen wille. Alsulcke compositie is nut ene profijtelijck voor die maghe, ende gheeft eenen ghenuechlijcken ende goeden asem.

Soo wie ooc name van die voorscreuen compositie inden tijt oft plaetse suspect van die pestilencie, dien rueck ende asem wordt lustich. Daermede mach die persoone behoet worden van eenich quaet van de besmethet der lucht.

1. *haesnote*: hazelnoot.

2. Om te weten aen wien dat ghebreect dat die ontfanckenisse niet en gheschiet, oft aen den man ghebreect, oft aen die vrouwe ghebreect, indien dat si lange tijt tsamen ghehout¹: hebben gheweest.

Ghi sult twee schotelen nemen, ende in elck sult ghi doen semelen van terwe, rogge of gerste, het welcke dattet si; daer nae sult ghi in deene van die voorscr(e)uen schotelen den man doen pissen, ende in dander die vrouwe, ende sult die also drie daghen laten staen.

Daerna siet in die schotelen, ende ghi sult vinden dat in die ghene, aen wien dattet ghebreect dat die ontfanckenisse niet en gheschiet, sullen wormen sijn, ende in dander niet, waer by ghi weten moecht dattet ghebreck in hem oft haer is, daer die wormen in gegroeyt sijn, dat die vrucht niet voort en coempt.

3. Om goede memorie te hebben, het si man oft vrouwe.

Neemt dat herte van een swaluwe, ende die bloemen van rosemareyn, bernaege, buglose, van elcks twee dragmen, daernaer neemt fijn caneel ghestooten, noten muscaten, foellie, poeder van groffi(l)s nagelen, lange peper, van elcks een half dragme, twee greynen fijn muscelgiaet, violaetsuker, rosaetsuker, van elcks een vnce, pulueriseert al cleyne ende ondermengelet seer wel, ende daerna mengelet dat voorscreuen poeder met een vnce syrope rosaet, ende maect daer een electuarij af, van dat welcke ghi alle morghen nemen sult die groote van een haesnote, onderhoudende dat den tijt van een maent, ende dat sal v doen een stercke memorie hebben.

1. *gehout*: gehuwd.

**4. Om te doen hebben een goede stemme om singen oft couten¹,
disputeren, oft in eenen stoel te lesen.**

Neemt *commijn*, *geneuerbesien*, *ende peper*, *ende calument* of *nepte* oft *catten* *cruyt* dwelc op de *bergen wast*², het welcke dubb(e)le *mente* is, het welcke bi die aptekers vindt, *caneel*, *pierretre* dats *bertram*, van elcks twee *vncen*, *honich* also vele als *behoeuē sal*, doeget onder een *ende* gebruyket des *morgens*, *dan salt* wel *zijn*.

**5. Om poeder te maken om die tanden wit te maken, dat suyuert die
caternen, ende gheheest die tantswere, ende sluyt die tanden, datse
niet en loteren³.**

Neemt een vierendeel *loot*⁴ *coraels*, *ende bertram* wel *cleyne ghestooten*, *ende drooghet* ouer 't vier in een *panne* met *cleyne hitte*, so langhe dattet al in *poeder* verandert seer *cleyne*, *dan neemt* een deel *mastick*, een half deel *foelgie*, *ende een weynich* fijn *suykers*, al wel *gepulueriseert* *ende 't samen gemenget*.

Bewaret voor *dijn ghebruvcken*, *ende wryft* die *tanden daermede* alst v *belieuen sal*, oft *laetse* eenen anderen *wrijuen* die *siet waer* die *vuylste* zijn, dat *salse ganselijck* schoon maken. *Desghelijcx* ooc als v den *tant wee* doen *sal*, oft dat hy *loteren* oft *waggelen*, oft *steken sal*, *wrijfden* met dat *vorscreuen poeder*, *ende houdet* een *weynich tijts* in den *mont*, *ghi sult* *beuinden dattet wonderlic opereren*⁵ *sal*.

1. *couten*: praten.
2. Na *wast* staat in de tekst (i.pl.v. een komma.
3. *loteren*: loszitten, heen en weer kunnen bewogen worden.
4. *loot*: in de tekst staat *root*.
5. *opereren*: effect sorteren.

6. Om te maecken dat druyuen versch gepluct, eerthauwen, kweken, ende der seluer ghelijcken, granaetappelen, ende ander sulcke vruchten, alle dat iaer goet blijuen sullen sonder rotten.

Neemt putwater, *ende* doeget in eenen ketel ouer 't vier met een weynich honichs, ende als 't al sal beginnen te sieden, doeget daerinne, ende plompt die druyuen daerinne of die appelen, geuesticht¹ aen een cleyn cordeken, dat ghi in v hant houden sult.

Énde als ghi sien sult *dat* si een weynich beginnen heet te worden, trectse dan wte, ende bestroytse met ameldonc, dan vestse² aen den solder, of, sonder bestroyen, bewaertse verschelijck in eenen kelder, leggende in 't voorscreuen water, ende ghi sult all 't iaer³ versch fruyt hebben.

7. Om een poeder te maken, welcke op papier ghedaen, ende gheureuen, oft met den vingher ghestreken, daerna scrijuende op 't voorscreuen papier met water, maect die letter swart.

Neemt galnoten, *ende* romeyns coperroot, also veel van deen als *van* dander, *ende* een weynich vernis om te scrijuen, al dunne gepulueriseert in eenen mortier of vijser, daerna doet *dat* voorscreuen poeder op 't papier, *ende* strijket metten vingher, terstont, is 't dat ghi wilt, scrijft daerop met claer water, *ende* terstont sult ghi sien *dat* die letteren swart worden sullen. Ghi moghet dat poeder met v draghen waer ghi reyst, om in der noot te ghebruycken.

1. *geuesticht*. vastgemaakt.
2. *vestse*: maak ze vast.
3. *iaer*: in de tekst staat *diaer*.

8. Om die sterren op den middach te sien, oft in eenighe vre vanden daghe, als 't v belieuen sal.

Neemt een wel schoon becken¹, ende vullet met claer fonteynwater of putwater, ende hebt eenen stalen oft brantspieghel, ende leght dien in 't voorscreuen becken, zijnde recht onder die sonne, so dat die raeyen² recht op 't water staen dat bouen den spiegel is, ende ghi sult claerlijcken een sterre daerinne sien, oft si aen den hemel ware.

9. Om te kennen of een persoon maghet is, oft niet, het si meysen³ oft knecht⁴, ic meyne oft si van haer seluen oft anders ontsuyuert zijn.

Neemt eenen draet, ende meet die dicte van den hals, oft kele van dien persoon, ende snijdt dat ouerblijfsel van den seluen draet, daerna strect den seluen draet na die lencte, van die cruyne vanden hoofde tot dat eynde van die kinne vanden persoone, van wien ghi die mate ghenomen sult hebben. Ende is 't dat ghi siet dat dien draet niet comen en mach tot aen die kinne oft tot den baert, sulcken knecht oft meysen is maecht, maer passeret die kinne, 't en is niet, want weet also gheringhe⁵ als die persoon ontsuyvert is, den hals dict, ende 't hoeft vercort.

Ende is 't dat ghi dat by experiencie sien wilt, neemt die mate, die ic gheseyt hebbe, op dieghene die ghi sekerlijken weet warachtighe maechden te sine, het si knechtens of meyskens, in die ouderdom van negen tot derthien iaren, want ghi sult vinden dat den draet die kinne niet passeren en sal. Der selue ghelijcken, neemt die mate op een die ghi weet gheen maecht te sine, ghi

1. *becken*: kom.
2. *raeyen*: stralen.
3. *meysen*: meisje.
4. *knecht*: jongen.
5. *also gheringhe*: van zodra.

sult vinden dat den draet our die kinne vanden voorscreuen passeren sal meer dan twee vingheren. Sulcks dat 't ghene dat ic v segge, sal by exper(i)encie waer zijn.

10. Om eenen snutdoeck¹ doen bernen², ende na dat hi gebernt sal zijn, so en sal 't daer aen blijken, ende sal noch in sinen (eersten staet) wesen ende heel blijuen sonder eenich letsel te hebben.

Neemt dien snutdoec *ende* maecten wel nat in gebranden wijn, daerna steecter 't vier inne *met* bernende keerse, ende terstont sal hi bernen van deen eynde aen 'd ander, tot dat 't vier alomme geloopen sal hebben: die snutdoeck sal geheel blijuen sonder eenich letsel of smette.

11. Is 't dat ghi weten wilt van wat gro(o)tte die voet van een man oft vrouwe is, sonder dien te meten, doet dat hier na volcht.

Neemt eenen draet dobbel, *ende* doeten vesten aen dat opperste vanden grooten vinger van die rechterhant also dubbel, *ende* doeten passeren lancks die palme van der hant, tot het lit van die voorsereuen hant *ende* ghi sult vinden dat dien voet van die persoon sal alsoo groot zijn als die mate die ghi ghenomen sult hebben, die experencie is licht.

1. *snutdoeck*: zakdoek.
2. *bernen*: branden.

12. Om een keerse te maken die welcke, op die tafel gheset, sal terstont wtgaen, ende sal dat gheselschap vreesse aendoen, ende dan moecht ghi op die tafel doen wat ghi wilt.

Neemt een cleyn stocxken van die lencte daer ghi v keerse af maken wilt, ende van die dicte van een swanepenne, ende om dat voorscreuen stocxken maect een huysken van papier oft perkement, het welcke ghi aen d'een eynde toebinden sult, dan sult ghijt vullen met fijn buscruyt, een weynich gestooten oft gewreuen.

Daerna bindt dat huysken als men die borsten doet, want also veel vouwen oft gebindts als ghi maken sult, also menich gerucht sal dat voors. huysken op die tafel maken.

Daerna neemt een weynich lemmets, ende doet in 't voorscreuen huysken, ontrent de breedte van twee vingeren, perssene ende stekende met eenen priem dat voorscreuen buscruyt in dat huysken ontrent dat selue lemmet.

Daerna sult ghi doen rontom dat stocxken wit was, gheel, oft root, so langhe dat het fatsoen¹ van een keerse hebbe, ende die ghedroocht ende bereyt, sultse op die tafel setten om te bernen, ende ghi sult sien, also aen 't buscruyt compt, wat geruchte datse maken sal, ende sal tersont wtgaen; dan sult ghi op die tafele doen het ghene dat u belieft.

1. *fatsoen*: uitzicht.

13. Om een hinneney in een gelas oft een ander viole¹, dat eenen nauwen hals heef(t) te steken.

Neemt een ey ende doeghet hart sieden, ende nae dattet hart genoeg sal zijn, legghet te weeken inden *en* stercksten azijn die ghi vinden moecht, ende latet daer den tijt van .XV. oft .XX. daghen, ende ghi sult sien dat het selue ey met die schale saecht worden sal ghelijc deech, in sulcker manieren *dat* ghij 't metter hant also lanck oft cort maken sult als ghi wilt, ende so sult ghij 't soetelijcken in dat gelas steken. Daerna suldijt met versch water vullen, ende ghi sult sien dat het voorscreuen ey wederom *me* keeren sal in synen eersten staet, in min dan vyfthien daghen.

14. Om te bewaren dat die haren van eenen persoon noch grijs noch wit en² sullen worden.

Neemt dat melck van een teefken³, ende smeert dat hoofd daermede, ende dat haer en sal *nemmermeer* wit worden, het is gheprobeert.

15. Om te maken dat een laken dat zijn verwe verloren heeft, wederom keere in sinen eersten staet.

Neemt ongheblust calck twee vncen, houtasschen een vnce, claer water twee ponden, mengellet al dese dinghen te samen, ene laetse die tijt van en half vre staen, ende wasschet 'd laken daerinne; dat gedaen, het sal wederom *me* in zijn verwe keeren.

1. *viole*: glazen recipiënt.
2. *en*: in de tekst staat *een*.
3. *teefken*: vrouwelijk hondje.

16. Om scharlaken te wasschen ende dat van vetheyt te suyueren.

Neemt wit tartre ghestoten vier vncen, doetet sieden in twee pont waters, tot dat het derde deel gemindert si, dan doeghet wt, ende latet doer een lijnwaet zijpen¹. Ende als ghi dat gebruycken wilt, maect dattet water law si ende laet dat scharlaken daermede wasschen, ende terstont daerna sult ghy 't wederomme in sinen eersten staet sien keeren.

17. Om sendael te veruerschen dattet al nieuw schijnen sal.

Neemt water, ende laetet een weynich sieden met semelen, daernaet latet een weynich tijts stille staen, tot dattet een weynich suer beghint te worden, ende met dat selue wascht dat sendael, ende het sal terstont ghesuyuert worden.

18. Om alle side lakenen wederomme in haer verwe te doen comen.

Neemt een vnce ongeblust calcks, houtasschen een vnce ende een half, doeget 't samen in een becken vol waters ende mengelet, dan brenghet by dat vier ende latet al claer worden, daerna badet die smette met dat voors. water met een spongie, ende en maeket nerghens anders nat, ende dijn sake sal wel gaen.

19. Voor die tantsweere, ende te behoeden dat hy nemmermeer weder en come.

Neemt twintich bladeren veels, ende doese in eenen cleynen pot in goeden ouden wijn met een weynich souts, latet 't samen sieden tot dat die bladeren wel gesoden zijn. Dan nemptse van 't vier, ende laetse so lange vercouwen² dat ghijse inden mont houden moecht, dan neemt

1. *zijpen*: zijgen.

2. *vercouwen*: verkouden, afkoelen.

eenen swelch¹ van den voorscreuen wijn matelijcken werm, dat ghij 't lijden moecht, ende houwet aen die side daer ghi die weedom geuoelt, ende 't sal terstont vergaen.

20. Om te maken dat het hayr terstont wtvalle in wat plaetse van den mensche dat ghi wilt.

Neemt ongellust calck, nieuwelijcken wt den ouen gecomen acht deelen, een deel opriment, al 't samen ghemencht, ende maect daer poeder af wel gepulueriseert het welke ghi dan doen sult in eenen nieuwen eerden pot wel verloot, in seer stercke looge, ende settent aen 't vier ende roeret al 't samen tot dattet dick worde.

Ende wilt ghi sien **wanneer** dattet goet ende volmaect zijn sal, neemt een vere van eenen entuoghel, ende steectse in dat voorscreuen: is datse af gaet, het is goet, ist datse niet af en gaet, set den pot wederomme aen 't vier so lange tot dat ghi siet dat die vere afgaet.

Ende als ghi van dat voorscreuen ghebruyken wilt, gaet in stoue oft in een ander heete plaetse, oft badet die plaetse met heet water, daer ghi dat haer af hebben wilt. Daerna doeter dat voors. op, ende dat hayr sal terstont afgaen. Merct wel als ghi de hitte van 't voorscreuen te groot voelen sult, wascht v terstont met werm water op dat vel niet af en gae oft smerte.

21. Om een ijser also hert te maken, dattet een ander snijde oft hout ware.

Neemt pierwormen oft eertwormen, alsulcke menichte als v goet duncken sal, ende distilleertse in een clocke, ende doet also veel radijsen alleen distilleren, ende maect der seluer gheliken water van wortelen van appelboomen. Daerna menght die wateren 't samen also vele van 'd een als van 'd ander, ende dan weyct dijn mes oft

1. *swelch*: teug, slok.

sweert, oft alsulck ijser als ghi wilt, in 't selue water, ende het sal die cracht hebben als bouen. Ende wilt ghijt herder of surder¹ hebben, weyket tweemaal.

Neemt een deel byen, ende doetse drooghen in eenen corf by dat vier, dan maecter poeder af, het welcke ghi menghen sult met olie van olijuen, ende met die smeeringhe smout dicwils die plaetse daer ghi hayr hebben wilt, ende ghi sult wonder sien.

23. Om een papier swart te maecken daer ghi sonder inct op scrijuen moecht.

Neemt een bernende lampe, daer olie ghenoech in is, dan leght een schotel op die voorscreuen lampe, ende laetse daerop tot dat alle die olie verbernt is, dan neemt den roock die aen die schotel ghecleeft sal zijn, ende met den seluen besmeert dat papier ende maket swart, dan snijdet een stuck of vierendeel van dat geswarte papier ende legget op een wit papier, oft vouwet op die side die ghi van v papier wit gelaten hebt.

Dan scrijfter op met eenen silueren priem of enich ander van ijser op dat gheswarte papier, ende ghi sult sien, nae dat ghi dat op geleyde papier wech genomen sult hebben, die letteren sullen swart op 't papier blijcken ende onder wit, ic meyne die side die ghi gevouwen sult hebben of geleyt op wit papier, si die swarte side, ende niet die ander.

1. *surder*: zuurder; hier wel synoniem van *herder*.

24. Die maniere om deech te maken om veel duyuen in een duyphuys te doen versamen.

Neemt also vele *van* een maniere *van* saet, 't welcke die Italianen noemen sorgo oft melge, het wast hoogher dan panijs oft *commijn*, *ende* is grooter *ende* rooder, siedet in ghemeyn water, *ende* alst bycans genoegh zijn sal, drooghet wat *ende* doeghet in een deel honichs *ende* *commijn*, *ende* laetet twee wallen opsieden dat altijt roerende om *van* bernen te wachten.

Dan also heet sult ghij 't in *dat* duyphuys leggen, *ende* sult die gaten *van* die voorscreuen plaetse besmeren, opdat die duyuen daeraen comen rieken. Sulcks dat noch: is 't dat ghi eenige *van* die duyuen grijpt, smeert haer die dyen *ende* die voeten met dat voorscreuen, op dat dien rueck aen haer een wijle blijuen mach, *ende* dat sal maken dat die ander duyuen, die suecken ruecke riecken sullen, die voorscreuen ghesmeerde duyuen volgen tot in haer nesten, *ende* en sullen nemmermeer *van* daer scheyden: het is een dinck geprobeert *ende* luydende met redene¹.

25. Water om die tanden wit te maken.

Neemt salnyter, *ende* rockaluyn niet ghecalcineert², also veel *van* 'd een als *van* 'd andere, doeghet al distilleren, *ende* dat eerste water sal claer zijn. Dat sult ghy voor die tanden bewaren, want seer goet is, *ende* sullet ghebruyken, wasschende die tanden met 't selue water met een weynich cattoens.

26. Om gebroken ghelas of cristal wederomme te versamen.

Neemt dat stuck ghelas dat gebroken sal zijn, *ende* smeret met vernis, gemey(n)ct met wit *van* spaengien *ende* lijsaetsmout, ene dan voecht die twee ghebroken stuc-

1. *luydende met redene*: klinkt aannemelijk.
2. *ghecalcineert*: verbrand.

ken 't samen, ende latet drooghen, ende het sal sterck oft heel worden.

27. Om saecht te maken ende doen verghaen oft breken alderhande manieren van ijser, hoe dicke dat oock si.

Neemt *dat* die Italiaensche Alcumisten noemen *toto magico maggior*, oft melck *camarone*, die eene noemet in een maniere, 'd ander in een ander, twee *vincen*, sublime een *vnce*, opriment vijf *vincen*, witten wijnazijn een *vnce*, ende is 't dat ghi d'ijser dicwils met dese *compositie* nat maect, ghi sult sien dattet¹ alleynskens vergaen sal, ende aldus sult ghi v meyninge hebben.

28. Om een blaffeture te maecken die van ghelas schijnen sal, ende sal meer lichts gheuen dan ghelas.

Neemt perkement van eenen ram oft hamel, wel ghebloot² ende ghepolijstert aen beyde siden, dat dunste ende dat witste dat mogelijk zijn mach, maectet nat ende recket ende lijmet op die raeme van die *venster*, ende latet also drooghen.

Daerna neemt die twee deelen olie van noten oft van lijnsaet, ende een deel claer waters, ende een weynich van gestooten gelas, stellet al te sieden in een gelas op een tichel aen 't vier. Ende als 't ophouden sal van sieden, nemet van 't vier, want het is dan een teeken dat het water geconsumeert is. Ende also geringhe als v olie laew zijn sal, gaet in die sonne ende oliet v blaffeture³, ende terstont salse schoon ende schijnende zijn.

1. *dattet*: de tekst heeft *datter*.
2. *gebloot*: geploot, gezuiverd.
3. *blaffeture*: vensterraam.

Ende is 't datse bi lancheyt van tijde verdonckert, neemt een spongie ende waschtse met versch water, daerdore salse wederom in haren eersten staet keeren, ende is 't dat ghi den cost van dat perkament niet doen en wilt, neemt papier, dat schoonste ende dat dunste dat ghi vinden moecht, ende het sal v dat selue werck doen.

29. Om eenen wijn die smake van muscadel te geuen.

Neemt bloemen van wilde druyuen of van haghen, als den tijt zijn sal, doeter soo veel plucken als v belieuen sal, ende droochtse in die schaye¹, ende bewaertse in een saxken.

Daernae als men den nieuwen wijn maken sal, sult ghi een saxken van die voorscreuen bloemen doen in een vat wijns, die ghy wilt dat (den) rueck, ende den smaeck van muscadel hebbe, ende voorwaer die wijn salder den rueck ende stercte af nemen, ende der seleur ghelijcken moecht gy doen in ouden wijn, is 't dat ghi wilt.

30. Een ander maniere.

Neemt scharleye droege oft versch ghepluct, maect daer veel tuylkens af ende bindtse 'd een aen 'd ander met eenen draet, ende steectse al binnen dat vat wijns door dat bomgat, in sulcker manieren datse den wijn niet en genaken, want het vat en moet niet vol zijn, ende dat het voorscreuen cruyt daer bouen gehangen si, ende die bonghe² wel ghestopt, dat sal maken dat den wijn den rueck ende smaeck nemen sal vanden muscadel.

1. *schaye*: schaduw.
2. *bonghe*: vat.

31. Om te maken dat een wijndruyue ver(s)ch zijn sal, ende alsoo goet om eten ontrent Kersmisse, als oftmen die selue plucte in September.

Neemt also veel gelasen als ghi druyuen bewaren wilt; dan, als die druyue aen den wijngaert beghint te formeren, so steectse in *dat* gelas, ende bindt *dat* gelas aen den wijngaert, ende decket oft stoppet, sulcks datter geen water in en come, om die druyue te verrotten. Laet die druyue alsoo tot Kersmisse, dan breect die gelasen, ende ghi sult dan nieu fruyt hebben, goet ende schoone te schenken eenighen vrient oft heere.

32. Om seepe te maken, die, suyuere ende wt doe alderhande smetten, hoe dat si oock zijn.

Neemt steenaluyn, bernese¹ een pont ende maket in poeder, wortelen van vlammen oft waterlelien van Florence, ghepulueriseert een half pont, een versch ey, twee pont ende een half spaensche seepe, stamp die voor(screu)en poederen met dat ey ende die seepe, ende maectere ballekens af. Ende dunct v dat een ey niet genoeg en is, nemter also vele als ghi wilt, oft als ghi sien sult behoeflijc te zijn, om dat voorgenoemde te maken.

Ende als ghi die smette wt doen wilt, neemt schoon water, ende baeyt oft wascht die voorscreuen smette van beyde siden van dat laken, ende dan wrijuet met dat voorscreuen balleken, ende laken op laken; dat ghedaen, wascht die vuylicheyt wt met versch water, dat laken wringende om dat vet wt te doen gaen, dan wascht dat laken noch wederom met versch water, ende het sal schoon bliuen.

1. *bernes*: lees *berne des*: verbrand daarvan.

33. Om roosen te houden ende te bewaren in haer verscheyt alle dat iaer dore.

Neemt roosen versch gepluct, steectse in een flessche oft busse van eykenhout, tot dat si vol is van die voorscreuen roosen, stopt die flessche wel toe datter geen water in comen en mach, daernaer bindtse in 't loopende water, ende ghi sult vinden dat si haer versch houden sullen alle dat iaer dore.

34. Om alle smetten op een gheuerwet laken wt te doen, of op wit laken, het si wollen oft lijnen.

Waert bi (tiden) also dat een droppel oft meer incts, of eenich ander swartzel, op een geuerwet laken geuallen ware, wollen oft lijnen, doet het ghene dat hier nauolcht.

Neemt rouwe limoenen, oft gro(e)ne¹, araengie appelen met herde schellen, die welcke die Italianen adamsappelen heeten, of, ist dat ghi wilt, neemt alleene dat suer nat dat in² die citroen is, ende perstse om tsap daerwt te doen comen, waermede ghi die smette wel wrijuen sult, dan laet die plecke droogen.

Dan zijt voorsien van law water, ende wascht die voorscreuen smette, ende latet wederomme drooghen, ende is 't dat v dunct dattet met die eerste reyse niet wel wt en is, doet die voorscreuen wrijuinge die tweede reyse, ende dat laken sal wederomme in sinen eersten staet comen, daer 't in was eer 't die smette hadde, noch en sal ooc gheensins zijn verwe verliesen.

35. Om een smette te doen op scharlaken oft gheuerwet fluweel, sulcks dat die verwe niet en verandere noch bedoruen worde.

Neemt van dat cruyt dat die cruyniers ghemeynlijck heeten soponaria, oft volderscruyt, maecter sap af, hetwelcke ghi op die smette doen sult, ende daer een vre op laten, is 't dat in den somer is, ende is 't inden winter, den tijt van vier vren. Dan neemt laew water ende wascht dat laken bouen die smette, is 't dat v dunct

1. *groene*: in de tekst staat *groue*.
2. *dat in*: in de tekst staat *dan*.

datse niet suyuer wt en gaet, doeter noch van dat voerscreuen sap op.

Ende is 't dat scharlaken in geen greyn geuerwet en is, doeter half swarte seepe op, *ende* half van dat sap van dat voerscreuen cruyt, *ende* plecket op die smette, dan wasschet met werm water, *ende* die smette sal vergaen, het is gheprobeert *ende* gheexperimenteert.

36. Om smetten van olie wt te doene, op parkement, oft op fijn wit papier, oft gescreuen papier.

Neemt beenen *van* schapen, berntse *ende* maecter poeder af, wel cleyn gewreuen, *ende* doet van dit poeder daerop, aen deen side *ende* aen dander van die smette, met een effen bert¹ daeronder *ende* daerbouen, oft dat twee daghen in een perse leggende, *ende* ghi sult sien, als ghij 't wechneemt, dat die olie al wech zijn sal. *Dat* parkement oft papier sal blijuen in sinen eersten staet, het is gheexperimenteert.

37. Om plecken van olie oft vet op papier wt te doen.

Neemt asschen *van* wijngaertrancken, oft knoppen *van* wijngaert, *ende* hullen² *van* drooge boonen, *ende* die voerscreuen asschen legt op die smette *van* dijnen boeck; daerna sult gijen sluyten in een perse, eenen dach *ende* eenen nacht, *ende* het sal reyn worden.

38. Om alle plecken van inct wt te doene, dat op die boecken ghestort is.

Neemt chalmagne, het welcke is steen calamine, wt hoochduytschlant, ghemeyn sout, rootsaluyn, *van* elcks twee vncen, sal armoniac vier vncen, latet al in een clocke distilleren, *ende* met dat water datter wtcomen sal, sult ghi nat maken die plaetsen die in uwen boeck

1. *bert*: houten plank.
2. *hullen*: doppen.

beclat zijn, ende ghi sult die smetten, oft letteren, terstont sien wtgaen.

39. Om parkement van menigherhande verwen te maken, als blaeuw, groen, violet, gheel, of swart, op het welcke ghi scriuen moecht in gouden of silueren letteren, maer die manire om die substantien te pulueriseren, ende te bereyden om te scrijuene, sal v na¹ dit recept ghetoot zijn.

Neemt dat vel van een cleyn geytken, oft gemaect parkement, wel dunne ende wel gheschaeft aen beyde siden, dan legget in claer water te weeken ende wasschet seer wel, daarna wringhet metter hant om beter te droogen, dan hebt een rame van sulcker grootte, dat vel daerin spannen met coorden, gelijck die parkementmakers doen.

Daerna ist dat ghij 't blaew make wilt, neemt azuer van akers, het welcke men bi die cruyniers vercoopt, ende der seluer ghelijcken spaensgroen, of sulcke verwe als ghi v parkement maken wilt. Set die voorscreuen verwen te weeke den tijt van een Credo, dan sult ghi die luster² met een natte spongie opt parkement gheuen, sulcks als ghi wilt; daarna latet droogen, ende dan suldijt noch eens in die verwe stellen, tot die derde reyse, so lange dat v dunct dat die verwe volmaect sal zijn, tot uwer belieften.

Ende nae dattet drooghe zijn sal, sult ghi dat parkement sulcks sien, als ghi begeert sult hebben, op het welcke ghi scrijuen moecht in letteren van gout, oft siluer.

Ende ist dat ghi dat selue doen wilt in gheel oft swarte verwe, neemt inct, oft swarte steen, soffraen oft oprement, oft gheele eerde, doende op die voorscreuen maniere.

1. na: volgens (of zetfout voor in?).
2. luster: glans.

40. Om fijn gout oft siluer te wrijuen, om met een penne te scrijuen oft pinceel, op yet dat ghi wilt.

Neemt also veel bladeren silueren, oft gheslaghen gout, als ghi wilt, hebt een groote schelpe *van eenen verlichter*¹ oft schilder, wel gesuuert *van binnen*, oft een gelasen schale die heel *effen* is, ende maectse nat met claer water, ende legget daerinne also veel bladeren gout oft siluer als ghi wilt, 'd een op 'd ander. *Dan* metten grooten vingher wrijft al soetelijcken dat voorscreuen gout, weynich en weynich², totdat wel *dumme* is, ende den vingher altemet nat makende daer ghy mede wryft, ende en neemt gheen breeder plaetse in 't wrijuen, dan de ronde *van eenen vier stuyuers penninck* oft *snaphaen*³, ende wrijft altijd tot dat perfectelijc vergaen is, ende also in deser maniere, totdat al v gout, *allenskens* geweyckt, si vermindert. Ende dat ghedaen, doet in die schale oft schelpe een weynich waters, ende altoos wriuende om te incorporeren, daerna sult ghi de schale vol waters doen, ende mengelent metten vinger, dan laet *dat* water also een half vre rusten, ende werpt *dat* water wt, ende latet wel leken, ende ghi sult in den bodem van die schale, oft schelpe, sien ghelijc eenen cleynen hemel *van gout*, ghi sullet laten droogen, ende dat wel deckende, datter gheen stof in en come.

Ende als ghi met dat selue gout schrijuen wilt, neemt een *pennemes*, oft een ander cleyn mesken, ende met(t)en punt scrapt of snijdt also veel van dat gout alst v gelieuen sal, doeget in een ander cleyn schelpe oft hoernken, dat brekende met gegomt water, ende schrijft daarmede met een penne, oft pinceel, op papier of perkement, ende ghi sult letteren sien wel schoone ende behage-

.1 *verlichter*: miniaturist.

2. *weynich en weynich*: beetje bij beetje, geleidelijk.

3. *snaphaen*: naam van een muntstuk.

lijc. Ende ist dat ghijse daerna bruneren wilt, neemt eenen wolfstant, ende wrijftse daermede op eenen steen, 't en sal niet quaet zijn, want 't gescrijft(t)e van gout sal daerdoer beter luster hebben.

41. Om gouden oft silueren letteren te scrijuen op alderhande papier, hoe dat si.

Neemt geneuerbladeren, ende maect daer sap af, dan neemt vijlsel van gout of siluer, ende doeghet in 't selue sap, latet daerinne liggen den tijt van drie heel dagen, ende daerof moecht ghi perfectelijc scriuen dat v belieuen sal.

42. Om gouden letteren te scrijuen, oft schilderen die gout schijnen, ende nochtans gheen gout en zijn.

Neemt rose, die de Italianen heeten puspurine, het is een verwe die de cruyniers *vercoopen*, doetse in een schotel, ende met een weynich pissen¹, allenckskens met den vingher ghemengt, daerna vult die schotel met pisse oft loogte, dan latet rusten, dan doet dat water af, ende wrijftse wel stijue metten vinger, tot dat die verwe wel dunne is, dan vult die schotel met water, latet liggen, dan werpt wt, ende in dese maniere wascht die voorscreuen verwe so menichmael, dat in 't laetste dat liggende water claer schijne. Ende also dicke als ghi dat water veranderen sult, wrijft die verwe metten vingher, op datse in 't eynde te dunner si.

Daerna sult ghi daer een weynich soffraens in doen met gegomt water, ende met alsulcke *compositie* moecht ghi scrijuen oft groote letteren maken, oft stricken maken, oft schilderen, waarop ende in wat manieren dat v belieuen sal, ende sal schijnen gewreuen gouden ducaetgout zijn, ende in verwe gestelt, hetwelck een schoon secreet is.

1. *pissen*: urine.

43. Om letteren van silueren te scrijuen, oft met dat pinceel te schilderen, het welck ghereckelijc¹ siluer schijnen sal, niet te min ten sal gheen zijn.

Neemt geslagen ten, eerst legget in eenen metalen, gegoten mortier, dan stampse gelijk men die veruen doet, doeghet in een sausir², ende weeket met water, dan latet rusten, werpt dat water wt, het welke swart worden sal, ende also by tweemalen ghewasschen, dan neemt dat voorscreuen ten, dat in den bodem van dat sausier blijen zal, weeket met gehomt water, ende schrijft oft schildert daarmede, oft trect stricken oft groote letteren, na uwer belieften, laet de schilderije drooghen, daerna pollijsterse met een wolfs oft beerstant, ende het sal fijn siluer schijnen.

44. Om op papier of lywaet te scryuen dattet niet blijcken en sal te zijne, dat voors. papier oft lywaet ghewermt, sullen die letteren swart worden.

Neemt sap van limoenen oft ayuyn, ende schrijft opt papier oft lywaet, ende als ghi lesen wilt het gene dat ghescreuen is, laet dat papier oft lywaet wel heet voor dat vier maken, ende die letter sal swart worden. Nota: ghi moet dat papier seer heet maken want om een weynich en soudse niet swart worden.

45. Om een letter³ te scrieuen die nemmermeer gesien en sal zijn dan by nachte, iae oock by daghe, mer in een doncker plaetse.

Neemt poeders van cristal, die buycken van dre wormen die vliegghen ende by nachte schijnen, mengelet al met wit van eyeren, schrijft hiermede ende latet droo-

1. *ghereckelijc*: aannemelijk.
2. *sausir*: sauskom.
3. *letter*: betekent hier: brief.

gen, ghi sult die letter by nachte sien schijnen, so dat ghijse in 't doncker sult moeghen lesen.

46. Om artificiael gout te maken, met dat welcke ghi scrijuen moecht.

Neemt twee dragmen goet tens, smeltet, ende doeget op een vnce quicsiluers, ende mengelet dat seer wel 't samen, dan doeter een half dragme leuende solfer, gepulueriseert, toe, ende twee vncen gestooten sout armoniack. Menght alle dese drogen¹ 't samen, ende doese in eenen vrinael ouer 't vier, in eenen pot vol wel gesifte asschen, ende maecter vier rontom eenen heelen dach lanc.

Ende als 't vercout zijn sal, sult ghi artificiael gout vinden, met dat welcke ghi scrijuen moecht, ghi en behoeuet niet te stoten noch vrijuen, mer doetet in een hoernken, ende doeter wit vanden eye toe, gheslegghen ende met een spongie doorwonghen.

47. Om een water te maken (dat), in een gelas ghedaen, sal des nachts licht gheuen.

Neemt een deel wormen die vliegghen ende bi nachte in den somer schijnen, doet die in een gelas, daerna settet al in mist die tijt van vijffthien dagen, dan doet distilleren, het ghene dat in dat gelas ouerbleuen sal sijn, in een glasen alambic², met cleyn vier: dit water in een ghelas ghedaen, sal des nachts lichten soo dat ghi wel by dat licht sult moghen lesen.

1. *drogen*: ingrediënten, stoffen.
2. *alambic*: distilleerkolf.

48. Om seer schoone rosette te maken met de welke ghi sult moghen scrijuen in vier manieren, te weten coluer van roosen, half greyne, violet, ende moreyt¹, met welke confectien of verwen, ghi noch verwen moecht dat ghi wilt, het si gheytevelen oft ander sulcke dinghen.

Neemt brisiliehout, ende doeghet int claer water sieden alsulcke menichte als ghi wilt, tot dat het derden deel oft meer versoden is, ende is 't dat ghi weten wilt oft genoegh ghesoden heeft, neemt schoon papier ende doeghet in dat voors. brisilie ende siet ghi dattet goede verwe heft, so is 't wel, is 't niet, so latet noch also versieden, tot dat papier heel root is. Daerna deylt dat water van dat voorscreuen brisilie in vier deelen, na die diuersche verwen die ghi maken wilt. Ende is 't dat ghi coluer van purpuer oft sterck root maken wilt, neemt een van de voors. deelen, ende en doet anders niet daerin.

Om violet verwe te maken, doeter een weynich calckwater inne, het welke men heet gecalcineert. Dit water wort gemaect in deser manieren, doende een weynich ongeblust calcks blusschen in een goet deel waters, latende dat staen tot dat het calck te gronde gae. Van dit water, gedaen met dat tweede deel van die voors. rosette, sult ghy violetverwe maken, maer merct dat het water van die brisilie, oft rosette, moet law zijn als ghi dat voors. water daerin doen sult.

Ende in d' ander deel doet daer looge inne, ende ghi sult violetverwe hebben. Ende in dat vierde deel doet een weynich aluyns de fente, cliefaluyn, het welke die Italianen heeten lume bifeza, ende ghi sult moreytverwe² hebben.

Ghi hebt dan geleert vierderhande verwen te maken, met die welke ghi scriuen moecht als met inct, met die welke als ghi ooc vellen verwen moecht, in sulcke colueren als ghi wilt.

1. *moreyt*: in de tekst staat *mareyt*.
2. *moreyteverwe*: de tekst heeft *mareyte verwe*.

Item met dese voors. confectie moghen die vrouwen verwe gheuen tot haer wolle garen, het welck een schoon secrete ende profijtelijck is den gheenen diet ghebruycken willen.

49. Generale regel voor die ghene die dat haer swart hebben.

Men behoort te mercken, dat dieghene die swart haer hebben, zijn natuerlijck vuyl van hoofde, ende hebben vuylheys genoegh. Ende om die suyuer te willen houden moeten si met semelen gewasschen zijn, die welcke men eerst in veel wateren te weeken setten moet, tot dat 't lae(t)ste water claer worde ten eynde alle dat meel daer wt is, dan moet men dat in eenen wel suyueren ketel ouer 't vier doen, ende wel omroeren dattet niet en berne. Ende alst werm is, so moet men dat hoeft dicwil ende wel wrijuen, ende menichmael kemmende ende dat hoeft sal suuer worden.

Noch sonder die semelen moechdi anders doen v kemmende wel seere, ende lange dat hoeft wrijuende met grof lijwaet, dan wederomme kemmende met kammen van alle soerten; dan smeert v hoeft met olie van beniuyn¹; want si maect swart, ende hout dat haer swart, ende geeft goeden rueck.

50. Om schoon haye te maken.

Neemt hout van vaele oft eyloof, ende neemter die wterste schorsse af, sonder meer, ende maket tot asschen. Daerna neemt wy(n)gaertwater ontrent een mengele oft cuperken², maect daer looge af, dan wascht dat hoeft seer wel daarmede ende drooget in de sonne.

1. *beniuyn*: in de tekst staat *beioing*.
2. *cuperken*: kuipje; in de tekst staat *iuperken*.

Ende als 't half drooge is, neemt witte seepe gewreuen ende wat ontlaten met de voors. looge, ontrent een half schotel vol, ende laet die seepe dunne zijn als honich. Dan maect v hant in die selue seepe nat, ende wrijfter v hayr mede, latet droogen, dan smeeter v hayr wederomme mede tot drie of vier reysen toe, v droogende als bouen, doet dat tweemaal ter weeke, ende ghi sult seer schoon hayr hebben.

51. Om dat hayr te doen wassen ende schoon worden.

Neemt een hantvol vyschboonen oft vitzen, ende legtse te weeke in water, als men boonen doet, daarna laetse eens opsieden ende trectse wt, ende van dat sop datter blijuen sal, maecter looge af, met die welcke wascht v drye oft viermael.

52. Om dat haer swart te maken.

Neemt litaerge, oft siluerschuym, gewreuen ende gestooten, ende also veel ongheblust calcks, verlenget¹ al in heet water ende menghelet seer wel: met dit water wascht v hayr, ende 't sal swart worden.

53. Om dat hayr van eenich deel van dat lichaem (af) te doen waer ghi wilt, ende het en sal nemmermeer wederomme comen.

Neemt die schalen van vijftich eyeren, oft daer ontrent, stootse seer wel ende doetse distilleren in een clocke met goet vier, ende ghi sult water daerof hebben, met dat welcke ghi sult die plae(t)se smeeren daer ghi dat hayr af hebben wilt, ende ghi sult groote exper(i)encie sien.

1. *verlenget*: leng aan.

54. Van dat selue op een ander maniere.

Neemt *cattenmes* dat drooge is, ende pulueriseret wel cleyne, daerna weeket dat poeder in seer stercken azijn, ende daermede wascht die plaetse, daer ghi dat hayr af hebben wilt, het sal afgaen ende nemmermeer wedercomen.

55. Om eenen witten baert swart te maken, ende dat hayr der seluer ghelijcken.

Neemt *vighebladeren* ende laetse drooghen, daerna stampse te poeder, ende neemt olie van *camille*, ende mengtse met dat voorscreuen poeder ende smeert uwen baert daermede, ende hi sal swart worden.

56. Om die vrouwen aensicht schoon te maken.

Neemt *petercelies*aet, ende *netels*aet, kernen van *perseken*, sietse al 't samen, ende met dien water oft sap wascht v, waer 't v belieft.

57. Om een root te maken om dat aensicht van die vrouwen te verwen.

Neemt root *sandael*, *gewreuen* ende wel cleyne gestoten, ende seer starcken *wijn*azijn, die *tweema*(a)l *gedisti*(l)leert, doet dat sandael in alsoo veel vanden voors. azijn als v goet *duncken* sal, doeget 't samen *sieden* ende als 't ouer 't vier is, doeter een weynich rootsaluyn in gestoten: ghy sult een seer volmaect root sien. Wilt ghi dattet wel *riekende* si, doeter (in) een weynich *muscelgiat*, *cyuette*, *ambre gris*, oft alsulcke roecke als ghi liefst hebt.

58. Om een schoon aensicht te maken.

Neemt *boonen*, *gemeyne cicer*, *erweten*¹, ende die gedroocht ende maectse te poeder, het welcke ghi wee-

1. *erweten*: erwten.

ken sult in la(u)w water, ende wit van den eye, ende eselinnenmelck, dan sult ghij 't also setten te droogen, ende als ghi dat ghebruycken wilt, dan menght een weynich van die voors. confectie in schoon water, waermede ghi dat aensicht wasschen sult ende 't sal schoon ende claer worden.

59. Een ander maniere.

Neemt dat bloeyssel van versche boonen, ende distilleertse in een clocke, ende wascht dat¹ aensicht daermede, het sal schoon ende claer worden.

60. Noch een ander maniere.

Neemt blomen van rosemareyn ende siedtse in witten wijn, ende wascht v aensicht daermede, oft, ist dat ghi wilt, drincket, ende dat sal v een schoon aensicht maken, ende seer goeden asem.

61. Om die sproeten te doen vergaen, ende die rootheyt des aensichts, ende dat vel schoon te maken.

Neemt een weynich rockaluyn, ende stootet wel cleyne, dan neemt dat wit vanden eye, wel versch geleyt ende van die hinne eerst comende, doet dese twee t' samen in eenen pot, wel geloot, bi dat vier, ende roeret sonder ophouden met een stocxken, ende latet by 't vier tot dat ghi siet dattet een bobbesel² opgheworpen heeft, want terstont daerna sou 't hert worden. Daermede sult ghi dat vel oft aensicht smeerem drye daghen, ende ghi sult sien dattet suyuer worden sal ende effen, het is gheexperimenteert.

1. *dat*: in de tekst staat *daet*.
2. *bobbesel*: luchtbelllen.

62. Om water te maken dat het aensicht wit make.

Neemt litaerge, dats siluerschuym, quicsiluer voor drie groote oft twee stuyuers, doetse in een gelas met den alderstercsten wijnazijn die ghi vinden *condt*, ende doet al t'samen sieden tot dat den hals van dat buycgelas ydel is, dan latet rusten ende bewaret voor v gebruycken.

Ghi moghet ooc, der seluer gelijcken, nemen melck, ende 't sap van araengien, ende menghen die met olie van tarteren, ende menghelen dat al t' samen, ende ghebruycken daer als bouen.

63. Om dat aensicht wit ende schoon te maken.

Neemt die galle van eenen hase, hane, hinne, ende van palinc, mengheltse al t' samen met honich, ende doet in een coperen vaetken wel toegestopt. Met die confectie smeert v aensicht, ende het sal schoon worden, maer wacht v wel datter niet af in die ooghen en come, want het soudese bederuen ende ontfuncken¹.

64. Om een vrouwe haer bloemen weder te doen comen diese verloren hadde of ongeregeleert ware.

Neemt sprinckele oft matere, ende doetse sieden in water, daerna ghiet dat water af, ende laet die vrouwe dat drie morgen drincken, alle reysen een groot gelas vol, dat sal haer den tijt doen comen.

65. Om den natuerlijcken loop te bedwingen van een vrouwe dien te oueruloedich hadde, ende bouenmate.

Neemt wieroock, ghestampt met linardo ende galnoten, ende mengelet al t' samen met goeden rooyen wijn, dan sult ghi sulck deech legghen opten tepel ende

1. *ontfuncken*: doen ontsteken.

ontrent die natuere van die vrouwe, dat verdrooget die bloemen.

Noch: groen alsene in olie ghebacken, helpt tot deser saken, ende maect van die decocxie¹ laew, van dat selue cruyt wascht den buyck, ende rugbeen van der vrouwen.

66. Teghen die sproeten in 't aensicht.

Neemt een groene, leuende egdisse, ende doetse in olie sieden tot dat het derdendeel versoden is, ghiet die olie af, ende doet daer wit was toe om een smeeringhe te maken, ende smeeter dat aensicht dicwils mede, ende ghi sult die experientie sien.

67. Teghen groote ende dicke rudicheden.

Neemt ghewasschen boter drie oncen, terpentijn ghewasschen drie vncen, sout wel gheureuen twee vncen ende een halue, boli armeny oft terra sigillata twee vncen, die doyeren van vijf eyeren, sap van araengien twee vncen, maect van al 't samen een salue, met dat welke ghi smeerden sult des auonts, van twee dagen, tot twee daghen, dats te weten den eenen auont ende den anderen niet, tot dat ghi genesen zijt, ende smeert v bysonder aen 't vouwen van die handen ende van die armen, ende die hasenen².

Ende nadat ghi genesen sult zijn, maect een vat van welrieckende cruyden, ende baeyt y seer wel, dit is een dinck perfect ende seer goet geproeft van veel personen.

1. *decocxie*: aftreksel, afkooksel.
2. *hasenen*: oksels.

68. Teghen die werten ende sweeren van dat aensicht ende anders waer¹ aen dat lichaem.

Neemt die wortlen van surckel oft van suer peerdickwortelen, ende wasscht(s)e seer wel, dan scraptse, ende dan snijtse in cleyn ende dunne schijfkens, die welcke ghi te weeke leggen sult in stercken witten wijnazijn, den tijt van twee dagen ende twee nachten. Daerna sult ghi van die voorscreuen schijfkens nemen, ende daermede sult ghi die werten oft swelsel van dat aensicht strijken viermael 't sdaechs, ende so menichmael 't snachts. Ende altijd so laet die reste van die voorscreuen schijfkens in den azijn sonder die wt te nemen, totter tijt toe dat ghijseniet meer en behoeft.

69. Om die sieren² te verdrijven.

Neemt wieroock, liese, verkensspeck, doeget al t' samen sieden in eenen pot wel geloot, maect daer een salue af, dat welcke ghi ghebruyken sult, ende ghi sult genesen.

70. Om welriekende seepe te maken teghen die crawagie.

Neemt wel stercke looge, in de welcke ghi een weynich souts doen sult, ende latet wel t' samen resoluere³; dan neemt een weynich rooswaters, en 't sap van limoenen, ende also vele van die voors. gesouten looghe. Doet daerinne witte seepe gebroken ende wel cleyn gesneden, ende een weynich groffelsnaghelgoed; dit suldi laten stil staen tot dat worde gelijk deech, het welcke ghi met eenen stoc omrueren sult in een diepe schotel, dan settet in die sonne tot dat die voors. seepe hert wordt, so dat ghi (daer) lichtelijken ballekens af maken moecht, van alsulcke groote als ghi wilt.

1. *anders waer*: ergens anders.
2. *sieren*: parasieten op het menselijk lichaam.
3. *resolueren*: oplossen.

Nae dat ghijse gemaect sult hebben, laetse drooghen, ende daermede suldi alle morgen die *handen* wasschen, ende en hebt daerna geen sorghe meer van *crauwagie*, want ghi zijt seker datter niet in dit voors, en is dat v *letten* mach.

71. Om water te maken dat verdrijft, ende doet wech gaen alle smetten ende vuylicheden van die handen van ambachtsluyden ende maect die voors. handen seer wit, ende noch is dat voors. water goet voor personen¹ die de handen ende dat aensicht verbrant souden hebben van der sonnen.

Neemt sap van limoenen, in welck ghi een weynich souts doen sult, wascht v *handen* daermede, ende laetse van selfs droogen, dan waschtse wederomme ende doet dat menichmael, ende ghi sult sien dat 't sap v bijten sal, ende sal alle smetten van die *handen* nemen. Ende dit water is noch goet teghen die *crauwagie*.

72. Om een exterooghe te doen vergaen.

Neemt droessem van olie van olijue(n), ende aluyn succarin, van elcks een dragme, schippeck, vert de gris, een dragme ende een half, doeget al 't *samen* ende maect *een* plaester af, welke ghi op die exterooge leggen sult, na die *een* weynich gesneden hebbende, ende si sal vergaen.

73. Om te maecken dat die weechluyden v des nachts niet hinderen en sullen.

Neemt varencruyt, ende legget op 't stroo van uwen bedde, onder den *hooftpueline*² oft anders, ende ghi zijt seker dat alle weechluyden die op dat selue varen-

1. *personen*: de tekst heeft *persoon*.
2. *hooftpuelinc*: peluw.

cruyt comen, *sullen* gheuanghen blijuen, alsoo dat si haer *niet* meer roeren en *sullen*, om v eenich letsel te doene.

74. Om een salue te maken, de welcke die weechluysen doot die in een coetse¹ zijn.

Neemt quicsiluer, *ende* doeget in een schotel *met* een weynich swarte seepe, *ende met* den vinger sult ghijt so langhe roeren *ende* dooden, tot *dat* het quicksiluer heel met die voors. seepe geincorporeert si, daerna doeter al so veel ander seepen in als ghi wilt, daerna smeert die coetse *met* die seepe, *ende* ghi zijt seker *dat* die weechluysen steruen *sullen*, *ende* sult daer mede haer eyeren *versmooren*, datse nemmermeer wedercomen en *sullen*.

75. Om die vloyen wt een camer te verdrijven.

Neemt siluer ghesublimeert, *ende* puluerizeret, dan doeghet met water *sieden* in eenen pot oft ketel den tijt van een vierendeel vander vren, *ende* besp(r)oeyet v camer met dat water alle daghe, den tijt van vier daghen, *ende* ghy en sult niet meer vloyen op den vloer gheuoelen.

76. Om een salue te maken die de weechluysen oft platluysen dodet.

Neemt swarte seepe, twee dragmen, solfer gestooten, een dragme, aloen ghestooten, een half dragme, quicsiluer ghedoot met speecksel, een dragme *ende* een half, maect daer een salue af, waarmede ghi *smeeren* sult die plaetse daer die weechluysen oft de platluysen zijn, *ende* si *sullen* al steruen.

1. *coetse*: bed.

77. Om die luysen ende die neten te doden.

Neemt swarte seepe, een vnce ende een halue, aloen gestooten, een half dragme, leuende solfer ooc ghestooten, eenen scrupulus, mengelt alle dese dingen t' samen, brengtse in een maniere van een salue, met dat welcke smeert die plaetse daer die luysen zijn, ende si sullen al met die neten steruen, het is wel geproeft.

78. Om ghemeyn inct te maken.

Neemt reghenwater dat van die daken druypet, ende sult daer in sieden galnoten in stucken gebroken, latet al t' samen een weynich sieden, daarna neemt die galnoten wt, ende doet in dat selue water gomme van arabien, ende coperroot, also vele als 't v belieuen sal, ende latet noch sieden, dan proeft oft den inct swart ghenoech zijn sal, ende als ghi sien sult dattet v goet genoech duncken sal, nemet van 't vier, ende zijpet door eenen doeck, ende houwet 't snachts in die lucht ende 't sdaechs in de sonne, ende versoecket¹: dicwils, want na dattet minderen sal, so doet daer water inne, roeret seer wel, ende aldus sal uwen inct lange dueren.

79. Ander maniere sonder vier, ende met putwater.

Neemt vier pont putwaters, in 't welcke doet vier vncen galnoten grof gestooten, gelijk de grootte van boonen, dan suldij er ooc in doen drie vncen gomme van arabien, vier vncen coperroot wel ghestooten ende gepulueriseert, latet al 't samen des nachts staen in de lucht, ende des daechs in de sonne, thien dagen lanck, dat alle daghe 't samen wel omroerende. Ende is 't dat v dunct dattet een weynich te dicke wert, doeter dan een weynich azijns toe, ende dan neemten wt der sonnen ende hy sal goet zijn.

1. *versoecket*: probeer het.

80. Een ander om perfecten goeden inct te maken.

Neemt acht vncen witten wijn, een vnce galnoten, gebroken in drie oft vier stucken, de welcke ghi te weeke leggen sult in den voors. witten wijn, den tijt van eenen dach ende nacht, dan neemt die galnoten wt, ende doet in den voors. wijn een vnce ende een half gomme van arabien, een vierendeel van een vnce coperrroot wel ghestooten ende gepulueriseert, latet al t' samen veel daghen in de sonne staen. Ende is 't dat den inct niet swart ghenoech en is, na uwe beliefte, doeter noch een weynich romeyns coperrroot in, ende het sal ghedaen zijn.

Die duecht van die galnote is bekennt als si cleyne ghetact is, stijf oft vol van binnen, niet poederachtich.

Die duecht van dat coperrroot is bekennt als 't van een hemelsche verwe is, binnen en buyten.

Die duecht van die gomme van arabien is bekennt als si claer is ende lichtelijck breeckt als mense stoot.

81. Om een raew gheytevel terstont te touwen.

Neemt een gheytevel, ende legget in laew water den tijt van eenen heelen dach, dan wringhet seer wel, ende doet die vuylicheyt af, ende om dat te volmaken set water ouer 't vier, ende worpt daer een hantvol souts inne, ende vier vncen aluyns, ende latet 't samen heeten tot dattet beghint te sieden, dan nemet van 't vier, ende latet staen tot dattet laew is, dan doet in 't selue water een ey gheslaghen met een weynich olie van olyue(n); dat gedaen, doet dat gheytevel in 't selue water, ende roeret drie oft viermael wel omme metter handt, ende het sal ghetout zijn.

82. Om een ghetout vel een groene verwe te gheuen, oft oock dat ghepapt papier van die cartemakers, oft dat papier daer men die boecken in bindt.

Neemt breembesien oft nerprun, die welcke men pluckt in de maent Augusto, als si wel rijp zijn, ende wel

swart, doet die in eenen wel gheglaesden pot *ende* laetse daer thien daghen inne, dan doeter toe vier vncen aluyns, *ende* latet 't samen sieden oft most waer, latet door eenen lijnen doeck zijpen, *ende* 't ghene dat doorgezepen sal zijn, doeget in een ossen oft verken's blase, *ende* bintse wel toe, datter gheenen wint in en come, *ende* hanghet wat in de sonne.

Ende als ghi daer af ghebruycken wilt om te verwen, doet een weynich van die voorscreuen verwe in laew looge, *ende* dat wel omroerende, sult ghij op dat vel oft gepapt papier doen, dat ghi verwen wilt, *ende* noch moecht ghi met die verwe scrijuen, na uwer belieften.

83. Om vellen op een andere maniere te verwen.

Neemt vijlsel van koper, honich, *ende* menghelet 't samen *ende* incorporeret met pisse, so langhe dattet een corste oft deksel neme, *dan* verwet uwe vel daermede *ende* latet in de lommere drooghen.

84. Om schoone gheel verwe te maken op vellen oft ghepapt papier.

Neemt rijpe breembesien, droochtse in die sonne, *ende* als ghijse gebruycken wilt, setse te weeke in looge, met een weynich aluyn, *ende* laetse so langhe in de weeke, tot datse gheeel verwe hebben, mer die looghe moet wat laew zijn.

85. Een recept voor die vrouwen als si haer garen ghesponnen¹ sullen hebben, van wat soerte dattet si, om dat in diuersche colueren te verwen.

(a) Om garen swart te verwen.

Neemt een deel gallen ghebroken *ende* ghestooten, laetse in een potken *met* water sieden, *ende* als si

1. *ghesponnen*: in de tekst staat *ghespoonen*.

een weynich sullen gesoden hebben, neemt alle die galle wt, ende doet weder in den pot also veel coperroot romain, als ghi galnoten wt genomen hebt, ende daertoe een weynich gomme van arabien, latet dan noch eens opsieden ende doet daerna v garen in den pot, ende latet een weynich in die voors. verwe sieden, dan trect wt ende ghi sult sien dat goede zwarte verwe (is) ende goede luster hebben sal.

(b) Om graew garen te verwen.

Neemt van die voors. swarte verwe alsoo veel als ghi wilt, ende doet daer half soveel waters toe, meer oft min, na dat ghi v verwe veranderen wilt, ende laet v garen daerin sieden, ende ghi sult graew hebben van alsulcke maniere als ghi wilt, het si bruyn oft bleec, oft ghelijck een muysenvel.

(c) Om garen te verwen in verwe van Terrace.

Neemt schorse van granaetappelen, ende schellen van araengien ghedroocht, ende laetse sieden met een weynich aluyns, die groote van een haesnote, dan zijpt¹ die verwe, ende in dat ghene datter wt gesepeu zijn sal, siedt daer v garen inne, ende ghi sult die verwe sien.

86. Om te maken dat in een weynich tijts een leuende haghe seer schoone comen sal, ontrent eenen houc of ander plaetse.

Neemt knoppen van egelentier, berberis, ende wilde stickeldoren, ende noch wat knoppen van hofroosen om vercieringhe ende eere van v haghe, ende alle dese moet ghi doen plucken als si rijp zijn, ende sultse doen drooghen.

Dan als den tijt van sayen is, suldi een cleyn gracht laten maken, ontrent die plaetse die ghi omsluyten wilt, ende laet die gracht oft vore zijn van twee palmen breed, ende van een palme diepe, ende ontrent die selue gracht sult ghi die knopen sayen, dan sult ghijse decken

1. zijpt: laat uitlekken.

met haer selfs eerde, dan sult gijer drooghe doornen op ende omtrent setten op *dat* die beesten v daer gheen schade aen en doen.

Ende nadat het voorscreuen saet groeyen ende groot worden sal, snijt oft scheert die tackskens af, na v goetduncken, op dat die hage dicker, effender ende ghelijcker worde, *ende* ghi sultse metter tijt schoonder sien dan eenighe schilder soude connen conterfeyten.

87. Om groote menichte van asperges, dat is een cruyt daer die Italianen salaet af maken, ende is grooter dan die ionghe hoppe, in eenen hof te doen groeyen.

Neemt groote meenichte van hoornen van rammen, oft veeren¹, ende graeftse in uwen hof d' een van d' ander ontrent twee palmen, ende nae datse in d' eerde verrot sullen zijn, sullen daer bouen groeyen groote menichte van die voorscreuen asperges.

88. Een schoon secreet om wel claerlijcken bi nacht te sien sonder die oogen te schaden, also wel voor oude als voor ionghe, het si om te scrijuen, studeren oft eenich suptijl werck te maken, het si te snijden, oft wat anders constichs te doene.

Neemt een gelasen oft cristalijnen fiole, die wel claer ende dunne is, groot ende breed als een huysbacken broot, ende vult dat met cisternewater², in een clocke ghedistilleert, wantet dan veel claerder is. Dan, als ghi bi nachte wercken wilt; set een lampe oft keerse achter dit middel van 't voorscreuen ghelas, ende ghi sult een groot licht voor ooghen sien, het welcke v also claer sal doen sien, dattet gheen soo cleynen dinck zijn en sal, ghi en sullet sien.

1. *veeren*: (jonge) stieren.
2. *cisternewater*: putwater.

89. Om cristal saecht te connen maken, sulcks dat ghi van veel stucken een moecht maken.

Neemt gebernt loot *ende* cristal, *van d'* een also veel als *van d'* ander, *ende* wrijuet op *eenen* merbersteen, *en(de)* die wel 't samen *mengelende*, *dan* doetse in een goutsmits croes, *ende* smeltse *ende* worptse in *alsulcken* vorme als ghi wilt. By *dat* selue middel moecht ghi van andere sulcke gelijcke dingen doen, als gelas *ende* sulcke saken.

90. Om te maken als een peert niet stallen¹ en mach, dat terstont stallen sal.

Neemt claer water *ende* latet laew worden ouer 't vier, gheuet *dat* peert te drincken *ende* het sal terstont stallen.

91. Om die vliegen wt eenige plaetse te verdrijven.

Neemt *eenen* tack van *eenen* boom versch gesneden, of ooc een schoon wit slapelaken, *ende* smeret *met* sap van pimpernelle, oft *met* pijment roial, *ende* ghi sult sien dat alle die vliegen *van* die plaetse, daer ghi *dat* lywaet oft tack setten sult, sullen daerop gaen sitten, *ende* also vele alser opcomen, so vele sullender steruen, *ende* vernieuwt die mey oft tack van ses daghen in ses daghen.

92. Om een lemmet te maken dat altijd dueren sal in die lampe ende in 't vier.

Neemt aluyn de plume in groote stucken, *dan* snijter cleyne in 't fatsoen van lemmet, *ende* steket in de lampe in olie, *ende* ghi sult sien *dat* nemmermeer vergaen en sal.

1. *stallen*: de tekst heeft *stellen*: urineren.

93. Om te lijmen alle 't ghene dat ghi wilt.

Neemt drooghe palincksvellen *niet* ghesouten, *ende* laetse in 't water weeken den tijt van twee dagen *ende* twee nachten, dan stootse wel ofte slaetse met eenen stock seer wel, doetse sieden in een weynich waters *dat* si nauwelijck bedect en zijn, *ende* maect wel matelijck vier also langhe als si sieden, *ende* roeret altijd omme, dan doeghet 't ghene doere datter van 't water ouergebleuen is, *ende* doeghet in een koperen vaetken, *ende* latet in de lommere drooghen, tot dat het lijm droghe is, *ende* dan lijmter mede dat ghi wilt.

94. Voor die ghene die 't snachts onder hen in haren slaep pissen.

Neemt saet van netelen twee lepelen vol, maecter poeder af, dan neemt mastick, also vele als twee bonen groot, *ende* maecter cleyn poeder af, dan neemt deech een vuyst groot, *ende* kneet die selue poederen daerinne, *ende* maect daer eenen koecke af wel dunne, die welcke ghi in eenen ouen sult doen backen. *Ende* als hi gebacken is, maecter drye deelen af, die welcke ghi die persone sult doen eten drie morgenstonden, *ende* die drie stucken gheten, maect noch eenen koecke als bouen, *ende* gedueret also tot .xv. daghen toe, ene ghi sult die experientie sien.

95. Om te weten ofter water in den most is.

Neemt een peere *ende* doetse in den most, *ende* is 't *dat* ghi siet dat die peere gaen mach totten bodem van dat vat, weet datter gheen water in een is, maer is 't datse bouen swempt, ghelooft datter water in is; dat selue moecht ghi oock met een ey proeuen.

96. Om een lijm te maken dat noch aen vier, noch aen water ontgaen¹ en sal.

Neemt ongeblust calck ghestooten, ende gheweect in lysaetsmout, *van* die welcke versaminghe sult ghi een lijm maken, met dat welcke²; als ghi yet gelijmt sult hebben, stellet in de lommere te droogen, ende dan brenghet by het vier, ende ghi sult sien dattet also langhe dueren sal oft ijser ware.

97. Om eenen excellenten vernis van claer water te maken, den welcken ghi met dat pinceel ghebruycken moecht, ende het wort terstont drooghe, ende is welrieckene op papier, hout, tafereelen, oft elders anders op.

Eerst sult ghi nemen vijf vncen gebrande wijns, een vnce benium oft meesterwortel, gestooten tusschen twee papieren oft caerten, of in eenen mortier, maer dattet niet te cleyn en si.

Dan neemt een gelas, matelijcken groot, ende doet die een helft van dat voorscreuen water daerinne, te weten twee vncen ende een half, daerna doeter den benium in also grof gestooten, ende menghet wel met dat voors. water, ende dan latet eenen dach ende eenen haluen rusten, dan neemt dat selue water ende doeghet in een ander gelas, ende stoppet seer wel, ende op die reste van den benium, die in den bodem van dat eerste gelas blyuen sal, doeter die eerste van dat voors. water toe, ende doet als te voren, ende ghi sult sien dattet wel gaen sal, maer dat eerste water is beter dan dat tweede, waeromme ghi moghet v met dat eerste water behelpen in edelder dingen.

1 *ontgaen*: loskomen.

2 Na *welcke* lijkt iets te ontbreken, in de zin van: 'ghi lijmen moogt wat ghi wilt'.

98. Om alle voghelen met der hant sonder ander instrumenten te vanghen.

Neemt galle van eenen ouden osse, met witten ellebore dats nieswortel, dan neemt hirs, oft ander graen, ende latet een weynich met dat voors. sieden, ende van sulcks sult ghi die vogelen t' eten geuen die ghi vangen wilt, zijt seker dat terstont nadat si van dat voors. voetsel ghegeten hebben, sullen si ter aerden vallen so dat si wel een vre doot sullen schijnen te sine, ende dan moechdijse met(t)er hant vanghen.

99. Om hinnen oft duyuen, ende alle ander vogelen metter hant te vanghen.

Neemt droessem van wijn, sap van cicuta, dats wilde fenijnighe petercelie, weectse te samen, daerna laetse met terwe weecken, oft met eenich ander graen, ende laet die voors. dingen eenen nacht staen, dan stroyet die terwe oft ander graen dat ghi geweect sult hebben, in die plaetse daer die vogelen zijn die ghi vanghen wilt, ende ghi sult sien nadat si van dat voorscreuen ghepict sullen hebben om te eten, sullen als doot vallen, ende dan moecht ghijse vanghen.

100. Om een aes te maken, dat die visschen den buyc onuersiens bouen op dat water om sal doen keeren.

Neemt coque van leuanten, ende na die grotte van elcke coque gepulueriseert, neemt also veel geraspte case ende tweemaal soo veel meels, ende mengelet alle dese dingen t' samen, ende maecter deech af, van dat welcke ghi cleyne oft groote stucken nemen sult na den visch die ghi vangen wilt.

Werpt die voors. beetkens daer ghi weet dat visch is, ende ghi sult sien dat alle die daerof eten, sullen versuft worden, ende sullen met den buyc opwaerts comen op dat water, als oft si doot waren.

Maer merct: is 't dat ghijse alsoo een vierendeel vander vren laet, so sullen si dat deech vertee-

ren, ende sullen wederomme tot haren eersten staet keeren, weet oock dat het deech versch gemaect moet zijn.

101. Een ander maniere.

Neemt cruyt *van goutbloemen ende* snijdet wel cleyne, dan worpet in 't water, in die plaetse daer die visschen meest verkeerren, *ende* ghi sult sien datse al bouen op dat water comen sullen als oft si beswijmt waren, dan moecht ghijse lichtelijcken met der hant vanghen.

102. Om te connen verwen oft colueren die manen ende steert van een peert, ghelijck als ghi wilt.

Neemt een cleyn potken *ende* settet aen 't vier *met* water, doeghet warmen totdat laew wort, doeter dan mee oft brisiliehout in, sulcx als ghi wilt.

Daerna neemt tartre, dat is droessem *van* wijn die gedroocht is, ende hangt aen die vaten, ende maect dat pertshaer nat, dan wrijuet *met* die voorscreuen wijnsteen gestooten, ende latet also eenen nacht, doeghet dan sieden met die voorscreuen verwe, tot dattet verwe genomen heeft sulck als v goet duncken sal.

103. Om harnas of ander instrumenten van oorloghe schoon te houden sonder roesten.

Neemt loot *ende* vijlet seer cleyne, doeghet in een vaetken met also veel olie *van* olijuen als genoegh zijn sal dat loot te decken, latet also den tijt van negen dagen, dan smeert *met* sulcke olie *dat* harnas, sweerden, oft stocken van oorlogen, ende ghi sullet waer vinden.

104. Om terstont vier te maken.

Neemt een vnce *van* steen calaminaire, drie pont ongeblust calck, drie vncen swart peck, *mengelet* die *met* dat voors. calck, doeget al in eenen pot die alomme wel ghe(g)laest si, *ende* wel gestopt dat decsel, op datter

die lucht niet in comen en mach, ende set den pot also in een fornays van tarras oft anders, ende als dat tarras ghebacken zijn sal, dan trect den pot wt.

Ende weet *dat* het deech, met dat welcke ghi uwen pot stoppen sult, moet ghemaect zijn met crijt, oft ezelsmes. Dat ghedaen als bouen, trect v calamine wt, *dan* legtse te weeke in olie van bakelaer, den tijt van .xv. daghen, ende als ghi vanden seluen steen ghebruycken wilt om vier te hebben, maecten nat met v speecsel, ende ghi sult sien dat hy vier maecken sal, sulcks dat ghi aen den seluen v keerse ontsteken moecht.

Als ghi dat selue vier wt doen wilt, wringt den steen met die selue vochticheyt ende ghi sult sien dat hi blussen sal, maer wacht v wel die in¹ vochtighe plaetsen te houden, want men moeten in een drooghe² plaetse bewaren, ende dat is een seer schoon secreet.

105. Om een middel te vinden om een vrouwe kint te doen dragen, die gheen kint van haren man hebben en mach.

Neemt citroenen wel drooge, ende maecter meel af, het welcke ghy dan mengen sult met dat sap van alsen, ende als 't al wel gemenghelt sal sijn, maecter pillen af. Ende dan, als die maenden³ van die vrouwen cesserer sullen, maect dat die vrouwe een van die voorscreuen pillen neme, ende wintse in een weynich sandael, het welcke met eenen langen draet gebonden si. Die selue pille sal die vrouwe in haer natuere steken, als si slapen gaen sal, ende salse daerinne laten totter middemacht, of meer, is 't datse mach, ende doe *dat* die tijt van drie nachten, maer datse veel doecken gereet hebbe om haer te drooghen, want si is seker datter groote corruptie wt comen sal.

1 *in*: in het hs. staat *van*.

2 *drooghe*: in de tekst staat *drooghee*.

3 *maenden*: maandstonden.

Dat ghedaen, laet die vrouwe rusten, *ende* abstinere haer drie dagen, *ende* in den tijt *van* die selue rustinge, make haer seluen een bat *van* welriekende cruyden, *ende* nut voor haer sake. Ende na datse wt dat voors. bat gecomen zijn sal, datse *dan* hebbe *van* de *confectie* die hier na volcht, *ende* doe die in een vers ey, *ende* suype *dat* in 't wedercomen *van* dat bat; dat gedaen, drinck een gelas goets wijns, *dan* gae wel werm te bedde, *ende* hebbe goet geselschap *van* haren man, voorwaer si sal beurucht worden.

Die *confectie* die men nemen moet met *dat* ey is citron *ende* melisse, oft *confilie* de greijn, oft moedercruyt, also veel *van* d' een als *van* d' ander, wel gepulueriseert, doeter een weynich muscate toe, *ende* gebruyckt *dat* ey, dats die bouen ghesejde *confectie*.

106. Om te weten of die vrouwe ontfanghen mach oft niet.

Neemt wilde malue oft witten homst, *ende* doeter de vrouwe drie daghen op pissen, alle daghe eens; is 't dat ghi siet dat die voorscreuen malue sterft, segt dat die vrouwe gheen kinderen hebben en mach, is 't dat se leuende blijft *ende* heel sonder vordorret te zijne, voorwaer die vrouwe mach kinderen hebben.

107. Om te weten hoeveel kinderen een vrouwe behoort te hebben, dat aen haer eerste kint siende.

Doet in der manieren dier nauolcht. Als die eerste creature *van* die vrouwe voort gebracht, ter werelt gecomen zijn sal, alsoo gheringhe¹ als 't die vroevrouwe ontfangen hebben sal, besiet hoeveel knoopkens ghi sien sult aen 't peesken dat hem aen den nauel hanght, by *den* welcken het gheuoecht *ende* gheuest was, *ende* also veel knoopkens als ghi aen *den* darm siet, also veel kinderen sal die vrouwe hebben in die wercken doende.

1 *gheringhe*: van zodra.

Ende is 't dat ghi siet datter geen knopen en zijn, segt datser niet meer hebben en sal, ende dattet haer schult is, ende niet des mans.

Ende weet dat telcke reyse *dat* die vrouwe baert, mindert *een knopen vanden* voors. darm.

108. Om te weten hoeveel sonen dat een vrouwe hebben mach.

Neemt merck op¹ dat eerste knapelijcke² kint dat die vrouwe baren sal, ende also veel cleyn rinckskens oft hoopkens van haren, oft ooc die plaetse ende teykenen van die selue, als 't kint op 't hoofd heeft, also veel knapelinghe kinderen mach die voors. vrouwe hebben.

Recepten om een dinck van ghenoechte ende vrolijcheden te doene.

Hier bouen ghescreuen hebbende veel recepten van diuersche duechden, die welcke zij(n) om v groot profijt te geuen, nv by maniere van tijtcoringe, verstandighe Leser, wil ic v sommighe cleyne, ghenoechelijcke dinghen scrijuen, van die welcke ghi moecht recreatie ende vroechede ontfanghen.

109. Om te maken dat een hont oft peert v duncken sal al groen zijn.

Neemt twee ponden cappers, ende pulueriseertse dan distil(l)eertse in alembic, maer merckt *dat* het eerste water *niet* en duech, maer distil(l)eret *weder*, ende het sal goet zijn. Met sulcken water maect dat peert oft den hont nat, ende si sullen hem groen duncken zijn, diese aensien.

1 *Neemt merck op*: Let op, bekijk.

2 *knapelijcke*: mannelijk.

110. Om een keerse oft fackel van snee te maken, die ghi ontsteken moecht ende doen bernen.

Neemt gesponnen cattoen, of lemnet van cattoen van veel drayen, van sulcke lengde alst v gelieft, ende maect dat selue lemnet nat menichmael in gomme, wel heet ende ontdaen, ende als dat lemnet drooghe zijn sal, neemt sneeu ende doet dat daer rontom also vele als ghi v keerse groot maken wilt, ene also gemaect is, laetse t'snachts ligghen in de lucht, ende t'sdaechs in een coude plecke, daer die sonne gheensins en coempt. Ende als ghi wilt, onsteectse, ghi sult sien datse bernen sal, dit moet gedaen zijn inden tijt van groote vorsten.

111. Om een keerse te maken die onder 't water bernt¹.

Neemt een half pont was, twee vncen solfers, ende also veel ongheblust calcks, een vnce terpentijn van Venegien, incorporeert alle dese dinghen t' samen, ende maecter een keerse af, ende onsteectse, ghi sult sien datse also wel binnen 't water bernen sal als daer buyten.

112. Om een keerse te maken die nemmermeer met blassen wt gaen en sal.

Neemt een keerse of een lemnet van hennep, ende leuende solfer in poeder, ende wint dat selue lemnet seer wel in dat selue poeder, ende hebt een stucxken lywaets seer dunne, het welcke wint ontrent dat lemnet, dan decket al met was, ende maket in 't fatsoen van een keerse, onsteectse, ghy sult sien datse om gheen blasen wtgaen en sal.

113. Om een keerse van ijs te maken die bernen sal.

Neemt een wassen keerse ende bindtse by dat lemnet in den tijt van groote coude met garen, in die plaetse daer dat water van die sneeu druypt of daelt, oft

1 *bernt*: in de tekst staat *kernt*.

dat van die goten valt, oft in eenighe ander ghelijcke plaetsen, in sulcker voeghen dat die droppelen van die voorscreuen ghesmolten sneeu op die keerse vallen, ende sonderlinghe op dat lemmet, ende ghi sult sien datter een deksel van ijs op die voors. keerse comen sal van alsulcker grootte oft dicte als ghi willen sult. Stelt die selue keerse in eenen candelaer op die tafel, ende ontsteectse by dat lemmet, want hoe datse gheuroren is, die hitte salse alleynskens ontdooyen ene alsoo bernen, waeraf, die daer zijn sullen, die sullen verwondert zijn.

114. Om eenen rinc lancx dat huys te doen dansen sonder datten yemant ghenake.

Doet eenen koperen rinck maken die hol si, doet in en seluen rinck sout nytre, leuende solfer, quicsiluer, also veel van d' een als van d' ander, stopt dat gat door 't welcke ghi dese dingen gedaen sult hebben, so wel datter niet wt en gae, legt den voors, rinck by dat vier in den heert, ghi sult sien, also gheringhe als den voorscreuen rinck die hitte geuoelen sal, terstont sal hy beghinnen te springen lancx der cameran, sonder dat hem yemant ghenake.

115. Om een ey sonder vier te connen braden.

Neemt ongheblust calck, ende graeft dat ey daerinne, dat ghi braden wilt, ende ghi sult die experencie sien.

116. Om vleesch dat gaer is, te maken schijnen dat noch raew is.

Neemt hasenbloet of verkens, siedet, drooget ende maecter poeder af, ende als dat vleesch gaer zijn sal, strooyter een deel van desen poederen op, ende latet also ligghen, ende v sal duncken dattet raew is.

117. Om te maken dat een vleesch dat ghesoden is, schijnen sal vol wormen te zijne.

Neemt luytesnaren, ende snijtse wel cleyne, in fatsoen van cleynen wormkens, ende als dat vleesch in de schotel zijn sal noch al heet, strooyter van die voors. gesneden snaren oppe, dan dect dat voors. vleesch met een ander schotel. Terstont als die snaren gestopt zijn, ende sullen die hitte voelen, soo sullen si saecht worden, ende si sullen crimpen ende trecken, sulckx dat si leuende wormen schijnen sullen te zijne.

118. Om te maken dattet schijnen sal in een camer veel druyuen te zijne.

Neemt een gelas ende vollet met olie als die wij(n)gaert bloeien sal, bindt dat voors. gelas of fiole aen den wijngaert stock, ende neemt een gebloeide druyue, ende steectse in dat gelas, stoppet wel toe sulcks datter niet in comen en mach, latet so tot dat een druyue is. Ghi sult van dien voorscreuen olie nemen, ende sultse doen bernen met een lemnet in een camer daer gheen ander licht en is, het sal v duncken datse al vol druyuen is.

119. Om te maken dat yemant 't snachts niet rusten en mach.

Neemt pluymaluyn gheureuen, ende wrijfster zijn hemde oft die slapelakenen van sinen bedde mede, oft stroyet op sinen rugge, dat hijs niet en merke, 't en sal niet moghelijk zijn dat hi dien nacht ruste, 't en si dat hi dat hemde oft slapelakenen verandere.

120. Om te doen duncken dat in een camer een iacht van wi(l)de beesten si.

Neemt twee hasenhoofden, ende dat hooft van eenen hont, ende doetse in eenen gelooyden¹ pot, om in

1. *gelooyden*: gelode.

eenen ouen te drooghen, ende als si wel drooghe zijn sullen, maectse in poeder, d'welcke ghi menghelen sult met een weynich soffraen ende leuende solfers, ende daertoe doende weynich soffraen ende leuende solfers, ende daertoe doende also veel wasch als van noode zijn sal: doet die selue versaminghe bernen in een camer, daer gheen ander licht en is, ghi sult wonder sien.

121. Om hayr op eenen arm te doen comen, oft anders waer 't v belieuen sal.

Neemt byen ende doetse in een potscherf bernen, ende maectse in poeder, hetwelcke ghi menghelen sult met ghemeyn olie; die smeeringe moecht ghi doen waer ghi wilt, ende het hayr salder comen, maer wacht v dat elders te smeerem, want het hayr souder oock comen ende dese voorscreuen smeeringe moet menichmael ende dicwils ghedaen zijn.

Recept(en) van confituren.

Na dat ick ghescreuen heb in dit eerste receptaetken, goedertieren leser, diuersche dingen, van dewelcke die sommighe wel orbaerlijck zijn, die andere ghenoechelijc, van diewelcke dat beste deel van my gheexperimenteert gheweest hebben, die reste laet ick v versoecken, nv duncket my eerlijc, om v noch beter te veldoene ende te verhuegen, dat ic v hier na stelle ende proponere¹ eenighe andere recepten van confituren, hetwelcke een goet ende eerlijck dinck is, voor die gene die huyshouden, alsoo wel voor haer seluen, als voor andere, want daer en is gheen dinck dat een flauwe maghe meer conforteret dan die confituren.

1. *proponere*: voorstel.

122. Om meloenen te confituren.

Neemt meloenen, in alsulcker menichte als ghi wilt, ende neemtse wat groenachtich ende qualick¹ rijpe, maer niet datse goet zijn, ende van die selue snijt also veel sneen als daer strepen in die meloenen zijn, ende schelse seer wel met een mes, dan legtse te weeken in goeden wijnazijn den tijt van thien² daghen, dan verandertse van azijn, ende laetse noch ander thien dagen, maer ghi moetse alle daghe eens omroeren.

Dan neemtse wt, ende doetse in een groue seruette, die seer wel suyuerende ende drooghende, dan legtse eenen dach ende eenen nacht in de lucht.

Dat ghedaen zijnde, sult ghijse in honich te sieden setten, ende alle dage eens opsieden, tot thien dagen toe, maer en trectse wt den honich niet, ende en laetse alle daghe maer een seer weynich sieden, want het is ghenoech dat si een clyen walleken³ hebben. Daerna sult ghi dye voorscreuen sneen nemen, ende doetse in alsulcken vaetken als 't v belieuen sal, in welck vaetken ghi te samen doen sult alle die specerien die hier onder ghescreuen zijn.

Neemt poeder van groffelsnaghelen, genghebaer, noten muscaten, ende caneel, also vele van deen als van dandere, menghelte al t' samen, ende na een laghe van die voorscreuen meloenen, strooyet daer bouen van dat voorscreuen poeder, ende dan weder een laghe meloenen, ende daernae weder van dat poeder, ende alsoo ten eynde toe, dan neemt fijnen witten honich ende ghietten op alle dat voorscreuen ende siet dan is die confiture ghemaect.

1. *qualick*: niet goed.
2. *thien*: in de tekst staat *thein*.
3. *clyen walleken*: korte kooktijd.

123. Om ghesuykerde oft volmaecte soete meloenen te doen comen.

Neemt fijn suyker, ende smeltet in claer water, maer datter niet meer water en si dan en behoeft, om dat voors. suyker te dissolueren. Neemt dan saet van meloenen ende snijtse een weynich aen de side daer ghi siet datse spruyten sal, legtse in 't voors. water tot het welcke ghi suyker doen sult, ende een weynich roos oft damastwater, ende laet tvoors. saet so rusten die tijt van drie oft vier vren. Neemtse dan wt om te drooghen, ende ghi sult sien also gheringhe als si gedroocht sullen zijn, sullen si weder toesluyten. Dan saeytse in eenen acker wel ghemest, ende ghi sult sien dat die meloenen die wt die voorscreuen sayen comen sullen, sullen al suykerachtich ende seer goet zijn.

Ende ist dat ghijse musckachtich maken wilt, doet in 't voorscreuen water een weynich muscus, ende fijn caneel, ende si sullen die smake hebben; des seluer gelijcken moecht ghi experimenteren in saet van caworden.

124. Om schellen van araengien te confitueren, de welcke confiture geschiet alle iaer dore, maer dat beste in die maent van meye, dat die voorscreuen schellen dickste ende grootste zijn.

Neemt heele schellen van araengien, snijtse in vier oft ses stucken, ende laetse thien daghen in schoon water weeken, twee daghen min oft twee daghen meer, daer en is gheen groot verlangen¹ aen, ende dat ghi die schelle sien sult, tegen den dach² gehouden, claer ende scijnende te zijn, want daer by sult ghi weten oft die voors. schellen ghenoech geweest zijn. Ende is 't dat ghi siet dat si niet redelijcke claer genoech en zijn, laetse noch weeken, so lange dat ghi den dach daer doer siet.

1. *verlangen*: (mogelijkheid tot) verlengen.
2. *dach*: daglicht.

Dat gedaen, droochtse seer wel op een tafel, tusschen twee schoone seruetten of een ammelaken, dubbel gheouwen. Ende als ghi siet datse wel drooghe zijn, doese in eenen ketel oft pot ouer 't vier, met also veel honichs als die helft van die schorssen bedecken mach, meer oft min, na uwe beliefte.

Laet also een weynich sieden, die altijd roerende, van vreesse datse niet en bernen, ende neemtse gheringhe van 't vier, dat den honich niet te seer gesoden en si, ende dat die schellen d' een aen d' ander niet en cleuen.

Laetse also vier daghen liggen, ende dat ghijse alle daghe seer wel roert ende omkeert, want ghi weet datter niet so veel honichs en is dattet alle die schellen bedecken mach. Sulcks¹, waert dat ghijse niet en roerdet, si en souden alle gheen confituere ontfanghen. Dan sult ghijse noch drije dagen laten sien, eens daechs alleenlijken tot den eersten walm, die altijd roerende als gheseyt is, neemt de voors. schellen van haren eersten honich, ende doetse in een ander vat met anderen honich in sulcker quantiteyt als 't v belieuen sal, ende laetse sieden die tijt van eenen credo.

Neemtse dan van 't vier ende doese also met haren honich in een ander vaetken, om die te bewaren, in 't welke vaetken voor confiture sult ghi die beste specerien doen die ghi vinden moecht, te weten: ghegeber, groffelsnagelen, caneel, note muscate al t' samen gepulueriseert, ende gemengelt met (de) voors. confectie, ende v sake sal wel gaen.

Merct den honich dier ouerblijuen sal, die sal goet zijn om ander schellen te confitueren ghelijck als bouen.

1. Sulcks: daarom.

125. Om groen noten te confitueren.

Neemt cleyne groene noten met die snoestere¹, steect in elcke vier of vijf cleyne gaetkens met een spelle² ende legtse in 't water te weeke den tijt van vijftien daghen meer oft min, dan suyuerste oft scheltse een weynich, sietse in honich, ghelijck van die araengieschellen geseyt is.

Mer ghi moet die groene noten vier mael meer sieden dan die araengien, om die menichte van die selue, ende doen die voors. specerien daer toe, als ghijse in die potten doen sult om te bewaren, maer doeter minst nagelpoeder inne, want dat brengt bitterheit.

Merct dat die honich altijd goet is met maten ingedaen; als hi in 't sieden mindert, so moet men daer ander toe doen.

126. Om cawoerden te confiten.

Neemt den hals van die cawoerde, ende niet den buyc, ende snijten lancx in schijuen na v beliefte, dan leet³ die voors. stucken in siende water⁴, doet dat .ix. dagen 't smorgens.

Maer eer ghijse maect neemt die schelle lichtelijcken af, ende niet te diepe, ende der seluer gelijcken, dat ghi dat merch ende dat saet wtdoet datter in is. Dat gedaen, sult gijse met honich in eenen ketel sieden, niet te vele maer matelijcken, datse een weynich hartachtich zijn.

Dan droochtse op een tafel, als bouen van de meloenen geseyt is, ende laetse stuc bi stuc droogen, ende

1. *snoestere*: bolsters.

2. *spelle*: speld.

3. *leet*: legt; de tekst heeft *heet*.

4. Na *water* staat in de tekst nog: *te weten in die siedende water te worpen*.

die omkeerende den tijt van .ij. dagen; dan doese in alsulcke potten als ghi wilt, met alsulcke specerien als bouen.

127. Om muscaetperen te confijten.

Ghi moetse in honich *sieden*, eens *alleenlijc*, dan metten seluen honich, *ende* met sulcke specerien als bouen in potten doen om te bewaren. *Ende* merct *dat* alle die voors. *confituren* een weynich sterc van specerien *zijn* moeten om te beter te bewaren, *ende* om die mage te beter te *conforteren*.

128. Om kriecken te confijten.

Neemt kriecken, so vele als v belieuen sal, *ende* legtse in de sonne eenen dach die heet is, dan neemt den steen wt *ende* legtse wederomme drie dagen in de sonne, dan sietse gelijc bouen van de araengien geseyt is, maer ghi moetse .xv. dagen in den honich laten, *ende* drie dagen die ouer 't vier doen, so lange tot *dat* si werm worden, op *dat* si *niet* en *verschimmelen*.

Daerna doese in die potten met haer specerien, *ende* stoptse seer wel toe.

Merct dat men alle die voors. *confituren* veel iaren bewaren mach, is 't *dat* ghi die alle iaer haren honich *vermeerdert* *ende* laetse een weynich *sieden*.

¶ **Die tweede Receptbusse, van dit tegenwoordich boecxken, in 't welcke getracteert is van diuersche soorten van ruecken, ende die makinghe van die selue.**

129. Om roosen te bereyden in sulcker manieren, dat si in een coffer vol lywaets oft cleederen gheleyt, sullen een seer sonderlinghe ende ghenoe¹ chlijcke ruecke¹ gheuen.

Neemt knoppen van roosen, also vele als ghi wilt, stroitse op een tafel, een lywaet onder ende bouen, laetse also tot datse drooghe zijn. Ende siet dat die plaetse, daer ghijse legt, windich si ende goede lucht hebbe mer gheen sonne. Ende als ghi sien sult dat si wel drooge zijn, neemt fijn gemuscelgiaet rooswater in dijnen mont, ende besp(r)oeiet op die voorscreuen roosen, so lange datsi een weynich nat zijn, ende dan dectse wederomme seer wel ende laetse droogen, noch eens wederomme de selue besp(r)oiende met dat voorscreuen water tot drie mael toe, ghelijck als geseyt is.

Hierna sult ghi nemen beniuyn, yrias, storax, calaminta, van elcks een weynich, met twee oft drie greynen muscelgiaets, ende een half greyn cyuette, al t' samen in poeder gemaect ende gemenget met rooswater. In een cleyn schotel sult ghij 't dunne storten op die roosen, die ghi in een diepe schotel gedaen sult hebben, oft in een ander alsulcken vat, ende also sult ghijse seer wel mengen by veel daghen.

Terstont daerna doetse in saexkens van out lijnwaet ghemaect in manier van cussekens, ende naeyter die voors. roosen inne, ende leytse in dijn cofferen: ghi sult sien dat in min dan vier dagen, het ghene dat in die voorscreuen cofferen zijn sal, dat sal eenen volmaecten rueck ontfanghen hebben.

1. *ruecke*: de tekst heeft *ruecken*.

Item is 't dat ghi also veel costs niet doen en wilt, droocht die roosen als bouen, ende neemt een cleynen pot, in welcken rooswaters genoeg, ende op dat selue rooswater worpt poeder van wortelen van vlammen, dat 's witte waterlelien, ende groffelsnagelen ende note muscaten met een weynich muscelgiaets. Latet al sieden met een cleyn vier, dan worpet wel dunne op die roosen, soo langhe datse daer vochtich ende nat af zijn, steectse in haer saxkens als bouen.

130. Om hantschoenen te parfumeren.

Neemt olie van soete amandelen, doetse in een gelas met die poederen die hier na volghen, te weten: een weynich muscus, storax, calaminta, wortelen van waterlelien, al wel gepulueriseert. Ghi sult dit in *dat* gelas doen, *dat* welcke ghi sult laten staen, ende confiteren in die sonne den tijt van acht dagen, sorge dragende alle dage die voorscreuen olie met dat poeder om te roeren met een stocxken.

Dan neemt rooswater gemuscelgiaet ende neemt v hantschoenen ende maectse seer nat met dat selue water op een telioore¹, laetse droogen, ende doet drie oft viermael in deser manieren. Ende die laetste mael datse gedroocht sullen zijn, smeertse met die voorscreuen olie, ghi sult sien wat ruecke datse aen nemen sullen.

Noch moecht ghi somwijlen met die selue olie v handen smeerem, si salse saechte ende van goeden ruecke maken.

1. *telioore*: eetbord.

131. Om noch beter dat parfum van v hantschoenen te onderhouden van binnen als ghijse aendoet. Fijne parfume.

Neemt drie once beniuyn, drie vncen storax, calaminta, pulueriseret al t' samen seer cleyne, een vnce colen van een willege, gestopt¹ ende in water geblust. Stootse met dat derdedeel van houte aloes, ende een half vnce sauts, wrijft die voors. dingen wel cleyne te samen. Dan moet ghijse mengelen ende t' samen incorporeren met gomme van dragant, ende weeken met water van roosen, van dit deech sult ghi gebruycken voor seer goede parfume.

132. Om seepe rosaet te maken om in bussen te doene.

Neempt seepe menichmael in rooswater gheweect, daerna neemt knoppen van roosen van Prouencen wel cleyne gesneden. Ende alle dage set die voors. gesneden roosen met die seepe in de sonneschijn, ende dat sult ghi vier dagen doen.

Daerna, als ghi die in bussen doen wilt oft in cleyne vaetkens, neemt een vnce ende een half poeder van groffelsnagelen, ende dat vierendeel yrias van Florencen, wel gestooten ende gewreuen met een weynich beniuyn. Dan sult ghi dit al met die seepe mengelen; weet dat tot elck pont seepen ghi moet² hebben een pont ende een half roosen, ende als ghijse met die selue seepe doet, so willense versch ghesneden zijn, ende bywijlen daer rooswater in doen, ende dat mengelende, ende gheduerichlijck roerende.

1. *gestopt*. bet. onduidelijk.
2. *ghi moet*. de tekst heeft *moet ghi*.

133. Om seepe girofflat te maken.

Neemt een pont seepen, set die te weeken in rooswater drie dagen in de sonne; ende als ghi v seepe maken wilt, neemt een vnce ende een half groffelsnagelen wel gestooten, ende die helft van die selue nagelen sult ghi in v seepe doen, ende dat seer wel mengelende. Met dander helft doet dat hierna volcht.

Neemt een cleyn potken met rooswater, ende doeghet ouer 't vier sieden, ende alst beginnen sal te sieden, doeter die reste van dat groffelsnagelpoeder inne, ende neemt den pot van dat vier, ende decten seer wel tot dat die bobbelen ghecesseert zijn, ende dattet water law geworden si, dan roeret met een houtken, ende also roerende, mengeliet met v seepe.

Ende is 't dat ghijer een luttel beniuyn toe doen wilt, ghi moeget doen, ooc sult ghi v seepe in een busse doen, ende si sal goede ruecke aennemen.

134. Deech van fijn ambre.

Neemt storax, calaminta twee vncen, ladanum vier vncen, yrias van Florencen een half vnce, beniuyn een half vnce, twee noten muscaten met een weynich fijn muscelgiaets: alle die voors. dingen moeten wel ghepulueriseert ende gheincorporeert zijn met gomme dragant, gheweect in rooswater. Ende met dat voors. dragant, is 't dat ghi wilt, moecht ghi noch een luttel gomme arabic doen, ende latet al t' samen eenen heelen nacht weeken tot dat wel geincorporeert is, dat een scijue was schijnt te sine. Ende also maect men sijn deech, het welcke men deech van ambre noemt.

135. Voghelkens van Cypren.

Neemt drie vncen beniuyn, ende also veel storax, calaminta, een vnce soete colen, een vnce myrhe, een half vnce lignum aloes, al wel ghestooten ende gewreuen. Dan neemt dat vierdedeel gomme dragant, gheweect in fijn

rooswater eenen nacht lanc; incorporeert die voors. dinghen met die dragant, ende al wel gehandelt ende ghemengelt, ende maect daer voghelkens af ende si sullen wel rieckende zijn.

136. Fijne pomade.

Neemt soet versch bergensmeer, of van herten voor dat beste, dan neemt appelen van rouneau, ende wortelen van flambes, dat zijn waterlelien, of yrias van Florencen gedaen in hertenmerch, doet daerin die appelen wel gestooten.

Ende na dattet al wel gestooten sal zijn, doeter een weynich poeder van groffelsnagelen ende van caneel toe, met dijn yrias wel ghebroken. Mengelet ende roert seer wel onder malcanderen, dan doet die voorscreuen versaminge in een seer dunne lijwaet, ende latet in 't versch water liggen; daerna ontdoeghet in welrieckende rooswater, ende wasschet negen mael in dat voors. water: siet, dan is uwen pomade goet.

137. Welrieckende olie die de handen saecht maect ende vertrect oft spant dat vel.

Neemt olie van soete amandelen, doet daer in heel groffelsnagelen, ende laetse daerin ligghen in die sonne den tijt van acht dagen. Dan, daerna, smeert v handen met die voorscreuen olie, ende ghi sult hebben dat voorscreuen werck.

138. Seer fijn rieckende water.

Neemt een pont fijn rooswaters, ende een pont damastwaters ende bloemsel van cidronen. Mengelt dese wateren t' samen, ende doeter inne drije derdendeelen poeder van cypers, een half derdendeel muscelgiaets, ende also veel cyuette, een vnce beniuyt, al wel gepuluereseert ende t' samen gemengt, ende in dat voorscreuen water gedaen in

een gelas, het welcke ghi twee dagen in die sonne setten sult, ende houdent altijd wel ghesloten.

139. Seepe voor barbiers met weynich costs.

Neemt bloeme van spaensche seepe, oft seepe damasquin, also veel als ghijs behoeft *ende* als ghi wilt, *ende* snijdet in cleyn stucxkens, *ende* legtse in rooswater te weeken. Dan neemt yrias van Florencen ghepoedert, ende nagelen wel ghestooten, *ende* incorporeret al wel te samen, ende maecter ballekens af, van alsulcke grootte als ghi wilt, dan hebt ghi goede seepe om dat hoofd *ende* den baert mede te wasschen.

140. Welriekene ende goede berookinghe.

Neemt *gomme* dragant *ende* legtse in rooswater tot datse wel geweect *ende* saechte is, dan pulueriseert dese dingen hier onderscreuen.

Neemt ladanum een vnce, storax, calaminta een vnce, beniuyt een vnce, ligna aloes een vierendeel vncen, colen van willegen oft van wij(n)gaert twee vncen *ende* een halue, stootet *ende* knedet met die voorscreuen *gomme* *ende* daerof maect also vele cleyn ballekens oft rollekens also als 't v belieft, laetse in die lommere drooghen.

141. Deech om welriekende paternosteren te maken.

Neemt een pont *ende* een half swarte aerde, wel¹ seer ghepulueriseert *ende* door eenen tempst² ghesift, vier vncen dragant, gheweect *ende* ontdaen in rooswater als bouen, so dat die voors. aerde, in eenen mortier ghedaen, mach met die voors. *gomme* bedect zijn; wrijuet al wel den tijt van een half vre, met drie vncen van ruecken hieronder gescreuen.

1. *wel*: de tekst heeft *veel*.
2. *tempst*: teems.

Neemt een vnce storax, calaminta, een half vnce naghelpoeder, ende also veel ladanum, caneel ende sandael cytrin, poederet al 't samen seer cleyn, ende menget *met* dat bouen gescreuen deech. Nemet wt *den* mortier ende handelet wel metter *hart* die tijt van een half vre, dan maect v paternosteren.

142. Beroockinge in poeder.

Neemt beniuyn, storax, calaminta, ligna aloes, ladanum, geneuerbesien, also veel van elcks alst v belieuen sal, stootse al 't samen, dan doetse al 't samen, also veel van d'een als van d'andere, dan worpt van dat voorscreuen perfume op dat vier, ende ghi sult sien oft dat wel riecken sal.

¶Die derde Receptbusse, van sommige medicinale secreten, profijtelijck om dat menschelijck leuen te conserueren.

143. Aengesien dat in veel recepten ende medicinale remedien gebesicht wordt olie van roosen, oft andere van cruyden ghemaect, nut t' onser ghesontheyt, soo is 't redene dat ic v in dit tractaet leere hoe men die selue maken sal.

Neemt alsulcks meenichte van roosbladeren als v goet duncken sal, ende die sult ghi doen in eenen pot oft ketel, daertoe ghi ooc doen sult also veel soete olye van olijue, als daer toe behooren sal, te weten tot dat ghy die claer olye sien sult, ende dat alle die roosen daer onder *zijn* sullen, ende dat si twee vinger breedte hooghe bouen dye roosen si, laetse met cleyn vier sieden tot dat het derde deel versoden si.

Ende als 't gemindert zijn sal, nemet van 't vier, ende latet vercouden, ende doen doorsipen ende seer wel metten handen wtwringen, op dat die substantie van die roosen daerinne blijue, ende die roosen, die ghi wt gedouwet sult hebben, werpt wech, ende neemt ander verssche roosbladeren, ende doetse in een gelasen vat, soo dattet half vol roose si, dan doet op die roosen dijn wtgedropen olie, tot dattet gelasen vat vol si, ende stoppet seer wel.

Dan settet in die sonne, ende latet daer staen den tijt van vijfthien heel daghen ten minsten, oft meer, het sal te beter zijn, maer wachtet wel vanden reghen ende van den dau.

Ende zijt zeker, waer die voorscreuen olie van wilde roosen ghemaect, si soude te beter zijn.

Bij dese selue maniere moecht ghi olie van violetten maken, van camomille, van dille, van mente, wijnruyte ende andere, alsoo wel bloemen als cruyden, maer ghi behoort te verstaen dat die olie van die cruyden wil gemaect zijn in die maent van Meye, want als dan zijn die cruyden in haer meeste cracht ende duecht, ende waert dat sake dat ghi die maent van Meye ouer liet gaen, ten lancxsten en passeert half Junius niet, want die cruyden en zijn *niet* meer goet als si beginnen te saeyen, ende dan verliesen si haer stercte ende lieflijcheyt.

144. Om water te maken van cruyden, bloemen, wortelen, van alle manieren.

Aenmerct voor een generale regel, als in 't distil(l)eren van alle cruyden, bloemen, ende wortelen, als radijsen, duyuenkeruel, mente, sauie, ysoppe ende sulcke andere: ghi en behoeft *niet* te toeuen dit te doene tot half April ende dan perseuereren tot half Junio. Maer, die 't doen mach, het behoort in de maent van Meye ghedaen te sine, want dan is 't best om veel redenen wille.

Item willende distilleren die bloemen als van roosen, origan, roosemareyn, brem, boonen, ende sulcke andere, ghi behoort te obserueren ende wel waer te nemen den tijt, in den welcken die selue bloemen zijn in haren besten staet, ende grootste ende volmaecste schoonheyt. Dit segge ic om dat alle bloemen niet in eenen tijt en comen, maer si varieren na die sayson, waerom ghi moet haer gheleghentheyte volgen.

Item ist dat ghi wateren van wortelen, van cruyden distilleren wilt, ghi moet den tijt vertoeuen dat si wt die saeyen zijn, ende dat die blaederen vallen. Dat gheschiet in 't beghinsel van October, tot dat laetste van Februarius, want dan is alle die macht van dat cruyt in die wortel. Want als si beginnen wt te spruyten, behoort ghi te weten dat die lieflijcheyt niet meer in die wortelen en is, maer si coemt in die bladeren, ende in den steel. Dat behoort gheset te zijne onder die secreten van die generale reghele.

Ist dat ghi dan distilleren wilt bloemen, bladeren of wortelen van cruyden, ghi moet den tijt aenmercken in den welcken si in die meeste macht ende cracht zijn, ende v daer na regelere, nemmermeer en moecht ghi faelgieren¹.

145. Om dat bloet te sueren, het welcke een nuttelijck dinck is tot dat meeste deel van alle die siecten, ooc voor die pocken ende alle melaetschelijcke schorftheden, die door gheenderhande smearinghen vergaen en willen.

Neemt twee vncen bladeren van sene, oft senebladeren gesuuert, boomvaren, epitime, mirobalans, citrinen, sebesten, calissihout, van elcks een half vnce, raponticon vijf dragmen, germandree oft chamedren, diemen

1. faelgieren: falen.

heet yua arthretica .iij. dragmen, snijdet al met een scheere, ende doeget in hoppewater, ende van duyuenkeruel oft fumus terre, van elcks twee pont, ende houdt daerinne den tijt van sesendertich vren in een bedect vat.

Daerna doet daerin die bloemen van buglosse, bernage, basilicom, van elcks drie dragmen, doeget al t' samen sieden den tijt van een vierendeel vanden vre, daerna zijpet doer eenen lijnen doeck, ende in dat doerdouwen sult ghi daerin doen sijrope van hoppe ende van duyuenkeruel, van elcks twee vncen, oximel, ghemaect met squillen oft zeeayuynen, een vnce ende een halue, sijrope van violetten een vnce ende een half scrupulus, soffe(r)aen, ambre, muscelgiaet vier greynen, alle dese dinghen ghepulueriseert, doetse in die voors, substantie, ende laetse daerinne den tijt van ses daghen in een coude plaetse.

Ende dan sult ghi van die compositie den ghenen die hem qualijken gheuoelt alle morgen doen twee vncen nemen, ghi sult een groot werck beuinden.

146. Teghen alle fledercijn van wat maniere dattet si, oft schorfticheyt, van pocken oft anders.

Neemt van die dickste rieten oft pijpen van adick, dat 's wilt vlier, vande grootste ende stijfste, doeter dat merch wte datter in is, ende in die plaetse van dat self(s) merch, doet een deel pierwoormen die onder die aerde wassen, ende daertoe gemeyne olie, stopt die selue rieten wel toe aen d' een eynde ende aen d'andere, ende legtse in eenen ouen te drooghen den tijt van een half vre, oft daer ontrent; neemt die olie dan daer wte, ende bewaert die ghelijc balsem als ghijse van noode hebt.

147. Seer goede remedie als ghi in eenige suspecte plaetse gaet daer die peste is.

Neemt fijne peerlen ghestooten, fijn corael, amber gris ende muscelgiaet, van elck vijf greynen, een half vnce gestampte groffelsnagelen, met wortel van clocks-

kenscruyt, maect een sacxken van cramozijn¹: sandael ende doeter die voors. dingen in ghepulueriseert, ende legtse op v maghe, dat sal v seer wel bewaren.

148. Om eenen rieckenden appel te maken, die teghen die peste dient.

Neemt een half vnce ladanum fijn gesuuert, drije vncen, storax, calaminte fijn, vijf dragmen myrre ende groffelsnagelen, een dragme, sap van valeriane, fijn mucelgiaet ende amber gris, een carat, het welcke seer cleyne gewreuen zijn moet, ende door een stermijn gedaen.

Ende doet die gommen in eenen heeten mortier, met dat gewreuen is ooc heet, ende wrijuet wel t'samen tot dat wel geincorporeert is, dan worpter op 't sap van melisse oft confilie de greyn ende van buglosse, ende also maect uwen appel, den welcken in den tijt van peste ghi in v hant draghen sult, ende en vreest niet.

149. Een sonderlinge remedie op die peste te leggen.

Neemt seer stercken wijnazijn, rooswater, soffraen, arsenie oft opremet, ende menget al 't samen, ende nettet gheduerlijc die plaetse daer 't seer is met dese confectie met een stucxken scharlaken in greyn geuerwet, dit heeft geprobeert gheweest met die gracie Gods.

150. Remedie om eenen siecken te helpen die totter doot toe wtgeteert is, ouermids dat hi te langhe abstinencie gedaen ende diete² gehouden heeft.

Neemt een deel versche eyeren, ende neemter dat wit wt, ende slaetse seer wel, ende maect die voors. persone nat van dat selue wit, altijd wrijuende metter

1. *cramozijn*: karmozijn rood.
2. *diete*: dieet, vermageringskuur.

hart tusschen twee vieren. Ende dit wit sal in dat vleesch van die persone gaen hem stercte geuende, in sulcker manieren dattet hem weder gesont sal maken. Ende nadat ghi hem seer wel hebt doen wrijuen, doet hem te bedde draghen, ende ghi sult sien dat om der substantien wille van dat wit vanden eye, hy sal wederomme beghinnen appetijt te hebben.

151. Opcoestinghe oft restaurant¹ voor die voors. siecte.

Neemt *dat water van* een goede hinne, gedistilleert in eenen alembic, ende doeter suyker inne ende geuet den siecken.

Item neemt een hinne ende doetse sieden in seer goeden witten wijn, ende laetse so lange sieden *dat* si heel *van* een gaet. Als si *van* een is, perste wte, ende also geperst laetse wederomme een weynich in den wijn sieden, dan ghieter sop vande voors. hinne wt, ende neemt eenen doyer vanden eye, ende breectse in 't voors. sop, by *dat vier*, dan laeter den siecken af nemen, hi sal genesen.

152. Om te maecten dat een, die in dat artijckel² des doots is ende zijn sprake verloren heeft, soo langhen tijt spreken mach als 't noot zijn soude, om zijn saecken te ordineren.

Neemt een barbiers becken of eenen aker³, daermede warmt der siecken *dat* opperste *van* dat hoofd, so lange *dat*⁴ die hersenen die hitte geuoelen, dat 's te weten den tijt *van* eenen credo. Geloof *dat* die hersenen, als si die hitte geuoelen sullen, terstont sal die tonge haer een weynich ontbinden, ende die crancke sal beginnen

1. *restaurant*: restauratie, genezing, herstelling.
2. *artijckel*: uur (Lat. *articulum mortis*).
3. *aker*: emmer.
4. *dat*: de tekst heeft *det*.

te spreken. Ende een weynich daerna, soude hi steruen, so sal hi steruen.

153. Een costelijck water teghen rootheyt ende pijn der ooghen ende snof oft verstoptheyt.

Merct dat die eerste weke *van* meye moet ghi plucken die cruyden die hierna volgen: gouwe, yserherdt, rute, venckel, stampse seer wel elcks bysonder, dan neemt drie vncen van dat sap van elcks, ende mengeltse t' samen. Dan neemt een weynich van knoppen van roosen, ende drie vncen suyker candijs ende vier vncen fijne tutie, ende also vele draekenbloet: pulueriseret alle dese dingen t' samen, ende doetse *met* die voors. sappen, ende do(e)tse distilleren in een gelasen clocke. Ende het water dat daer wt gh(e)comen zijn sal, laet daer 't in ghedistilleert zijn sal, twee oft drie dagen, dan moecht ghij 't besighen als ghijs van doene hebt.

154. Om een seer costelijcke olie te maken, die welcke doet toegaen ende sluyten alle wonden groot ende cleyne.

Neemt cruyt dat men heet perforata, oft S. Janscruyt, een hantvol, ende twee pont gemeyne olie, ende een pont bergensmeer ghestooten ende ontdaen, ende vier vncen Veneetse termentijn, een dragme soffraens. Ende alle dese voorscreuen dinghen cleyne ghesneden, sultse in een groot gelas doen, die welcke ghi seer wel met was toestoppen sult, ende anders dan settet ontrent twee voeten diep in mest, in een plaetse daer die sonne des morgens ende des auonts meest schijnt, ende laet dat selue gelas binnen dat mest, den tijt van een heel iaer.

Dan in 't eynde van dat iaer, trect v gelas wt, ende ghi sult daerinne vinden een olie, ghelijck een balsem, van de welcke als ghi ghebruyken wilt, maect dattet die persoone ghebruyke so heet als hy mach, ende ghi sult sien dat die wonde, daer ghi die voorscreuen olie op leggen sult, 't si groot oft cleyne, sal ghenesen binnen min dan .xxiiij. vren.

155. Een wonderlijke medecijne de welke dat fleercijn ende leemten¹ geneest ter seluer tijt als 't genut is.

Neemt hermodattes, turbit, van elcks een dragme ende een half, witten gengebaer, mastic, groffelsnagelen, galangaen, van elcks een scrupule, anijs, venckel, milium folis, van elcks twee scrupulen ende een half, seraphin een half dragme, diagre twee scrupulen, fijn suycker dat ghewichte bouen gheseyt, ende maecter poeder af, ende merct datter dat suycker in gedaen moet zijn, als men dat voorscreuen poeder ghebruyct, na die qualiteyt ende macht oft ghetempertheyt van die ghene die 't neemt, oft een dragme ende een half oft twee oft tot drijen toe. Ende het wort in den morgenstont genomen met sop van een kiecken oft in witten wijn, oft met water, ende men moeder niet na slapen, maer een weynich daerna moet men voetsel nemen, na die ordinancie van ander medecijnen.

156. Teghen den steen.

Neemt dat bloet van eenen hase, ende in 't vel vanden seluen hase suldy dat bloet wederom doen ende wel omwinden ende setten dat dan in eenen ouen te drooghen, dan maeckter poeder af, ende van dat poeder van dat bloet ende vel 't samen ghestooten, gheeft den siecken daerof te drincken alle morghen, met dat sop van een kiecken, ende ghi sult groote bate sien.

157. Om dat graueel te doen scheyden.

Neemt die keutelkens van muysen gepulueriseert, gheeft daerof 't smorghens te drincken den siecken met sop van een kiecken, ende hy sal genesen.

1. *leemten*: lamheid.

158. Om te weten oft v kint wormen heeft.

Inden eersten, is 't dat ghi wilt, lect zijn voorhoofd met v tonghe, ende is 't dat ghi vint dat 't voorhoofd sout is, het is een teeken dattet wormen heeft.

Noch een ander. Leght uwen mont op den sinen, ende geuoelt ghi dattet stinckt datter wt compt, het is oock een teeken dat wormen heeft.

Dat derde teeken is dat hem die oogen meer schijnen, dan si pleghen, is 't dat ghi sulcke teekenen vint, doeter die remedien toe so hierna volghen.

159. Tegens die wormen die de kinderen toecomen.

Neemt zinzanic, termentine, witte dittame, seuersaet, koolsaet, also veele van d' eene als van d' andere, maeckter poeder af, ende gheuet die cleyne kinderen een dragme met soeten wijn oft honich van roosen, ende die wat grootachtich zijn, een dragme ende een half, ghi sult dat goet beuinden.

160. Tegen die squinancie, dat 's quade kele.

Neemt witten droogen hontsdreck, die leuende calck gelijckt, pulueriseret, worpet in de kele des siecken met een pijs van een penne ende blaset hem diep in de kele, so verre als ghi muecht, ende terstont sal hy genesen.

161. Om terstont te genesen opgewreuen vel dat aen 't ghemechte coemt, so wel den mans als den vrouwen van eeniger grooter hitten¹.

Neemt een vnce ro(u)w aluyns, spaenschsgruens een dragme, doetet al in eenen verglaesden pot met smissewatere, ende latet sieden op 't vier twee vren, dan suyue-

1. *hitten*: de tekst heeft *hieten*.

ret 't voorscreuen water tot uwen gebruycke, ende nettet den weedom daermede met wat cattoens, terstont sal 't genesen zijn.

162. Tegens des vierden daechs cortse.

Neemt geconfijten ghengebaer, foelgie, note muscaten, groffelsnagelen, ronde peper, also veel van d' eene als van d'andere, ende al ghepulueriseert, doet in een cleyn potken met een half gelas maleueseye, ende latet sieden met een deel van die voorscreuen specien; dan neemt wierooc soo 't groen¹ vanden boom compt, is 't moghelijk, te weten manlic wieroock.

Ende als v die corts aencoe(m)t, ghi sult gaen liggen, ende neemt en tichel ende sult die wel heeten, ende sult dat voors. wieroock daerop leggen, ende stoppent, of smoorent met die maleueseye, also heet alsoe zijn sal, laet v die voors. tichel leggen, recht op dat been vanden rugge, ende doet v seer wel winden, ende decken so vele dat ghi sweeten moecht, slaept in deser manieren, is 't dat ghi moecht, ende doet also drie reysen: die cortse sal vergaen.

163. Om terstont ende ter seluer tijt die hooftsweere te doen vergaen.

Neemt noten van ma(r)geleyne, ende doeghet in een saucierken, dan trect uwen wint opwaerts met uwen nuese, dattet water in den nuese come, ende die hooftsweer sal terstont vergaen.

164. Om te doen sluyten ende ghenesen wonden of woluen in die beenen.

Neemt een vnce termentijns, ende neemt eenen doyer vanden eye, ende menghet t' samen met een weynich

1. groen: vers.

nieuw was *ende* een weynich souts, maecter een salue af, dat doet die wonde terstont toegaen.

165. Teghen schorfte hoofden.

Neemt een pont olie *van* olijue, verken^svet, een pont *ende* een half, honich, ses *vincen*, termentijn, amandelen, steenen *van* persicken, *van* elcks een pont, solfer, rockaluyn, *van* elcks drie *vincen*, maect daer een salue af, *ende* ghebruyctse op die plaetse daer die scorftheyt is.

166. Om die roode steenpuysten oft ander gebreken die op dat aensicht comen, te ghenesen.

Neemt bergensmeer *ende* solfer, *ende* stootse beyde te samen seer wel in een maniere *van* een salue, *ende* smeert v daermede, het sal v genesen.

167. Anders.

Neemt water gemaect *van* bladeren *van* perselaer¹ *ende* *van* bladeren *van* willegen, also veel *van* d' eene als *van* d'andere, maect die steenpuysten nat met *dat* selue water, *ende* ghi sult ghenesen, maer die wateren moeten ghedistilleert zijn.

168. Om dat bloet *van* een wonde te stelpen.

Neemt wijngaertbladeren *ende* berntse *ende* maect daer poeder af, het welke ghi op die wonde leggen sult: v saecke sal wel gaen.

169. Tegen die tantswere *ende* geswollen tantvleesch.

Neemt bertram, wortel *van* coloquintide, dat is wilde cawoerde, saet *van* asparges, *ende* al in poeder ghe-

1. *perselaer*: perzikboom.

stooten. Dan suldijsse menghen met goeden wijnazijn, ende eer ghi dat gebruyct, waschet uwe tanden ende uwen mont met lauwen azijn, die met sauie ghesoden gheweest heeft, dese remedie is perfect.

170. Teghen versenghinghe¹ oft verschouwinghe² van heten water.

Neemt den doyer van een versch ey, ende olie van oliue met een weynich souts ende meel, ende slaetse al seer wel te samen, ende daerof een plaester op lywaet ghemaect, ghi sullet op den weedom legghen, ghi sult dat soo beuinden.

171. Teghen verberninghe van vier.

Neemt die tweede schorsse van vlier, ende doetse in niew was sieden ende in olie van olyue, tot dattet dertendeel gemindert is, dan doetse zijgen ende smeeter v mede, ghi sult ghenesen of den weedom sal vergaen.

172. Teghen den hoest ende cortheyt van aseme.

Neemt drooghe vijghen ende ysoppe wel gestooten, doetse met rouwen honich sieden, ende drinct dat nuchteren, het sal beteren.

173. Tegen die treckinge, crimpinge, dunheit van buyken³.

Neemt een schaepshoofd, ende doeghet met anijs sieden, dan neemt dat sop ende doeter een half commeken dille toe, ende maect van al een clisterie, dat is goet teghen veel weedommen van die dermen.

1. *versenghinghe*: verschroeiing, verbranding.
2. *verschouwinghe*: syn. van *versenghinghe*.
3. *dunheit van buyken*: loslijvigheid.

174. Om die spenen te ghenesen.

Neemt graeuwe erweten ende maecter meel af, ende kneet dat met rouwen honich, ende daermede smeert die spenen, tweemaels daechs, ghi sulter af verlost zijn.

Item peterolie sal dat selue doen.

Item olie van spikenarde sal 't selue doen.

175. Teghen clieren die om den hals comen.

Neemt suegen, het welck zijn cleyn grauwe beestkens die men onder die steenen vint, ende doetse in olie van roosen steruen. Dan doetse daer wte, ende doetse in een ijseren coffer dat wel verroest is, ende mengeltse daerinne met eenen verroesten nagel, ende menget so langhe tot dattet worde in een maniere van een salue, waermede ghi seer wel wrijuen sult die plaetse daer die clieren zijn tot dat ghijse root siet worden, doet dat alle morghen, ghi sult ghenesen.

176. Om goet gesichte te maken, also wel den ionghen als den ouden.

Neemt sap van eufrase, dat 's ooghen troostcruyt, het welke die sommighe noemen carthaphilago, ende latet eenen heelen nacht purgeren, ghietet dan af, ende doeghet in een gelas, in dat welke ghi doen sult een weynich tutie bereyt, ende fijne suyckere ende met die selue compositie maect v ooghen nat, des auonts ende des morgens ende des middaechs, den tijt van .xv. dagen oft daer ontrent, dat ghesichte sal v weder worden, als oft ghi ionck waert.

177. Om lickteecken van wonden te doen vergaen oft die vander natueren ghecomen zijn.

Neemt hayr ende dreck van eenen man die ghesont is, droochse ende maecter poeder af, dat welke ghi sult distil(l)eren, ende met sulck water wascht die

lickteeken en menighe reyse, te weten een weynich tijts geduerene, het sal al vergaen.

178. Om dat verrot tantvleesch te genesen.

Neemt sap van wijngaertbladeren, ende weeket in honich, ende daermede sult ghi de tonge ende tantvleesch smeer en ghi sullet genesen, al waert 't die cancker.

179. Om een ghebreck te genesen dat in die nuese coemt van eenige quade humoren.

Neemt wijnruyte ende perstse, dan doetse in gemeyn olie sieden oft in boter in een ayuynschelle, ende als't gesoden sal hebben, doeghet op die nuese menichmael, ende ghi sult sien dattet sal genesen.

180. Een smee ringe om 't sproet ende saphirkens van den nuese te verdrijuen.

Neemt vnguentum¹ van althea, olie van roosen, rooswater, versche boter, van elcks een weynich, na uwe discretie, menghet al t' samen ende van die smee ringe sult ghi alle auonden ghebruyken: ghi sult genesen.

181. Teghen die doofhey t ende weedom der ooren.

Neemt roosebladeren, sauie, mente, lauwerbladeren, van elcks een hantvol, ende doeget al sieden in goeden wijn, so langhe dattet derdendeel ghemindert si, ende hout den pot wel ghedeckt. Ende des auonts als ghi slapen gaet, legt v oore vpten roock die wt den pot comen sal, den tijt van een vre. Dan sult ghi een weynich van die ghesoden cruyden nemen, ende sultse in v oore doen, aldus sult ghi wel werm gaen slapen, ende laet v wel decken, ghi sult genesen.

1. *vnguentum*: Lat. zalf.

182. Om een pijl, ijser oft eenen doren sonder eenich ijseren instrument wt te trecken.

Neemt vergroende koolen ene herwassen, die wel saecht zijn, maecter sap af, het welke ghi in nieu was doen sult, legt die salue op die plaetse daer dat ijser in ghebleuen is, ende ghi sult sien dattet wt comen sal. Der seluer ghelijck doet dat vet van eenen hase.

183. Om een wonderlijck water te maken, dat sal doen vergaen eenen crop die tegen naturen coemt, also wel den mannen als den vrouwen.

Neemt olie van bakelaer een half port, oliban, mastic, gomme van arabien, claren termentijn, van elcks drie vncen, menghet al t', samen in eenen mortier, ende dan doeget distilleren in een clocke, ende in dat water datter wtcomen sal doet daer asschen inne en(de) menget seer wel. Ende dan distilleret noch eens, bewaret dat leste water ghelijck een balsem, ende daarmede sult ghi den crop meenichmael des daechs nat maken. Ghi sult sien dat hy alleynskens vergaen sal doer die cracht ende macht van dit water.

184. Om die gesontheyt van eenen persone alle dat iaer doere te bewaren.

Neemt drie tac(x)kens ruyte, ende also veel betonien, stampse wel, ende mengtse beyde 't samen met drie maten goeden wijn, ende drinct daer nuchteren af, also langhe als die meyemaent gheduren sal. Ende ghi zijt seker dat ten seluen iare gheen siecte comen en sal op dien persone¹: drinckende van die substantien, ende daerom en verwondert v niet datter groote cracht in de cruyden is.

1. *persone*: de tekst heeft *porrone*.

185. Recepten om aes te maken om beesten te vanghen, leuende van roof oft rouwe voet.

Neemt een hantvol cruyts ghenaeamt vijfblat, also veel azafetida, also veel lardeerssels¹ als in ghebraet ghedient heeft, een vperken² gansevet, vier oft vijf drooghe haringen, een vpperken honichs, vijf oft ses dozijnen corenbiters, een vierendeel van een verrotte keese, ende neemt al die voors. mengselen ende stampse in eenen mortier, ende doetse in eenen nieuwen eerden pot. Ende dect den voors. pot seer wel, ende setten in d'eerde om te rotten den tijt van .xv. dagen oft in eenen mesput.

Ende in 't eynde vanden seluen tijt neemt die voors. mengeling wede, ende stampse of wrijftse als te voren, ende proeuet op alsu(l)cke beesten als ghi wilt, leuende van roof of rouwe voet, want si en sullen³ niet faelgieren te comen.

186. Maniere om dat voors. aes te gebruyken.

Neemt een oft twee craweyen van schapen, ende braetse op den rooster, ende smeertse met dat voors. vet, ende legt die voors. craweyen in die plaetse daer ghi weet dat die voors. beesten ghewoonelijc zijn te comen, in 't gaende ende comende, ende stelt v stricken daer ghijse vanghen wilt. Ende na die maniere van die beesten die ghi vanghen wilt, maect uwe engienen⁴ daer nut toe, want si en sullen niet laeten daer te comen.

1. *lardeersels*: vet.
2. *vperken*: een halve pint.
3. *sullen*: in de tekst staat *sal*.
4. *engienen*: strikken, vallen.

187. Om die calanders te doen steruen ende coren van bederuen te bewaren, den tijt van thien iaren oft meer.

Neemt twee busselen *adick* oft wilden *vlier*, ende also veel wilde *mente*, ende also veel *notebladeren* ende *tacxkens*, ende van die *serpentine* die in 't coren wast, het welcke anders *esula* ghenaemt is, ende dan neemt vier oft vijf *ayuynen*, ende *clieftse* in vieren, ende legt aen elcken hoeck van dat coren eenen *ayuyn*, ende dat ander in dat middel.

Dan neemt die voorscreuen *cruyden*, ende mengheltse met dat coren, ende doet dat coren neghen daghen lanck duerende verschuppen oft omroeren, alle daghe eens. Ende als die negen daghen ten eynde zijn sullen, soo suldi sien dat alle die calanderen steruen sullen.

188. Noch een ander maniere.

Neemt sacken daer weet in geweest is, ende schudt die op die solders daer men 't coren legghen sal, ende die calanders sullen steruen.

189. Om schueren ende solders die van die calanders stincken, te suyueren.

Neemt *adick*, wilde *mente*, *wijnruyte*, ende *captse* ende *doetse* in eenen grooten ketel vol waters, ende doet daer een stuck leuende *calcx* toe ende doeghet al t' samen sieden tot dat ghijns een tonne vol hebt, ende *besp(r)oeyt* die voorscreuen solders ende schuere twee oft drie daghen daermede.

190. Om ratten, muysen, fluwijnen, weselkens ende catten te doen steruen.

Neemt vier vncen wortelen van wilde *soffraen*, vier vncen van swarte *ellebori*, ende maectse tot poeder, ende als ghijse besighen wilt, doet dan een deel van dat voorscreuen poeder in melck met *eyeren* ende meel gheweect.

Ende maect daer ballekens af, ende bact die voorscreuen ballekens in vet oft olie, ende legse dan op die plaetse daer die voors. ratten ende beesten comen, ende sonder twijfel, is 't dat si daer af eten, si sullen steruen.

191. Om die voorscreuen ratten te vanghen.

Neemt wortel van millefolium, dats garwe, een weynich met ghecruyt suykerbroot, gepelde amandelen ende cherui oft witte morkens, gefrijt¹ noten, ende een weynich meels als 't vander muelen coempt, ene van al samen maect poeder ende gebruycket als ghi wilt², ende sonder faulte si sullen geuanghen zijn.

192. Om die walluysen te dooden.

Neemt twee oft drie ossengallen, ende weectse met leuende calck ende wijnazijn, ende maect dat selue laew ende strijckter die mueren ende coetsen³ mede daer die walluysen zijn, ende sonder twijfel, si sullen steruen.

193. Om die vlooien te doen steruen.

Neemt adick, wilde mente, ende wijnruyte, ende doetse sieden met eenen steen onghelust calck, ende sp(r)oeyet die camer daermede, twee oft drie reysen met dat voorscreuen sop, ende sonder twijfel, si sullen steruen.

194. Om die vlooien te vanghen.

Neemt een half vnce vossensmeer, een half vnce termentijn, ende menghelet ende incorporeret seer wel 't samen met een luttel vermeloens gepulueriseert, waeraf

1. *gefrijt*: geroosterd.
2. *wilt*: in de tekst staat *weet*.
3. *coetsen*: slaapkoetsen, bedden.

ghi een salue maken sult, *ende* smeeren daer vosseseerten mede, *ende* leggen die vosseseerten onder die tafel oft bedde, *ende* si sullen daer al in loopen.

Inde om die te doen wtcomen moet men die voors. vosseseerten suuerlic in 't water steken *ende* dan droeghtse¹ in de sonne, dan smeert die voorscreuen steerten wederomme, *ende* die weder legghen als gheseyt is.

195. Om die coorde van die vossen ende rouende beesten, leuende van roof, te verwinnen.

Neemt een hantvol catteducruyt, *ende* brem ghebloeit, mest van eenen wolf oft vos, *met* een weynich smeers *ende* roets, doet dit *met* die coorden sieden, *ende* trect die coorden wt dat siende water, *ende* laetse droogen, *ende* als ghijse stellen wilt, soo wrijft die coorden *met* die voors. smeringe. De wolf, die gheyte, *dat* everswijn² is hooghe vier vingeren bouen die knie, *dat* herte, hinde, reecalf tot aen den sadel. Dye micken³ *ende* eenen stock aen 't eynde *ende* *dat* engien, *ende* setten die twee micken ter side vanden scherpen stock.

196. Om welriekende poeder te maken.

Neemt een half vnce groffelsnagelen, vier vncen yrias van Florencen, een half vnce margeleyne, storax, calaminta, *ende* beniuyt, van elcks een half vnce, twee dragmen wilden galigaen, *ende* twee van lauender, thien greynen muscelgiaet, ses greynen ciuette, twee dragmen van cedre citrin, twee dragmen ladanum, mengellet al dese dinghen te samen *ende* maecter poeder af.

1. *droeghtse*: droogt ze; in de tekst staat *draeghtse*.
2. *everswijn*: in de tekst staat *ewerswijn*.
3. *micken*: strikken.

197. Ander welrieckende poeder.

Eerst moet ghi geneuerbesien hebben een half pont (ende) vijf vncen, roy¹ rossen, twee pont (ende) vijf vncen, beniuyn een vierendeel, groffelsnagelen een half vierendeel, yrias een half pont ende vijf vncen, maergeleyne een half pont (ende) vijf vncen, coriander een vierendeel, souchet, dat's wilden galegaen, een half pont (ende) vijf vncen. Dies meer of min maken wil, die moeder toe doen oft af doen die bouen verclaerde dinghen, om dat voorscreuen poéder te maken ende altijd ghewegen.

Ander secreten toe gheuoecht, bouen die voors. gheprinte. Ende inden eersten.**198. Om te weten wanneer een vrouwe kint ontfanghen heeft.**

Na *dat* vrouwe gheselschap vanden man gehad heeft, is 't dat si *terstont* daerna coude heeft ende pijn in den rugge, dan heeft si ontfanghen.

Dat tweede teecken is: is 't dattet aensicht van die vrouwe verandert in ander verwe dan 't ghewoonlijck is.

Dat derde: is 't dat die vrouwe begeert eenighe spijsse, te weten die niet ghewoonlijck en zijn om eten, als colen, oude schoenen, eerde, oft ander dierghelijcke.

1. roy: rode.

199. Om te weten oft die vrouwe begordt¹ is met eenen sone oft dochter.

Als een vrouwe van eenen sone bevrucht is, dan is haer aensicht root, haren buyck ront, seer verheuen aen die rechte side, *ende* is seer licht, wel gemoet ende vrolijck, ende haer rechte borst is grooter ende harder dan die ander, haer melck is wel getempert *ende* dicke, van die welke is 't dat ghij er een droppel af op eenen spieghel doet, het en soude noch herwaerts noch derwaerts loopen; als si voorts² gaen wilt, si set altijd den rechten voet eerst voort.

200. Teghen die pijn der borsten.

Stoot ende wrijft weechbreebladeren ende bindet op der vrouwentepel.

201. Anders.

Neemt verckens³ smeer, ende is 't dat seer out is, weeket int water om versch te maken, neemt dan ayuynen in die assen gebraden, ende stampt v smeer met die voorscreuen ayuynen, ende daarna maect er een plaester af op die borst.

202. Om een voester oueruloedicheyt van melcke te doen hebben.

Neemt ionck bier *ende* venckel met zijn saet, doeghet al t' samen sieden, *ende* doet dat een voester drincken, ende oock vanden seluen venckel eten, ende si sal oueruloedicheyt van melck hebben.

1. *begordt*: bevrucht.

2. *voorts*: weg.

3. *verckens*: in de tekst staat *vercke*^{US}.

203. Een ander maniere.

Neemt pouleye ende menget met wijn, ende daerof gheeft een voester alle daghe te drincken.

204. Anders.

Neemt munte, *ende* gheeft die des morgens die voester t'eten, dat doet oueruloedicheyt van melck hebben, het is een dinck geexperimenteert.

205. Om die moeyer van een vrouwe niew ghelegghen, te doen hebben.

Neemt poeder van ghette, ammeren, latet de vrouwe in wijn drincken.

206. Een ander maniere.

Neemt saet van weechbreebladeren, ende doet die crancke dat dicwils drincken *ende* si sal genesen.

207. Anders.

Neemt een caffoor¹ met vier, ende doet plumen van hoenderen, oft een stuck van eenen ouden schoen, op dat selue vier, binnen eenen ghegaetten setel, ende doet die paciente naect op den seluen setel sitten, ende si sal terstont genesen zijn.

208. Anders ende het beste van allen, want ic 't selue gheproeft hebbe.

Neemt een gelas vol waters, ende wermet op die heete asschen, dan gheuet wel heet te drincken der voorscreuen vrouwe, ende een weynich daerna, si zijnde in den

1. *caffoor*: komfoor, vuurpan.

voorscreuen setel, dat men haer een vere wel diepe in die kele steke, ende in 't overgeuen sal si die voorscreuen materie wtworpen.

209. Voor een vrouwe die haer bloemen¹ niet hebben en mach.

Neemt violetten, cruyt *ende* bladeren, ende doetse ses vren sien met een weynich myrrhe, ende doeget al in eenen pot seer vast toeghesloten ende ghedect, so datter den roock niet wt en mach, ende daarna set den pot in eenen gegaetten setel, in den welcken die paciente sitte, ene hoe den roock heeter zijn sal die wt den voors. pot coemt, hoe beter. Dese medicine is ooc goet voor diegene die de bloemen noyt en hadden.

210. Anders.

Neemt alsen *ende* wijnruyte, met .xij. greynen pepers, *ende* siedet in wijn, *ende* dan g(e)uet die paciente te drincken tsauons *ende* tsmorgens, *ende* si sal haer sake krijghen.

211. Tegens groote oueruloet van die voorscreuen dinghen.

Neemt die schorsse van geneuer ende dat saet, ende stampitse met wijnazijn, ende geuet haer tot allen tijden te drincken.

212. Anders.

Neemt een groene vorsch², maecter poeder af, *ende* latet haer in een sacksken ouer haer draghen, ende si sal ghenesen. Is 't dat ghi dit proeuen wilt, bindt van dat voorscreuen poeder aen den hals van een hinne, *ende*

1. *bloemen*: maandstonden.
2. *vorsch*: kikvors.

drie daghen daerna snijt dat hoofd van die voorscreuen hinne, ghi sult sien datter gheen van haer bloet wtcomen en sal.

213. Om die matrice te suyueren.

Neemt wortel van violetten, met die bladeren, ende sietse in water met gherste, rogge ende hauere.

214. Anders.

Neemt petercelye, ende doetse in wijn sieden, ende gheuet die vrouwe te drincken.

215. Voor vrouwen die in arbeyt zijn.

Neemt wortel *van* verbene, dat's ijserherdt, ende legtse op die vrouwe die in arbeyde is, haer weedom ende pijn sal minderen, ende ghi sultse wt groote fantasien brengen, ende ghi sult haer goede ruste gheuen ende ooc is si goet tot dat kint, is 't dat ghy't hem aen den hals bindt oft aen die handen, ende doet in goede ruste slapen dieghene die niet slapen en moghen. Ende is 't dat ghij 't bindt aen die haren van een peert met bijuoet, in 't gaen en salt niet moede of verarbeyt worden.

216. Om dat kint terstont te verlossen.

Neemt de wortel *van* bilsencruyt ende bindt die op die slincke dye *van* een vrouwe die in arbeyt is, ende so haest als si verlost is *van* den kinde, so doet die voors. wortel af, opdat die vrouwe niet te seer beroert en worde.

217. Een ander, dwelck geprobeert is.

Neemt lauwerbladeren, knautse¹ ende dan legtse op den nauel van die vrouwe, ende terstont sal si *dat* kint baren sonder groote weedom, het is een sonderlinghe medicine.

218. Voor een vrouwe die langhe in arbeyde van kinde is.

Neemt myrrhe ende stampse met wijn ende geuet dier voorscreuen vrouwe te drincken.

219. Om goede mellicrat oft hidromel te maecken voor een vrouwe die in arbeyde gaet.

Neemt een pinte seer claren honich, ende drie pinten laew waters, ende mengtse te samen, ende doet die paciente daerof drincken, oft eenen anderen siecken, want *dat* is goet tot alle cortsen ende heete siecten.

220. Om kinderen te hebben.

Neemt guy van eycke dats boomlijm, het welck *een* cruyt is *dat* altijd groen is, wassende op die eycke ende groeyt *van* den dreck *van* eenen vogel; geeft *van* dit guy te drincken met wijn der vrouwe als haer bloemen haer vergaen, ende si sal ontfanghen, is 't dat si mans gheselschap heeft, het is een secreet van Pline².

221. Om die vrouwe te vertroosten als 't kint doot in haren lichaem is.

Neemt gen(e)uerbladeren en(de) honich ende sietse in water ende geuet die vrouwe te drincken.

1. *knautse*: kauw ze.
2. *Pline*: Plinius.

222. Om een vrouwe te bedwinghen die te oncuysch is.

Neemt betonie, duyuenkeruel, ende wijnazijn, ende la(e)tter die vrouwe af drincken tsauonts ende tsmorgens.

223. Om een vrouwe die haer te seer suyuert.

Is 't dat ghi siet dat haer die vrouwe te seer ydelt van haer bloemen bouen ses dagen, neemt drie wortelen van weechbree ende doetse sieden in ryuierwater oft van fonteyne, ende gheuet die vrouwe te drincken, ende si sal terstont genesen.

Oft neemt rooswater ende gheuet der voors. vrouwe te drincken tsauonts ende tsmorgens ende si sal genesen.

224. Om cleyne borsten in haren staet te doen blijen ende van grootheyd die (te) brengen in cleyneheyd.

Neemt persinghe van haese, ende menghet met also veel ghemeyn honichs, ende maect daer een pla(e)ster af, die welcke ghi op die borsten leggen sult ende daer ontrent veruerst die plaester als si drooghe is.

225. Anders.

Doet die borsten van ionghe dochters wryuen, dat's¹ als si in den staet zijn dat men begheert dat si bliuen, van cyros alomme ende bouen, ende si sullen in dien staet blijen.

226. Anders ende sonderlinghe voor een ionghe dochter.

Neemt dat merch van schaepsuoeten, also vele als't u belieft, ende doetet smelten met cleyne vier, met dat derdedeel also veel maechdewas in rooswater ghewas-

1. *dat's*: in de tekst staat *dan*.

schen tot dattet wel wit wert. Dan neemt sap *van beete*, wijnazijn, wit ende claer, also veel van d'een als van d' ander, ende wascht die voorscreuen borsten van 't selue sap ende azijn t' samen ghemenght, dan smeert die borsten met *dat* merch ende maechdewas t' samen ghesmolten, dan bestroyet die borsten met poeder van wierooch wel dunne, na dat si gesmeert zijn sullen, ende men moetet menighe daghen vseren ende continueren.

227. Om borsten te genesen die root ende seer hert zijn.

Neemt sap van groote consolidi drye oft vier vingeren, ende breect drie doeren¹ *van eyeren* wel versch, ende alsoo groot terwebloeme als een ey, ende in *dat* menghende slaettet wel ende lange, dan weecter een lijnen doecxken in, ende legget op die borst, dat dickwils veruersschende, ende dat sal te hoope doen trecken is 't datse te hoope trecken sal. Ende na datse gheapostumeert² is, moet mense suyueren met een schoon lijnen laken, ende leggender dat gheweecte lijnen doecxken op, ende *dat* sal 't genesen ende ghi en dorst nyet sorghen voor dien cancker.

228. Om borstsweer te ghenesen, als een vrouwe nyeuwelijcken ghelegghen is.

Weect een lijnen doecxken in olye van roosen, ende wijnazijn, t' samen ghemenght, dan legghet op die borsten, ende als dat doecxken drooghe zijn sal moet men 't wederomme nat maken, ende wecken ende doen als bouen.

1. *doeren*: dooiers.

2. *geapostumeert*: verzworen.

229. Om die rootheyt van dat aensicht wech te doen.

Neemt kersouwe met bloemen van boonen, ende vier gheytkensvoeten, distilleert water af ende daermede wast v aensicht tsauonts als ghi slapen wilt ende sonderlinghe in den somer.

230. Om dat aensicht ende ander plaetse die van de sonne ghebernt zijn.

Neemt van een cruyt gheuaemt argentijne, het welcke ghy in 't fonteynewater weecken sult vier ende twintich vren, ende wascht daermede die plaetsen van der sonne ghebrant, ende houdt alle die nacht een doecxken daerop gheweect in 't selue water.

231. Om dat aensicht versch te houden, dat te suyueren ende bewaren van rompelen.

Neemt twee cidronen oft limoenen, ende scheltse ende dan snijtse in vierendeelen, ende doetse door een lywaet wel schoone in een silueren vadt, het welck ghy op dat vier setten sult nae datter alle dat sap in zijn sal, ende doeter een note groot fijn suyker inne, het welcke ghi in 't voorscreuen sap sult laten smelten.

Dan neemt dat witte van twee verssche eyeren die ghi seer cloppen sult tot dat si water schijnen te sine, dan sult ghijse in 't sap van die limoenen doen, ende die seer wel om roerende tot alle dat op het vier is nyet te heet zijnde, worde gelijk een salue.

Dan neemt daerof des auonts also groot als een boone, waermede ghy die handen wryuen sult, wel ghesuyuert om dat aensicht, den hals, ende ander plaetsen mede te wryuen die ghy suyueren wilt.

232. Om te maken dat het hayr nyet wt en valle van vochticheyt van hersenen.

Neemt lijnsaet ende bernet ende maecter poeder af, het welck ghi met honich incorporeren sult, ende smeert ende wrijft dat hoofd daermede, ende laetet alsoo twee oft drie daghen, dan wasschet in water in dat welcke die schelle van 't lijnsaet ghesoden sal zijn, ende maeckter looghe af.

233. Teghen climminghe van die mannelickheyt.

Neemt een half vnce gomme, armoniac een vnce ende een half, oximel (een) scrupele¹, twee vncen rogghesemelen, menget al t' samen ende maecter een plaester af.

234. Voor cullen die gheswollen zijn.

Neemt camemillebloemen, bladeren van versche wijnruyte, lijnsaet ende anijssaet, van elcks een hantvol, rogghesemelen twee vncen, t' samen ghestooten met een vnce witte seepe, dan doeget sieden met een weynich waters ende olye van roosen tot dattet worde in forme van een salue.

235. Teghen die cancker aen 't ghemacht.

Neemt sarcocolla, myrrhe, aloes, bedellium, van elcks een vnce, ende maecter poeder af om op het selue gebreck te strooyen.

236. Voor dat ghemacht dat gheswollen is.

Neemt bladeren van maluen ende van violetten, van elcks een hantvol, ende sietse in fonteynwater.

1. *scrupele*: in de tekst staat *simpele*.

237. Een wtneemde recept om die coude pisse binnen vierentwintich vren te genesen, geprobeert ende gheexperimenteert.

Neemt van die vier couwe¹ saeyen ghesuyuert, van elcks twee dragmen, latouwesaeet, saet van pouceleyne, saet van vloocruyt, psylliumsaet oft keernen van queeappelen, saet van weechbladeren, saet van peterselie van macedonie, bremsaeet, kriecken van ouer zee, van elcks twee dragmen ende een half, saet van iusquiames twee scrupelen, weechbreeewater een vnce ende een half, water van caworden ende van concommereen, van elcks ses vncen.

Stootet al te samen met die voorscreuen wateren, dan douwet doer eenen schoonen stermijn, ende worpt dat drooghe wech. Ende drinct van dat selue doordouwsel des auonts als ghy slapen gaen wilt drie vingherbreet in een gelas ende dattet een weynich law si, ende te middernacht twee vingherbreet, ende des morghens tot uwen opstane ander(mael) drye vingherenbreet. Ende ghi sult ghenesen zijn binnen den tijt als bouen geseyt is, indien v gebreck van langhe tijt nyet gewortelt en si.

238. Om die pocken te ghenesen sonder sweeten ende is een dinck gheprobeert.

Eerst moet men een iulep nemen sulcks als hierna volcht.

Neemt sirope van fumeterre, van thime, ende van epitemo, ende van bizances, van elcks een vnce, water van fumeterre, ende van endiuie, van elcks vier vncen, ende menget al te samen, om die helft 't smorgens te nemen ende die reste 't sauonts.

1. *couwe*: koude, verkoelende.

239. Een medecine na die iulep te nemen.

Neemt diafinicon, confectie amech, van elcks twee dragmen, electuarie van Indien die groote, tafelkens van succo rosarum, ende diacatiami, van elcks een dragme ende een half, weyket al met drie vncen waters van fumeterre, ende maecter een dranck af die ghy nemen sult drie vren voor den on(t)bijt.

240. Salue voor den siecken.

Neemt wierooock ende mastick in poeder, van elcks een vnce, vermillioen, leuende solfer, ghemalen loot alle ghepulueriseert, van elcks een vnce, quicksiluer twee vncen ende een half, berghesmeer een pont, peeterolye ende van spijck, van elcks een vnce, incorporeret¹: al wel te samen, ende maect daer een salue af.

241. Om luxurie te vermijden.

Neemt 't herte van een tortelduyue ende draecht dat ouer v, ghi en sult gheenen lust hebben tot luxurie.

242. Om een persoone magher te macken die te vet is.

Neemt cleyne vrienoten ende maectse tot poeder ende ghebruyct die tsauons ende tsmorghens.

243. Teghen die plueresie² hoedanich datse si.

Neemt van dat voorscreuen poeder van cleyne vrienoetkins ende drincket 't smorghens met twee vingherbreet diep witte wijn.

1. *incorporeret*: in de tekst staat *incorporerert*.

2. *plueresie*: pleuris.

244. Om die swaermoedicheyte te verdrijven.

Neemt sirope van endyuye ghemaect, sirope van bizancijs, sirope van scolopendre, fumeterre, van elcks drie vncen, ende alle dit selue ghemenght te samen maect een iulep, het welcke men nemen moet ten drie reysen, 't smorghens sonder wt dat bedde te gaen wel werm. *Dan* tsauons den lesten dach nemen twee scrupulen van jere, ende drie pillen.

245. Voor die weedom der ooren.

Neemt boonen ende stampse wel seere ende mengtse met vrouwensoch¹, dan doetet in v crancke ooren ende ghi sult ghenesen zijn.

246. Om die ghesontheyte ende goede r(e)ucke der tanden te conserueren.

Neemt wijn ende doeten sieden met die wortel van tima, ende dan waschter uwen mont tweemaal des maents mede.

247. Teghen gheclouen lippen.

Neemt arabijische gomme, alsoo vele als ghi wilt ende weectse in rooswater.

248. Om sterck ende licht te sine.

Men moet dickwils ghebruycken dat cruyt van cypres.

1. *vrouwensoch*: moedermelk.

249. Om die winden quijt te worden.

Receptie¹: baccis lauri, dats bakelaer, ende swelliget also groot als een boone.

250. Teghen het bijten van eenen dullen hont.

Neemt van v eyghen water ende waschter die wonde mede, ende dan nemt dat hayr vanden seluen hont ende legghet ende bindet seer wel op die voorscreuen wonde.

251. Om verwe te maecken om ijser oft stael te grauen.

Men moet schildersverniss op *dat* ijser oft stael legghen, ende datter dicke ghenoch opgeleyt si, ende latent in de sonne of bi hem seluen drooghen tot dattet wel drooghe is. Dan trect oft scrijft daerop wat ghi wilt nae uwer belieften, maer dat het ijser oft stael wel gheraeckt si met die punt van dat ghene daer ghi mede ghescreuen hebt. Dan alst ghegrauen is, so moet ghi spaenschgroen ende eygalle nemen, ende sout, ende weykense in clare wijnazijn.

Dan neemt van die materie met een vere ende doetse op dat ghegrauen, ende houwet tegen 't vier, ende en ist dattet die eerste reyse niet ghenoech ghegrauen en is, so doeghet daer so menichmael op dattet ghenoech is.

252. Om een water te maecken om op ijser of stael te vergulden.

Een vnce witte wijnsteen, een vnce aluyn van ijs, een vnce salegemme, een half vnce aluyn van pluyme, twee groote spaenschgroen, twee groote groen coperrroot, een groote grof sout, een pinte van dat alder sterckst loopende water dat men krijghen mach, het si van een fon-

1. *Receptie*: Lat. *Recipe*, neemt.

teyne, oft van een ryuiere, *ende* doen dit al te samen sieden tot op die helft.

Ende als ghijt stelt om te sieden, so doeghet in eenen nieuwen pot daer nooyt niet in en was, *ende* dien decken met vijf of ses bladeren papiers dubbel, met een tichel oft steen op dat voorscreuen papier, op dattet gheenderhande wint en vatte.

253. Om verwe van witte steenen te maken.

Eerst die mastick met dat swartzel van een lampe om die swart te maken *ende* te versoeten, ouermids dat het te suer zijn soude, doeter wat lijsaetolie inne.

Noch ander mastick gemaect met dat voorscreuen swartzel van een lampe, *ende* dan isser termentijn inne met die voorscreuen lijsaetolie.

Noch een ander maniere van mastick, genaemt geuerwde mastick, met dat voorscreuen swartzel van een lampe *ende* termentijn. Ende te dien eynde dattet een weynich meer gepolijstert si dan 't wel zijn mochte, moet men een weynich van die voorschreuen olie nemen *ende* doender dat minste in dat moghelijc is om doene.

Meer ander mastick alsoo vele als 't moghelijck is verwe te maken. Men moet olie *van* terwe maken op een plaet van siluer met dat voorschreuen swartzel van een lampe, *ende* dan sult ghi schoone verwe maken, schoonder dan alle die andere.

254. Om costelijck water te maken, *ende* is goet teghen die lazarije.

Neemt vylinghe van ijser, van copere, van tenne, van loot, van catoene, van gout, *ende* vylinghe van siluere, elcks euen vele: al dese vylinghen leght eenen dach *ende* eenen nacht in een werm kintsvrijne dat maghet is. Dan eenen dach *ende* eenen nacht in wermen witten wijn. Dan legghet eenen dach *ende* eenen nacht in venckelsap. Dan legghet eenen dach *ende* eenen nacht in 't witte van eenen eye. Dan legghet eenen dach *ende* eenen nacht in

vrouwenmelck die een knechtken suyghet. *Dan* legghet eenen dach ende eenen nacht in rooden wijn. *Dan* legghet in 't witte van seuen eyeren.

Daernaemenghet alle dese dingen daer die voorschreuen vylinghen in gheleghen hebben al te samen, ende doetse in 't vat daer ghi water in maect, ende solueret met cleyen viere, ende dat daer wt coemt suldy in een silueren vat verwaren.

Dit water gheneest ende maect ghesont lazarische luyden. Dat doet te niet naturelijcke lazarië, ende het wasschet af alle quaetheyt. 'T maect iuecht ende maect schoon claer ooghen. Dwelck gheproeft is. Maer ic swighe die cracht van desen watere, want die zijn crachten bekennen worden houeedich.

255. Om een seer costelijck water te maken.

Neemt eenen pot gheytenmelcks, doet daer een vnce suycker candij inne, daucus ghestooten, zeem, bloemen van vliere, roosbladeren ende terwenbroot ghebroct¹. *Dan* distilleert daer water wte. Dit water is bouen maten goet confortatijf² ende dient zeer wel den ghenen die wtdrooghen. Het sterct die memorie, het suet³ die borst. Ende het brenghet alle siecheden te passe⁴, van wat natueren die zijn.

256. Teghens fenijn⁵ dat eenen mensche becropsen heeft.

Neemt groot weechbreedenwater. Dien een spinne oft eenighen anderen worm ghesteken oft becropsen heeft, die wassche den steec met weechbreedenwater tweewerf des

1. *gebroct*: in brokken, verkruiemd.
2. *confortatijf*: versterkend middel.
3. *suet*: verzoet, verzacht.
4. *brenghet ... te passe*: geneest.
5. *fenijn*: vergiftigd dier, ongedierte.

daechs, ende legghe daer doecken op die in 't selue water ghenettet¹ zijn, so heylet sonder eenich hinder.

Lilium conuallium, meybloemen, perebloemen/watere: dit water is goet als een spinne oft fenijnde beeste ymanden ontsuyert heeft, doecken daerinne ghenettet ende daerop gheleyt.

257. Teghens een fenijnden diers bete.

Neemt betoniewater, 't is goet tegen fenijnde diers beten, alle daghe tweewerf, 't smorgens ende 't sauonts ghedroncken, telcken anderhalf vnce, ende doecken daerin genettet ende op den beet geleyt.

Valeriaenwortelwatere, tusschen beyde onser lieuer vrouwendagen ghedistilleert. Dit water is goet teghen quade, fenijnde diers beten, als men dat water in den put van der herten oft der maghenmont strijct.

Herba paralisis, hemelsslutele, die bladeren ende die bloemen met alle zijnder substantien, ghecapt ende ghebrandt² in 't beghinsel van den lenten. Dit water heylt alle fenijnde diers beten, 't smorghens ende 't sauonts daermede ghewasschen ende met doecken daerop gheleyt die in 't selue water ghenettet zijn.

Serpillum, onser vrouwen bedstroowater. Metten water 't smorghens ende 't sauonts des fenijnde diers beten gewasschen ende doecken daerinne genettet, ende daerop gheleyt, dat helpt ouer seere.

Groue sauiewater is goet wat een mensche ghebeten heeft, dat fenijn draecht, 't smorghens ende 't snoenens daermede ghewasschen, ende doecken daerin ghenettet daerop gheleyt, dat trect 't fenijn wte.

1. *ghenettet*: natgemaakt.
2. *ghebrandt*: gedistilleerd.

258. Teghen eenen worm die in eenen mensche gecropen is.

Neemt basilicon, gariofilata, cruyt¹ basilicon, den steel ende die bladeren onder een gecapt ende ghedistilleert per balneum marie². Dit water is goet gedroncken, twee oft drie vncen. Als eenen worm in des menschen lijf gecropen oft gewassen is, so moet hi van den mensche gaen sonder schade.

Cardo benedictus, bornwortelwater. Het lach een man op eenen tijt onder enen boom ende sliiep. Desen man liep in zijn kele een slanghe anderhalf elle lanck. Dien gaf men vijf oft ses druppelen van desen watere in. Doen liep die slanghe wt ende si st(i)erf. Maer ic rade dat men des waters drincke twee oft drie morghenstunden nuchteren telcken vijf oft ses drachma. Ende oft³ si haer vertrocke⁴, so sal hi vasten twee daghen; ende geeft men hem dan onderhalf vnce oft twee vncen van desen watere, so gh(e)neest hi.

Hier eyndt dat Batement van Recepten, waerin dat zijn veel schoone secreten ende consten, seer nut ende profijtelijck voor die ghesontheyt⁵ der menschen.

1. *cruyt*: in de tekst staat *cruys*.
2. *balneum marie*: Fr. *bain marie*.
3. *oft*: indien.
4. *haer vertrocke*: zich verwijderde, uit (het lichaam) ging.
5. *ghesontheyt*: in de tekst staat *ghesoontheyt*.

Glossarium van ingrediënten

Nota.

Zoals de titel aangeeft werden alleen ingrediënten in het hiernavolgende glossarium opgenomen. Van deze ingrediënten werd bovendien een keuze gemaakt van termen waarvan de opneming om de ene of de andere reden verantwoord leek. Volledigheid werd dus niet nagestreefd.

A

adamsappelen: groene citroenen, 'die welcke die Italianen - heeten'. Syn. van *limoenen*. Zie aldaar. 34.

adick: wilde vlier (*Sambucus ebulus* L.) 146, 187, 193

aerde (swarte -): aardpik, asfalt, ook wel Jodenlijm of Jodenpik geheten omdat het o.m. in de Dode Zee werd gevonden. 141

aloen: aluin. Zie ook *aluyn*. 76, 77

aloes: een van de aloësoorten, vooral *Aloe ferox* Mill. 131, 135, 235

alsen: alsem (*Artemisia absinthium* L.) 210

althea: heemst (*Althaea officinalis* L.) 180

aluyn: aluin. Men onderscheidde, naar de verschijningsvorm, verscheidene soorten: Kristal- of rotsaluin, pluimaluin, ijsaluin, enz.

- van *pluyme* of *de plume* 92, 252; - van *ijs* 252;

- *de fente*, een syn. van o.m. *cliefaluyn* (zie aldaar) 48;

- *succarin* 72

amber gris: amber, afscheidingsprodukt uit de darm van de potvis. 147, 148

ambre: zie hierboven. 57, 145
 amech (confectie -): betekenis onduidelijk 239
 ameldonc: Fr. *amidon*, Lat. *amylum* (tritici), zetmeel 6
 ammeren: as 205
 argentijne: kruidnaam, mij alleen uit het Italiaans bekend: *argentina ouero serpenta* (*Ophioglossum vulgatum*) 230
 armoniac(k): gomhars bereid uit de stengels van *Dorema ammoniacum* Don. en andere Umbelliferen. 46, 233
 arsenic: arseensulfide, rood of natuurlijk a. (*rubeum*) en geel of wit a. (*album*). Synoniem van *oprement* 149
 azafetida: onwelriekend gomhars, het gestolde sap van bepaalde *Ferula*-plantsoorten. 185
 azuer van akers: azuurblauwe verfstof die o.m. langs de middellandse-zeehaven Akra werd ingevoerd. 39

B

baccis lauri: lees *baccae lauri*, laurierbessen. Syn. *bakelaer*. 249
 bakelaer: zie hierboven. 104, 183, 249
 basilicom: bazielkruid, basilicum (*Ocimum basilicum* L.) 145, 258
 bedellium: bdellium, een harsachtig gom, gelijkend op nirre, afkomstig van struiken uit het geslacht *Commiphora*. 235
 benium: volgens de kontekst syn. van *meesterwortel*. Zie hieronder. 97
 beniuyn: benzoë, welriekene asa (*Styrax benzoin* Duyand) 49, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 138, 140, 142, 196, 197
 berberis: Lat. zuurbes (*Berberis vulgaris* L.). 86

- bergensmeer: vet van een barg, een beer of mannelijk zwijn. 136, 154, 166
 bergesmeer: zie hierboven. 240
 berna(e)gi: bernagie (*Borrago officinalis* L.). 3, 145
 bertram: bertram, tandwortel (*Anthemis pyrethrum* L.) Syn. van *pierretre*. 4, 5, 169.
 betonie(n): betonie, koortskruid (*Bettonica officinalis* L.). 184, 222.
 betoniewater: aftreksel van *betonie(n)*. 257.
 bijuoet: gemene bijvoet, alsem (*Artemisia vulgaris* L.) 215
 bilsencruyt: bilzekruid, slaapkruid (*Hyoscyamus niger* L.). 216.
 bizances: uit de kontekst blijkt dit de (Latijnse of Italiaanse?) naam van een plant te zijn. 238.
 bizancijs: zie hierboven. 244.
 boli armeny: rode aarde, een aardsoort die men in Armenië vindt en die vroeger als stypticum gebruikt werd. 57.
 boomlijn: maretak, Fr. *guy* (zie aldaar). 220.
 boomvaren: eikvaren, gemene naaktvaren, boomvaren (*Polypodium vulgare* L.). 145.
 bornwortelwater: aftreksel van bornwortel, volgens de kontekst een syn. van *cardo benedictus*. Zie aldaar. 258.
 bremsaet: zaad van brem (*Cytisus scoparius*), 237.
 brisiliehout: fernambukhout, bresiliehout (*Caesalpinia echinata* Lam.). 48, 102.
 buglos(s)e: ossetong (*Anchusa officinalis* L.). 3, 145, 148.

C

- calaminaire: kalamijnsteen, galmei, zinkspaat. Syn. van *chailmaigne*. 104.
- calamine: zie hierboven. 38, 104.
- calaminta: soort munt, misschien rondbladige munt (*Mentha rotundifolia* L.). Syn. van *nepte* en *catte(n)cruyt*. 129, 130, 131, 134, 135, 140, 141, 142, 196.
- calaminte: zie hierboven. 148.
- calanders: korenworm (Mnl. Wdb.). Syn. van *corenbiters*. 187, 188, 189.
- calissihout: zoethout (*Clycyrrhiza glabra* L.). 145.
- calument: zie *calaminta*. 4.
- camarone (melck-): Italiaanse alchemistenterm, syn. van *toto magico maggior*. 27.
- camemillebloemen: bloemen van echte kamille (*Matricaria chamomilla* L.) of Roomse kamille (*Anthemis nobilis* L.). 234.
- camille: zie hierboven. 55.
- camomille: zie *camemillebloemen*. 143.
- carthaphilago: Lat. Hier gebruikt als syn. van *oogentroostcruyt* en *eufrase* (zie hierboven). 176.
- cappers: vrucht van de kapperboom. 109.
- cardo benedictus: Lat. gezegende distel, benediktenkruid (*Cnicus benedictus* L.). Syn. van *bornwortel*. 258.
- catte(n)cruyt: zie *calaminta*. 4, 195.
- cawoerde(n): pompoen (*Cucurbita pepo* L.). Syn. van *coloquintide*. 126, 169.
- caworden: zie hierboven. 123, 237.
- cedre citrin: welke stof hiermee bedoeld wordt, is mij niet bekend. 196.
- chalmaigne: zie *calaminaire*. 38.

- chamedren: zie *germandree*. Ook syn. van *yua arthretica*. 145.
- cherui: suikerwortel, suikerpeen (*Sium sisarum* L.). Syn. van *morkens (witte-)*. 191.
- cicer: erwt (*Cicer arietinum* L.). 58.
- cicuta: 'dats wilde fenijnighe petercelie'. Zie *petercelie* 99.
- cidronen: citroenen. 138, 231.
- citrienen: zie hierboven. 145.
- ciurette: civetolie, cf. Fr. *civette*. Zie ook *Cyurette*. 196.
- cliefaluyn: klipaluyn of rotsaluyn, aluyn in kristalvorm. Syn. van *rockaluyn*. 48.
- clockskenscruyt: een van de planten van de familie der Campanulaceeën, misschien grasklokje (*Campanula rotundifolia* L., of ruig klokje (*C. trachelium* L.)). 147.
- coloquintide: zie *cawoerde(n)*. 169.
- commijn: komijn (*Cuminum cyminum* L.). 4, 24.
- confilie de greyn: melisse (*Melissa officinalis* L.). 105, 148.
- consolida (grootte-): smeerwortel (*Consolida major* L.). 227.
- coperroot: koperrood, vitriool; soms ook de naam voor roodbruin ijzeroxyde. 7, 78, 79, 80, 85a, 252.
- coque van leuanten: naam van en bepaalde stof; mij niet van elders bekend. 100.
- corenbiters: korenworm. Zie ook *calanders*. 185.
- craweyen: afval van geslacht dier, dierlijke ingewanden. 186.
- cypers: wile galigaan (*Cyperus longus* L.). 138, 248.
- cyros: bet. onduidelijk; cf. Fr. *cire*, was? 225.
- cyurette: zie *ciurette*. 57, 129, 138.

D

- damastwater: affreksel van damastrozen, tweekleurige rozen (rood en wit). 123, 138.
- daucus: Lat. distel. Men onderscheidde twee soorten, de *daucus creticus*, kandische belwortel (*Athamanta cretensis* L.) en de wilde peen, *daucus asinus* (*Dauca carota silvestris* L.). 255.
- diacatiami: wellicht corrupt; mij niet van elders bekend. 239.
- diafinicon: corrupt voor *diaciminum*? 239.
- diagre: naam van een substantie (of plant?). Mij niet van elders bekend. Corrupt overgeleverd? 155.
- dille: dille (*Anethum graveolens* L.). 143, 173.
- dittame: diptam, essen- of citroenkruid (*Dictamnus albus* L.). 159.
- draekenbloet: drakenbloed, de naam van het hars van *Daemonorops draco* (Willd.) Blume. 153.
- dragant: sap van verscheidene plantensoorten van het geslacht *Astragalus*, dat stolt bij aanraking met lucht. 131, 134, 135, 140, 141.
- duyuenkeruel: duivekervel, aardrook (*Fumaria officinalis* L.). Syn. *fumus terre*. 144, 145, 222.

E

- eerthauwen: peulen van erwten (*Pisum sativum* L.). 6.
- egdisse: hagedis. 66.
- egelentier: hondsroos (*Rosa canina* L.). 86.
- electuarie van Indien (die groote -): likkepot, mij niet van elders bekend. 239.
- ellebore (witte -): witte nieswortel (*Veratrum album* L.). Syn. *nieswortel*. 98.
- ellebori (swarte -): kerstroos, zwart nieskruid (*Helleborus niger* L.). 190.

endiue: andijvie of cichorei (*Chicorium endivia* L.). 238.
 endyuye: zie hierboven. 244.
 epitime: *epithyme*, klein warkruid, tijmschorfte (*Cuscuta epithymum* Murr.). 145.
 epitemo: zie hierboven. 238.
 esula: zie *serpentine*. 187.
 eufrase: ogentroost (*Euphrasia officinalis* L.). Syn. *ooghentroostcruyt*. 176.
 eygalle: lees eykgalle?: galnoot of galappel op bladeren van eikebomen, veroorzaakt door steken van de galwesp. 251.
 eyloof: klimop, veil (*Hedera helix* L.). Syn. *vaele*. 50.

F

flambes: waterplant, in de tekst ook 'waterlelie' genoemd (*Ranunculus flammula* L.). Syn. *waterlelien*. Zie ook *vlammen*. 136.
 foelgie: foelie, het vlies rond de muskaatnoot. 5, 162.
 foellie: zie hierboven. 3.
 fumeterre: Syn. *duyuekeruel* (zie aldaar). 238, 239, 244.
 fumus terre: zie hierboven. 145.

G

galangaen: de specerij galigaen of galanga, de welriekende wortelstok van *Alpinia officinarum* Hance. 155.
 galegaen: zie hierboven. 197.
 galigaen: zie *galangaen*. 196.
 galnoten: uitwassen op eikebladeren. Galappelen, veroorzaakt door de steek van de galwesp. 7.
 gariofilata: nagelkruid (*Geum urbanum* L.). 258.

garwe: gerwe, duizendblad (*Achillea millefolium* L.). Syn. *millefolium*. 191.
 gecalcineert: wellicht is bedoeld *gecalcineert water*: oplossing van gebrande kalk. 48.
 gemuscelgiaet: adj. met muskusreuk. 129, 130.
 geneuer: jeneverstruik (*Juniperus communis* L.). 211.
 geneuerbesien: zie hierboven. 4, 142, 197.
 geneuerbladeren: bladeren van *geneuer*. 41, 221.
 geng(h)ebaer: gember (*Zingiber officinale* Roscoe). 122, 155.
 germandree: echte gamander, edel manderkruid (*Teucrium chamaedrys* L.). Syn. *chamedren* en *yua arthretica*. 145.
 ghengeb(a)er: zie *geng(h)ebaer*. 124, 162.
 ghette: git, een zwarte stof. 205.
 girofflat (seepe -): zeep met groffelsnagelsgeur. 133.
 goutbloemen: goudsbloem (*Calendula officinalis* L.). 101.
 gouwe: stinkende gouwe (*Chelidonium majus* L.). 153.
 greyn: aangenaam riekend, driekantig zaad, paradijskoren, cardamon (*Amonum meleguetta* L.). 35, 149.
 guy: Fr. *gui*, maretak; syn. *boomlijm*. 220.

H

hemelssluetele: hemelsleutel (*Sedum telephium* L.) Syn. *herba paralisis*. 257.
 herba paralisis: zie hierboven. 257.
 hermodattes: herfsttijloos (*Colchicum autumnale* L.). 155.
 herwassen: plant of vruchten, het woord is mij niet van elders bekend. 182.
 hidromel: honigwater. Syn. *mellicrat*. 219.
 hirs: puimgierst (*Panicum millaceum* L.). Een syn. van *panijs*. 98.
 homst: heemst (*Althaea officinalis* L.). 106.

I/J

janscruyt (S. -): hertshooi. Sint-Janskruid (*Hypericum perforatum* L.). 154.
 ijserherdt: ijzerhard (*Verbena officinalis* L.). Syn. *verbene*. 215.
 jere: dikwijls *jera pigra* genoemd, is een electuarium dat voor hoofdpijn en voor ziektes van ogen en oren gebruikt werd. 244.
 iulep: een verkoelende drank (Mnl. Wdb.). 238, 239, 244.
 iusquiamen: bilzekruid (*Hyoscyamus albus* L.). 237.

K

kersouwe: madeliefje (*Bellis perennis* L.). 229.
 koolsaet: koolzaad (*Brassica napus* L.). 159.
 kriecken van ouer zee: jodenkers, lampionplant (*Physalis alkekengi* L.). 237.
 kweken: kweek, graswortel (*Triticum repens* L.). 6.

L

ladanum: Lat., ook *lapdanum*, *laudanum*, klierenhars van Cistus-soorten als *Cistus villosus* L. en andere. 140, 141, 142, 148, 196.
 latoene: messing, geel koper. 254.
 latouwesaet: zaad van tuinsla, latuw (*Lactuca sativa* L.). 237.
 lauender: vreemde lavendel (*Lavandula stoechas* L.). 196.
 lauwerbladeren: bladeren van de laurierboom (*Laurus nobilis* L.). 181, 217.
 lemmet: wiek, lampepit. 12, 92, 110, 112.
 liese: buiksmear van varken. 69.

lijsaetsmout: olie van vlas- of lijnzaad (*Linum usitatissimum* L.). 26.
 ligna aloes: welriekend hout van verscheidene plantensoorten, vooral van thymelaeceën, Burseraceën en Rosaceeën. Het heeft met aloë niets gemeen. 140, 142.
 liliium conuallium: Lat. lelietje-van-dalen (*Convallaria maialis* L.). 256.
 limoenen: kleine, grone citroen. 34, 44, 70, 71, 231.
 linardo: vlasleeuwenbek (*Antirrhinum linaria* L.), in de middeleeuwen ook *wilt vlas* of *paddevlas* genoemd. 65.
 litaerge: loodglit, loodglans, loodmonoxyde (*Lithargirum*). Syn. *siluerschuym*. 52, 62.
 lume bifeze: volgens de tekst is dit de Italiaanse benaming voor *cliefaluyn* of *aluyn de fente*. Zie aldaar. 48.
 lysaetsmout: zie *lijsaetsmout*. 96.

M

maleueseye: malvezij, een soort zoete wijn. 162.
 malue(n): groot kaasjeskruid, maluw (*Malva silvestris* L.). 106, 236.
 margeleyne: echte marjolein (*Origanum majorana* L.). 163, 196.
 mastic(k): gestold sap of hars van *Pistacia lentiscus* L. 5, 94, 155, 183, 240, 253.
 matere: echte kamille, moederkruid (*Matricaria chamomilla* L.). Syn. *sprinckele*. 64.
 meesterwortel: volgens de kontekst een syn. van *benium*. Zie aldaar. Mij niet van elders bekend. Syn. *benium*. 97.
 melge: Italiaans woord; naam van een zaad. Syn. *sorgo*. 24.

melisse: melissa (*Melissa officinalis* L.). 105, 148.
 mellicrat: Syn. *hidromel* (zie aldaar). 219.
 mente: a) een van de vele soorten van het geslacht *Mentha*. 143, 144, 181, 187, 189, 193, 204.
 b) dubbele -: in de tekst wordt het omschreven als 'cattecruyt dwelc op de bergen wast'. Zie *catte(n)cruyt*. 4.
 milium folis: duizendblad, garwe (*Achillea millefolium* L.). Syn. *garwe*. 155.
 millefolium: zie hierboven. 191.
 mirobalans: een van de vijf soorten *Myrabolani*. 145.
 moedercruyt: zie *matere*. 105.
 moreyt(verwe): moerbei(kleur). 48.
 morkens (witte -): Syn. *cherui* (zie aldaar). 191.
 muscaetperen: soort peren met muskaatsmaak. 127.
 muscadel: muskaatwijn. 29.
 muscelgia(e)t(e)s: muskus, afscheidingsprodukt uit de gegeslachtsklieren van het mannelijk muskushert of van de muskusrat. 1, 3, 57, 129, 134, 138, 145, 147, 148, 196.
 musckachtich: gelijkend op, met *muscus*. 123.
 muscus: zie *muscelgiae(e)t(e)s*. 123, 130.

N

nepte: kattedkruid (*Nepeta cataria* L.). Syn. *calument* en *cattecruyt*. 4.
 nerpreen: In de tekst wordt dit woord - mij van elders niet bekend - een synoniem van *breembesien* genoemd (*Rubus caesius* L.). 82.
 nieswortel: zie *ellebore* (*witten* -). 98.
 nytre (sout -): salpeter. Zie ook *salnyter*. 114.

O

- oliban: grote wierookkorrels (*oleum libani*). 183.
 ooghentroostcruyt: zie *eufrase* (zie aldaar). 176.
 oprement: naast het rode operment (realgar, sandrachas) of arseensulfide, onderscheidde men ook geel o., d.i. auripigmentum, geel arseensulfide. 39, 149.
 opriment: zie hierboven. 20, 27.
 organ: een van de plantensoorten van het geslacht *Origanum*. 144.
 onser vrouwen bedstroowater: water van Lievevrouwenbedstro (*Asperula odorata* L.). Syn. *serpillum*. 257.
 oximel: een drank bestaande uit honig, azijn en water. 145, 233.

P

- panijs: pluimgierst (*Panicum milliaceum* L.). 24.
 peerdickwortelen (suer -): wortels van ridderzuring, paardig (*Rumex obtusifolius* L.), of een andere soort zuring. 68.
 peeterolye: letterlijk steenolie, petroleum, aardolie. 240.
 perforata: zie *Janscruyt* (S.). 154.
 petercelie (fenijnighe -): gevlekte scheerling (*Conium maculatum* L.). Syn. *cicuta*. 99.
 peterselie van macedonie: grote eppe, peterselie van Macedonië of van Alexandrië (*Smyrnum olusatrum* L.). 237.
 pierretre: Lat. *piretrum*, bertram, moederkruid, tandwortel (*Anthemis pyrethrum* L.). Syn. *bertram*. 4.

pijment roial: Fr. *piment royal, of des mavois*, gageel (*Myrica Gale L.*). 91.
 pimperlle: kleine pimperl, kleine steenbreek (*Pimpinella saxifraga L.*).
 91.
 pluymaluyn: aluin die bij het uitkristallizeren als een netwerk van zeer witte
 draadjes vormt, die er als een pluim uitzien. 119.
 pouleye: polei (*Mentha pulegium L.*). 203.
 pourceleyne: tuinpostelein (*Portulaca oleracea L.*). 237.
 psylliumsaeet: zaad van vlooienskruud. Zie *vloocruyt*. 237.
 puspurine: Italiaanse naam van een rode kleurstof; wellicht corrupt voor
purpurine, kraprood? 42.

Q

queeappelen: kweeappels of -peren (*Pyrus cydonia L.*). 237.

R

raponticon: stompe rabarber, rapontikwortel (*Rheum rhaponticum L.*). 145.
 rockaluyn: kristalaluyn, met kristallen die er als rotsachtige formaties uitzien.
 25, 61, 165.
 roosemareyn: rosmarijn (*Rosmarinus officinalis L.*). 144.
 roosen van Prouencen: Franse roos, Provincieroos, rode roos (*Rosa gallica L.*).
 132.
 rootsaluyn: syn. van *rockaluyn*. 39, 57.
 rosaet: a) seepe -: zeep met rozenolie. 132.
 b) - suker: suiker met rozenolie. 3.
 rosemar(e)yn: zie *roosemareyn*. 1, 3, 60.
 rosette: rooskleurige verfstof. 48.
 rouneau (appelen van -): een soort appelen; de naam is mij niet van elders
 bekend. 136.

ru(y)te: wijnruit (*Ruta graveolens* L.). 153, 184.

S

sal armoniac: Lat. salmiak, ammoniumchloride. 38.

salegemme: steenzout. 252.

salnyter: zie *nytre* (*sout* -). 25.

sandael: Lat. *santalum rufum* (*Pterocarpus santalinus* L.). Zie ook *sendael*. 57, 105, 141, 147.

saponaria: Lat. zeepkruid (*Saponaria officinalis* L.). Syn. *volderscruyt*. 35.

sarcocolla: gom van de *Astragalus sarcocolla* Dymcock (*Sarcocolla fucata* L.). 235.

sauie: bonte salie (*Salvia horminum* L.). 144, 169, 181.

sauiepoeder: pulver van *sauie*. 1.

sauiewater: aftreksel van *sauie*. 257.

scharleye: scharlei, algoede (*Salvia sclarea* L.). 30.

scolopendre: tongvaren, hertstong (*Scolopendrium officinarum* Willd.). 244.

sebesten: zwarte bosbes, sebesten (*Sebestenae myae* L.). 145.

seepe damasquin: soort zeep; met geur van damaskrozen (?) 139.

seepe (spaensche -): soort zeep. 32, 139.

sendael: zie *sandael*. 17.

sene(bladeren): bladeren van senna (*Cassia angustifolia* Vahl). 145.

seraphin: plantnaam, een van de soorten van het geslacht *Ferula*. 155.

serpentine: adderwortel (*Polygonum bistorta* L.). Syn. *esula*. 187.

serpillum: zie *onser vrouwen bedstroowater*. 257.

seuersaet: echt wormkruid (*Artemisia cina* Berg.). 159.

siluerschuym: Zie *litaerge*. 52, 62.
 sorgo: Italiaans woord, plantnaam? Syn. *melge*. 24.
 souchet: volgens de kontekst: 'dat's wilden galegaen'. 197.
 spaens(ch)groen: kopergroen, ook *aerugo* geheten: bedoeld is ofwel het natuurlijk gevormd kopercarbonaat of het *verdegris* dat afgekrabd werd van koperen platen die in een zuur worden gelegd (kopersubacetaat). 39, 251, 252.
 spaenschgruen: zie hierboven. 161.
 spijck: zie hieronder. 240.
 spikenarde: echte spijk, spikenard (*Valeriana celtica* L.). 174.
 sprinckele: in de tekst een syn. van *mater* genoemd (zie aldaar). 64.
 squillen: zeeajuin (*Urginea maritima* (L.) Bak.). Syn. *zeeayuynen*. 145.
 steenaluyn: aluin in compacte, steen- of rotsvorm. Zie ook *rockaluyn*. 32.
 stickeldoren: struikgewas met stekels, gebruikt voor hagen, haagdoorn, meidoorn (*crataegus oxycantha* L.). 86.
 storax: storax, hars van de boom *Styrax officinalis* L. 129, 130, 131, 134, 135, 140, 141, 142, 148, 196.
 succo rosarum: suiker met smaak van rozenolie. 239.
 suegen: pissebed, zeug (Mnl. *soge*). 175.
 syrope rosaet: stroop met rozenolie. 3.

T

tarras: mengsel van kalamijnsteen, kalk en pik. 104.
 tarteren: wijnsteen, bezinksel in wijnvaten. 62.
 tartre: zie hierboven. 16, 102.

termenti(j)n(e): terpentijn. 154, 159, 164, 165, 183, 194, 253.

terpentijn: zie hierboven. 111.

Terrace: soort rode kleurstof. Het woord is mij niet van elders bekend. 85(c).

terra sigillata: Lat. gezegelde aarde. Op het eiland Lemnos werd een soort klei door priesters uitgegraven, van een zegel voorzien en aldus in de handel gebracht. Syn. *boli armeny*. 67.

thime: bergtijm, bergmunt (*Thymus calamintha Scop.*). 238.

tima: zie hierboven. 246.

toto magico maggior: Italiaanse alchemistenterm voor een bepaalde door hen gebruikte stof. Syn. *camerone*. 27.

turbit: een verdovende stof uit de wortel van *Ipomoea turpethum*. R. Br. 155.

tutie: Lat. *tuthia*, niet, oogriet: aarden pijpen die boven de ovens van de metaalgieters werden gehangen om de damp van het metaal erop te laten neerslaan. 153, 176.

U / V

vaele: Syn. van *eyloof* (zie aldaar). 50.

valeriaenwortelwatere: aftreksel van de wortels van *valeriane*. Zie hieronder. 257.

valeriane: valeriaan (*Valeriana officinalis L.*). 148.

veel: zie *vaele*. 19.

venckel(sap): (sap van) venkel (*Foeniculum vulgare Mill.*) 153, 155, 202, 254.

verbene: verbena, ijzerhard (*Verbena officinalis L.*). Syn. *yserherdt*. 215.

vermel(l)ioen: vermiljoen. 194, 240.

vert de gris: Zie *spaens(ch) groen*. 72.

vijfblat: vijfblad, kruipende ganzerik, zilverschoon, Lat. *quinquefolium* (*Potentilla reptans* L.). 185.

vijschboonen: wikke, voederwikke (*Vicia sativa* L.). Syn. *vitzen*. 51.

violaetsuker: suiker vermengd met viooltjesolie. 3.

vitzen: zie *vijschboonen*. 51.

vlammen: Zie *flambes*. 32, 129.

vloocruyt: gemeen vlooienkruid (*Inula pulicaria* L.). Zie ook *psylliumsaet*. 237.

volderscruyt: zie *saponaria*. 35.

vrienoetkens: een soort noten, mij niet van elders bekend. 243.

vrienoten: zie hierboven. 242.

W

waterlelien: Zie *flambes*. Syn. *vlammen*. 32, 129, 130.

weechbladeren: wellicht corrupt voor *weechbreebladeren*. 237.

weechbree: grote weegbree (*Plantago major* L.) of smalle weegbree (*P. lanceolata* L.). 223.

weechbreebladeren: bladeren van *weechbree*. 200, 206.

weechbreewater: aftreksel van *weechbree*. 237, 256.

wijnruyte: zie *ru(y)te*. 143, 179, 189, 193, 210, 234.

wit van spaengien: loodwit, broodcarbonaat. 26.

Y

yrias (van Florencen): ook *yreos* geheten: florentijnse lis (*Iris florentina* L.). 129, 132, 134, 136, 139, 196, 197.

yserherdt: zie *verbena*. 153.

yua arthretica: zie *germandree*. 145.

Z

zeeayuynen: zie *squillen*. 145.

zinzanic: mij niet van elders bekend; misschien corrupt voor *zingiber*, dan gember (*Zingiber officinale* Rose). 159.